

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

J. OSKAR ANDERSEN

PAULLUS
HELIE

UNGDOM OG UDDANNELSE
UNIVERSITETSAARENE

G·E·C·GADS FORLAG·MCMXXXVI

PAULUS HELIE

J. OSKAR ANDERSEN
PAULUS HELIE

I

UNGDOM OG UDDANNELSE c. 1485—1519
UNIVERSITETSAARENE 1519—1522

KØBENHAVN
G. E. C. GADS FORLAG
BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S
MCMXXXVI

FORORD

I en lang Række Aar har jeg særlig sysselsat mig med Studier af dansk Reformationshistorie og er derved i stigende Grad blevet overbevist om den fremtrædende Rolle, Reformkatholicismen og Bibelhumanismen har spillet for Udviklingen hos os. I Udlandet, hvor man har haft de særlig berømte Repræsentanter for disse Standpunkter — det gælder baade England, Tyskland, Frankrig, Spanien og til dels Italien — har man, baade paa Grund af disse Reformkræveres fremragende literære Ydelser og paa Grund af den kirkepolitiske Indflydelse, Reformkatholicismen har øvet indenfor Romerkirken, lige til Trientermødet og Jesuiterne atter fastslog Skolastikens Anseelse saavel paa det teologiske som paa det kirkepolitiske Omraade, ikke kunnet undervurdere denne mægtige Strømnings Betydning for Udviklingen, og man har ogsaa forstaaet, at den var positivt banebrydende for Reformationen, skønt den som Regel blev dens hæftige Modstander.

Hos os har Kirkehistorien hidtil i overvejende Grad fæstet Opmærksomheden paa den negative Forberedelse for Reformationsbevægelsen: de store Mangler i den religiøse Forstaaelse, Forfømmelserne med Hensyn til Forkyndelsen ud fra ægte bibelsk Indhold, de fremtrædende Brøst saavel i Pavens som det øvrige Hierarkis Kirkestyre, for ikke at tale om de vulgærkatoiske Foreteelser i hele Kirke- og Samfundslivet — i øvrigt netop Forhold, som var Genstand for Reformkatholicismens saa stærke Kritik og Bekæmpelse, at man Gang paa Gang har ment at kunne datere senere Lutheraneres Tilslutning til lutherske Tanker fra det Tidspunkt, de optraadte som Tilhængere af Bibelhumanisme og Talsmænd for visse kirkelige Reformere. Derimod har Forstaaelsen for Senmiddelalderens positive Forberedelse af Reformationsrøret været tilbagetrædende, skønt man vel saa, at vi i Paulus Helie havde en begavet Talsmand for bibelhumanistiske Tanker. Bevægelsens store kirkepolitiske Betydning og Indsats er i alt Fald ikke kommet til sin Ret endnu.

Ikke mindst den Indflydelse, Paulus Helie kom til at udøve paa Prælaternes Stilling til det begyndende lutherske Røre under den vigtige Herredag i Odense 1526, har forlængst befæstet min Interesse for denne særprægede og markante Personlighed, som hans Samtid og en lang Eftertid med saa stor Uret smædede som en »Vendekaabe«. Tilsynet med den nye Udgave af hans Skrifter gav yderligere Anledning til at underkaste hans Anskuelse og Indflydelse i Tiden en nærmere Undersøgelse.

Da C. T. Engelstofts paa saa mange Maader grundlæggende og fornyende Biografi af Paulus Helie fra 1848 (i Nyt historisk Tidsskrift II) allerede ved de Specialafhandlinger, som navnlig Striden med C. Paludan-Müller om hans Optræden 1533 og om hans Skibykrønikes Paalidelighed fremkaldte, delvis blev forældet og desuden nu er vanskeligere tilgængelig for Læseverdenen, og da den Biografi af den bidske Karmelitermunk, som Jesuiten L. Schmitt udgav 1893 (»Der Karmeliter Paulus Heliä«), trods Forfatterens særlige Forudsætninger for at forstaa en Personlighed som P. H., ikke kan gøre Krav paa at betegnes som en fuldt objektiv Bedømmelse af hans Standpunkt og heller ikke er Udtryk for en fyldestgørende Forstaaelse af hans kirkepolitiske Indflydelse, synes det mig, at Tiden kunde være inde til et Forsøg paa en ny Biografi af P. H., hvis Førsterangsplads i Reformationstidens danske Literatur nu ogsaa fra saa mange Sider er fuldt anerkendt, men om hvis Karakter og positive Indflydelse i Datidens kirkelige og politiske Kampe der stadig staar Strid.

Som første Del af denne forelægger jeg her Fremstillingen af P. H.s Ungdomshistorie og første Tid som Universitetslærer, idet jeg haaber, at Resten af Biografien kan udkomme i 1937.

Henvisningerne i det følgende til Engelstoft og L. Schmitt gælder de ovennævnte Afhandlinger. Ved »Skrifter« forstaaes »Det danske Sprog- og Literaturselskabs« Udgave, hvoraf 1. Bd. 1932 er besørget ved P. Severinsen, de følgende ved M. Kristensen.

1. UNGDOM OG UDDANNELSE

Efter eget Udsagn var Paulus Helie fra Halland og født i Varberg¹. Af hans Forældre var Faderen dansk, men Moderen i alt Fald af svensk Slægt². Hvilken Stilling i Samfundet Faderen indtog, er ukendt, antagelig var han borgerlig Erhvervsmand og hed Helge, eftersom Sønnens danske Navn vel maa antages at være Poul Helgesen, selvom Datidens Skrivemaade er Hellissen³. Som gejstlig og lærd Mand har P. H. efter gammel Skik latiniseret sit Navn og bruger stedse denne Form i sine Skrifter, og hvor han ellers har skrevet det, ligesom hans samtidige almindelig respekterede denne Form, naar de overhovedet nævnede Efternavnet⁴.

Desværre kan P. H.'s Fødselsaar kun bestemmes omtrentlig. I sit Skrift om Messen (1530) siger Hans Tausen haanende til P. H.: »Vil du gamle Munk gøre os til Børn!«; men denne svarer tørt: »Saa gammel er jeg, at naar jeg dør af Alder, da skal Mester Hans næppe være stavløs!«⁵. Særlig stor Aldersforskel kan der da

¹) Skrifter I, 177: Hallandus; VI, 80: frater Paulus Helie Varbergensis. — Karmeliterne brugte ganske vist den Stedbetegnelse, der føjedes til deres Navn, for at betegne, i hvilket Kloster de var indtraadt. Saaledes angiver (S. R. D. VIII, 358) Broder Niels Christiensen sig udtrykkelig som »filius conventus Skelskørensens«; men paa det Sted i Skibykrøniken, hvor P. H. kalder sig »Varbergensis«, maa han sigte til Fødestedet, ti de øvrige der nævnte Karmelitere angives efter dette og ikke efter deres Kloster (Fr. Wormordsen kaldes saaledes »Hollandus«; Anders Lyng »Malmogensis«, skønt Karmeliterne ikke havde noget Kloster i Malmø; Broder Mourits nævnes som Samsinger).

²) Skrifter II, 121: »Mine Forældre paa mit møderne ere Eders Naades [o: Gustaf Wasas] fattige Undersaatte.« Om man heraf kan slutte, at Forældrene endnu levede i 1528, da P. H. skrev dette, er vel tvivlsomt.

³) Om Navneformernes talmæssige Forekomst se L. Schmitt's Statistik S. 1.

⁴) I et officielt Dokument 1530 kaldes han dog »Hellissen«. — Usandsynligt er det ikke, at det latiniserede Efternavn har haft en Bitone i P. H.'s Øre, som han lagde Vægt paa; det mindede ham om, at han tilhørte den Orden, der ansaa Profeten Elias for sin Grundlægger. Formen »Elie«, der bruges af P. H.'s Kollega ved Københavns Universitet Matth. Gabler kan muligvis tyde paa, at ogsaa andre lagde denne Bitanke ind i Navnet.

⁵) Smaaskrifter af H. Tausen ved H. F. Rørdam, 1870, S. 101; Skrifter IV, 11.

ikke have været mellem de to Modstandere. Tausen var født 1494; antagelig ligger P. H.'s Fødselsaar næppe bag 1485¹.

Fødestedet har næppe været uden Betydning for P. H. Hal-land og ikke mindst Varberg i Nørrehalland indtog en fremskudt Plads i Unionstidens Historie. Gang paa Gang søgte man fra svensk Side at bemægtige sig Varbergs stærke Fæstning, det vigtigste strategiske Led i Forsvaret for det daværende danske Ærkestifts nordlige Omraade. Gang paa Gang gik derfor Krigen ødelæggende henover Nørrehalland og ramte ikke mindst Ny-Varberg, som P. H.'s Fødeby almindelig kaldtes. Navnet minder om en Ny-grundlæggelse, maaske mere nødvendiggjort af Erhvervshensyn (Handelen fra den nye Bys Havn) end af Forsvarsgrunde; »Gamle Varberg« (længere inde i Landet) var i alt Fald ikke ødelagt, ja bestod vedblivende som Købstad². Trods sine Volde og det faste Slots Nærhed var imidlertid Ny-Varberg et udsat Sted; og det Svenskerhad, som saa stærkt prægede Befolkningen i de daværende danske Landsdele, Øst for Kattegat og Sund, — trods alle de Erhvervsforbindelser med Sverige, som Beliggenheden maatte skabe, og trods den Usikkerhed i national-politisk Opfattelse, som de blandede Giftermaal, navnlig mellem fremtrædende Adelsfamilier fra begge Sider Grænsen, skabte — har ikke mindst været levende i P. H.'s Fødeby. I alt Fald viser Udtalelser af P. H. i hans historiske Skrifter, at hans stærke Fædrelandsfølelse, netop paa Grund af Unionstidens Erfaringer, er opblandet med tydelig Foragt for svensk Lynne.

Nogen ubetydelig By som Erhvervscentrum har Ny-Varberg ikke været i P. H.'s Barndom. Oplandet var ikke ringe, og Kravene til Slottets Forsyning kom Byen til Gode, men ikke mindst drev

¹) Engelstoft og andre foreslaar c. 1480, L. Schmitt endog: før 1480; men dels ser P. H. jo sin Død »af Alder« som noget fremtidigt, dels regnede Datiden en Mand paa op mod 50 Aar for gammel.

²) Havde egen Borgmester 1475, ja endnu 1532 (jfr. P. v. Møller: Bidrag til Hallands Historia, 1874, I, 337 og S. 11). — Ny Varberg laa paa det Sted, hvor Herresædet Lindhof nu findes; her laa fra gl. Tid en By (villa Gedekær), der kort før Midten af 14. Aarh. fik sit nye Navn og Købstadrettigheder (ib. I, 7); om dens Befæstning ib. S. 9.

den som Søkøbstad en ikke ringe Handel¹. Et Vidnesbyrd om, at den ogsaa som Kulturcentrum indtog en agtværdig Plads blandt Danmarks Købstæder, er, at den havde sin egen Skole, selvfølgelig en Latinskole, i første Række til Klerkeuddannelse. Den omtales i Ærkebiskop Birgers store Gudstjenestestiftelsesbrev². Han, der var en Degnesøn fra Østre Lindebjerg Sogn, lige N. for nuværende Varberg, viste paa sine gamle Dage sin Taknemlighed for sin første Uddannelse i denne Skole og for det Hjem, han som Skolediscipel havde fundet hos en Borger dør. — Før P. H.'s Fødsel havde Ny-Varberg ogsaa faaet sit Kloster, et Konvent af »Vor Frues Brødre«, Karmeliterne. Livet og Virksomheden i denne Tiggerorden stod dengang, baade religiøst og kulturelt set, relativt saa højt, at Interessen for dens Fremme i Danmark er fuldt forstaaelig. Siden Erik af Pommerns Dage havde de danske Konger støttet Anbringelsen af Karmeliterklostre i de nye Søkøbstæder, hvis Opkomst laa Tiden stærkt paa Sinde; og baade Mænd af Højgejstligheden, af Adelen og af Borgerstanden viste Ordenen deres virksomme Sympati.

Efter den Ordenstradition, som er os opbevaret i Christiern Pedersens danske Krønike³, var Christiern I Stifteren af Klostret i Varberg og gav Brødrene den Grund, hvorpaa de byggede. Men Klostret selv betragtede Rigsraaden og Ridderen Hr. Aage Axelsen (Thott)⁴, en af de berømte »Axelsønner«, som sin »Fundator«. Han ejede store Godser i Nørre-Halland, især Hjulebjerg i Abild Sogn, Ø. for Falkenberg, og sad i mange Aar som Slotsherre paa Varberghus. Om Tidspunktet for Klostrets Stiftelse giver nævnte

¹) P. v. Møller I, 8. Naar Byen betegnes som det østlige Danmarks vigtigste By efter Malmø, maa dog tænkes paa dens strategiske Beliggenhed; men Forfatteren viser, at Byen drev Handel baade paa Østersøen og i England.

²) Suhms Samlinger I, 3, 1 f.

³) Chr. Pedersens danske Skrifter V. Han nævner udtrykkelig Karmeliterprovincialen, Dr. Anders Christensen som sin Kilde til forskellige Meddelelser. Efterretningerne om de Karmeliterklostres Stiftelse, han omtaler, skyldes utvivlsomt denne.

⁴) Om ham jfr. P. v. Møller I, 141—53; Familien er typisk m. H. til sin Vaklen mellem Danmark og Sverige.

Krønike kun omtrentlig Underretning (o. 1470). Da Aage Axelsen 1469—72 var landflygtig i Sverige, og hans Gods beslaglagt af Kronen, maa Tidspunktet vel være enten før eller efter disse Aar og rimeligst efter 1472, da han generhvervede sig Kongens Naade og fik sine Godser og sin Tillidspost paa Varberg Slot tilbage. Muligvis var det netop som Tak herfor, at den gamle Herre ved Gaver muliggjorde Klosters Opførelse og Udstyr. I alt Fald ligger Stiftelsen af det før 1477, da Hr. Aage døde og blev begravet i Klosters Kirke. Ogsaa efter dette Aar viste Familien fremtrædende Gavnildhed mod hans Stiftelse, som Karmeliternes Forpligtelsesbrev af 12. Okt. 1481 viser. Her lover de at holde en daglig, sungen Messe for Hr. Aages Sjæl »som vor første Fundator« (og for hans Hustrus) samt 4 aarlige »Begængelser« med Messe og Vigilier. Som Vederlag havde Familien givet Klosteret en Gaard og Kværn udenfor Ny-Varberg, som det skal bruge som dets Ladegaard, samt tre andre gode, bortforpagtede Gaarde i forskellige Landsbyer¹. Trods Ordenens Forpligtelse til at leve af Tiggeri ejede saaledes Ny-Varberg Kloster Jordegods, ja fik delvis sit Underhold fra egen Ladegaard. — Fra hvilket af de allerede bestaaende danske Karmeliterklostre Varbergkonventet har faaet sine Munke, omtales ikke. Overhovedet indskrænker vort Kendskab til Varberg-Kloster sig til det nævnte, og ethvert ydre Spor af dets Bygninger forsvandt² efter Ny-Varbergs totale Ødelæggelse ved Svenskerne Erobring 1565.

At Karmeliterne har øvet en ikke ringe Indflydelse paa Bor-

¹) P. v. Møller I, 313—5. Blandt Giverne er Hr. Aages Datter, Fru Ingeborg, gift med den svenske Rigsforstander, Steen Sture d. Æ. Hun fik Manden til at stifte Mariefred Kloster (senere Gripsholm Slot) for Chartreuse, og hun bekostede Udgivelsen af Opbyggelsesbøger som Alanus de Rupe's Skrift om Rosenkransandagten (jfr. Hr. Michaels tre danske Riimværker (1836) S. VI). — Det Afladsbrev, Faderen erhvervede for sin Sognekirke (i Abild eller Varberg?) (c. 1464?), er baade et Vidnesbyrd om Familiens kirkelige Interesse og om Krambodsaaenden ved Pavehoffet: »havde Gyldnere været flere, da var Afladen blevet større« (Missiver fra Kongerne Chr. I og Hans, II (1914), 396—7; jfr. P. v. Møller I 150 f.).

²) Vilh. Lorenzen, De danske Karmeliterklostres Bygningshistorie, 1924, S. 68.

gerne i Ny-Varberg er rimeligt; i alt Fald gjaldt det P. H.'s Forældre, ti de klostergav deres Søn her. Saaledes maa hans egen Udtalelse: »Jeg haver af Barndom været i Kloster«¹, naturligst forstaas. At opfatte Ordene som Udtryk for, at han som Barn har været Discipel i en Skole, holdt af Klosterfolk, udelukkes vel allerede derved, at det ikke hørte til Karmeliternes Formaal at holde Skoler for andre end Klostergivne; og Oprettelsen af en Skole i Ny-Varberg var jo tilmed overflødig, da Byen allerede havde en saadan. Men det stemmer heller ikke med Sammenhængen, hvori de nævnte Ord staar. P. H. vil nemlig gøre opmærksom paa, hvor tidlig han blev afspærret fra »Verden«. Derved er han overhovedet blevet hindret i et nærmere Forhold til Mænd med literær-rhetorisk Uddannelse, hvorfor han ved Oversættelsesarbejdet med et Skrift af Humanisten Erasmus har følt sin Mangel paa Evne til »kunstelig Snak efter danske Maals Ejendom« (c: Særpræg).

At Klostergivning af Børn var tilladt af Karmeliterordenen, er sikkert. Paa Generalkapitlet 1411 blev det ligefrem befalet Provincialerne at paalægge deres undergivne Piorer, under Trusel om Afsættelse, at virke for, at Drengene (pueri), der kunde opdrages til Gejstlige, klostergaves². Der var aabenbart dengang Mangel paa Tilgang af Mænd, som egnede sig til »clerici«. Senere viser en Vedtagelse fra 1469, at man var blevet klar over, at saadanne Drengene ogsaa kunde blive en Fare for Klostrenes Standard; derfor blev det nu fremtidig forbudt Piorer at optage Drengene i deres Kloster uden udtrykkelig Tilladelse fra Provincialen³. — Fra c. 1486 til c. 1503 var Niels Mord de danske Karmeliteres Provincial⁴. Med

¹) Skrifter I, 8.

²) J. Wessels, *Acta capitulorum generalium ordinis fr. B. V. Mariæ de monte Carmelo* I (1912) S. 143.

³) *ib.* I 249.

⁴) Niels Mord, der var Aarhus Klostrets »institutor« (jfr. Indskrift ved hans Billede i Sæby Kirkes 3. Hvælving) c. 1482 (jfr. *Acta pontif. Dan.* IV, n. 2828), nævnes 1486 som Provincial (*ib.* IV, n. 3013) og er det endnu 1498 (Wessels I, 305); 1503 bekræfter Generalkapitlet Anders Christensen som Provincial; Niels Mord er da fratraadt eller død. Den nævnte Indskrift

ham maa der altsaa være forhandlet om P. H.'s Klostergivning; og Grundene til Optagelsen maa være fundet fyldestgørende. Men dette vil antagelig sige, at Forældrene har været fromme Folk, betagne af Karmeliternes Livsførelse, og at navnlig Drengen har vist baade gode Evner og et Sindelag, som man mente, der kunde bygges paa.

I alt Fald kan Forældrenes Motiv til Klostergivningen næppe have været Fattigdom eller Ønske om en anelig Fremtid for Drengen. I begge Tilfælde havde det ligget nærmere at sætte ham i Varberg Skole eller, hvis han, hvad rimeligst er, allerede var Elev der, lade ham fortsætte Peblingenes sædvanlige Liv, som jo ikke behøvede at stille økonomiske Krav til Forældrene, men som netop kunde føre frem til gode »sækulære« Stillinger, ja til Kirkens høje Embeder. Var ikke Hallands berømte Søn, Birger Gunnersen, et lysende Exempel derpaa? Er Formodningen om P. H.'s Fødsels-tid rigtig, kan Birgers Udnævnelse til Ærkebiskop (1497) maaske endog have været en Kendsgærning, da P. H. blev indgivet i Klostret. — Vi kan jo nemlig ikke afgøre med Bestemthed, hvad Udtrykket »af Barndom« betyder i Aaretal. Ordenen har sikkert ikke ønsket Smaabørn indgivet, men Drengene i en Alder, hvor man kunde skønne over deres Karakter og ikke mindst om deres Begavelse; det var jo for at faa Præster, at man tog imod »pueri«. Ordene udelukker derfor ikke, at P. H. dengang var 12—14 Aar gammel, og i saa Fald inden sin Klostergivning i nogle Aar kan have været Discipel i en sækuler Skole. En Oplysning, P. H. selv giver os om sin Oplæring, kan muligvis netop tyde derpaa. P. H. kalder 1528¹ »Mester Svend af Skara«, d: Læsemesteren ved Kapitlet dér (senere Biskop), Mag. Svend Jakobsson, »min gamle Skolemester«. Tænker han nu derved paa en Undervisning, han fik i sin Barndom, maa den sikkert ligge inden hans Klostergivning, og Spørgsmaalet bliver da atter: har Mester Svend en Tid været Leder af Skolen i Varberg, eller har P. H.'s Forældre en Tid været

kalder ham udtrykkelig Provinsen Dacias 3. Provincial (de to første var: Mads Svendsen 1462—1472(?) og Niels Christensen til c. 1486).

¹) Skrifter II, 295.

bosat i Skara? Ingen af Mulighederne kan benægtes; men Beviser herfor har vi ikke. I hvert Fald kan Svend Jacobi, hvis han virkelig en Tid har opholdt sig som »Skolemester« i Varberg, næppe have undervist P. H. efter hans Klostergivning, ti Ordenen tillod vel at bruge sækulære Lærere til Munkenes videregaaende Undervisning, men forbød afgjort at bruge saadanne til at undervise »vore unge«, naar de holdt Skole for verdslige¹. Men rimeligvis har Svend Jacobi i de Aar, der kan være Tale om, enten været i Skara eller paa Studier i Udlandet². Har P. H. da ikke som Dreng, før sin Klostergivning, en Tid opholdt sig i Skara, maa Mester Svend have været hans Lærer paa et senere Stadium af hans Liv; dette udelukkes i alt Fald ikke af Ordet »Skolemester«, der ikke behøver at betyde mere end »Lærer«. — Som det sandsynligste antager jeg da, at P. H. c. 12—14 Aar gammel blev »indbragt« i Varberg Kloster, og ligeledes, at han i det mindste har tilbragt sin Noviciat-tid og de første Aar, efter at han fik Tilladelse til at aflægge Profess-løftet, sammesteds. Til at begynde med har han i alt Fald været optaget af den særlige Noviciatbelæring, der skulde gøre ham fuldt bekendt med Ordensreglerne og Karmeliter-»Konstitutionernes« Krav til et Medlem; samtidig har Konventets læredygtige Brødre meddelt ham en fortsat »Grammatik«undervisning, ligesom det maa antages, at han har gennemgaaet en vis Sangskole og har gjort underordnet Tjeneste ved Gudstjenesterne³.

Ordenen synes ikke at have haft Betæneligheder ved en tidlig Optagelse som »Broder«. Generalkapitlet 1524, der ivrede

¹) Wessels I, 311. Bestemmelsen er ganske vist fra 1498.

²) Om Sv. J. jfr. Rhyzelii Episcoposcopia Sviogothica, 1754, S. 183; Knut B. Westman, Reformationens genombrottsår i Sverige, 1918, S. 207; H. Holmquist, Sv. Kyrkans Historia III, 1, 1933, S. 75 (mener, at han har studeret i Louvain og har tilegnet sig sin Interesse for Erasmus og Reformatolicisme her). Sv. J. var født c. 1480, gik i Skole i Skara, sendtes 1508 til Studier i Rostock; tog Magistergrad i Udlandet og blev derefter Læsemester i Skara ved Kapitlet og Kannik.

³) Generalkapitlet 1440 paabød saavel Undervisning i Moral som i Grammatik af de begavede Unge (Wessels I, 192); 1513 indskærpes dette atter som særlig gældende Novicerne og med Tilføjelse af Undervisning i »Sang« (ib. 349).

for gennemgribende Reform, krævede vel det fyldte 18. Aar for dem, der ikke havde levet i Noviciat-Klausur; men, hvor en saadan var indrettet, tillodes Optagelse ved 14 Aars Alder¹. Bestemmelsen synes at tyde paa, at Noviciatbygninger eller Foranstaltninger, hvorved Novicer holdtes i særlig Klausur, endnu ikke var almindelig indførte. — Vi er da atter her paa gyngende Grund og kan kun sige, at Sandsynlighed taler for, at den danske Provins siden sin Oprettelse (1462) hørte til den strengere Del af Ordenen, som anerkendte Johs. Soreths Reform², hvorfor den næppe har tilladt unge, der ikke var fuldt voksne, at aflægge Ordensløftet. Jeg vil derfor antage, at P. H. først nogle Aar ind i det nye Aarhundrede blev »Broder Paulus«.

Karmeliterordenens Medlemmer faldt i to Grupper, *clerici* og *conversi*, Kormunkene, som havde gejstlige Vielser og som helt skulde hellige sig aandeligt Arbejde, og Lægbrødrene, der besørgede det legemlige Arbejde i Klostrene. Som Ordensdragt for de første var foreskrevet en med Kabuds (Hætte) udstyret sort Kutte eller Talar (*tunica*), over hvilken man bar det specielle Ordenstegn, Scapularet (et sort Skulderbaand), om hvis Naadekraft der indenfor Ordenen gik fantastiske Fortællinger. Denne Underdragt var den egentlige Ordensdragt (*habitus regularis*), som ogsaa bares af Lægbrødrene, dog med hvid Kabuds og Skapular. Over Talaren bar alle Karmelitere (siden 1287) en hvid Kappe med Kabuds³, efter hvilken de i Tyskland og hos os kaldtes »Hvidebrødre«.

1) Wessels I 375—6. Bestemmelsen er uklar, da den ikke synes at tale om Noviciat for dem, der allerede er 18 Aar. Kan man overhovedet tale om »Optagelse som Broder« om en, som indtræder som Novice?

2) Den berømte Forkæmper for »Observants« i Ordenen, Johs. Soreth, var Generalprior siden 1451; han ledede det Generalkapitel i Bruxelles 1462, som oprettede Provinsen »Dacia et Norvegia«, der dengang kun talte 3 danske Klostre (Landskrona, Helsingør og Skelskør). Da Mødet højtidelig stadfæstede Soreths »Konstitutioner«, kan det næppe antages, at den nye Provins er blevet godkendt uden at have lovet at bøje sig for Generalens Reformkrav; at de dog ikke fuldtud blev gennemført i Danmark, viser allerede Varberg-Klosters Forstaaelse af Kravet om Ejendomsløshed!

3) Wessels I, 10 f. Den tidligere brogede (stribede) Overklædning havde i Vesten vakt Spot og blev forbudt 1287, idet Generalkapitlet udtrykkelig

P. H. var fra første Færd udset til Kleriker og har vel samtidig med sit Professløfte modtaget »de mindre Vielser«. Hvor tidlig han, med Provincialens Billigelse, men ved en Biskop, har modtaget de højere Vielsesgrader og særlig Præstevielsen¹, som først gjorde ham fuldt brugelig til Ordenens særlige Formaal: Messe-læsning, Skriftemaal og Prædiken, kan desværre heller ikke siges med Sikkerhed. Den gamle kanoniske Alder for Præstevielsen var 30 Aar, men den overholdtes ikke i Middelalderen. Trientermødet² fastslog senere 25 Aars Alderen som Betingelse for Præstevielsen (22 for Subdiakonaten, 23 for Diakonaten), men end ikke denne nedsatte Alder har været Minimum i Senmiddelalderen. Karmeliter-nes Generalkapitel i 1539 forbød, at »*promovere fratres clerici*« til »*sacerdotium*«, før de havde fyldt 22 Aar, saa denne Alder har i hvert Fald forinden været anset for fuldtud fyldestgørende i Ordenen. Siden 1503 var en saa alvorlig Mand som den senere Dr. theol. Anders Christensen vore Klosters Provincial. Om han har været stemt for tidlige Vielser, er vel tvivlsomt. Muligvis er P. H. da først blevet Præst i Tiden mellem 1507—10. — Det er iøvrigt højst paafaldende, at Christiern II's nye Lov (Landretten) 1521 kunde tænke paa at forbyde Bisper at tildele saavel sækulære som regelbundne Klerke de smaa Vielser, før de var 20 Aar gamle, og krævede til Subdiakon- og Diakonvielse 25 og 26 Aar og til Præstevielsen de gamle kanoniske 30 Aar³.

betonede, at den ydre Dragt ikke var »*de substantia ordinis, nec habitus regularis*«. At det er Talaren, der betragtedes som den egtl. Ordensdragt, forklarer ogsaa den voldsomme Strid, der opstod, da Soreth vilde ændre dens sorte Farve. Straks efter hans Død, vedtog Generalkapitlet 1472 de ovennævnte Bestemmelser om den indre Dragt (Wessels I, 253). 1483 erklærede Paven den sorte Farve for Ordenens »*nativus color*«. De danske Karmelitere har antagelig altid baaret sort Underdragt. 1531 taler H. Tausen om den sorte Kjortel under den hvide Kappe (Smaaskrifter, S. 163).

¹) At P. H. har haft Præstevielse er selvfølgelig givet; han omtaler sig ogsaa selv som Præst i Skriftet mod Malmøbogen (Skrifter III, 162: »Ihvo I ere, som ville gærne gifte os Præster . . .« jfr. S. 160 »naar vi, som skulle vorde Præster . . . hvis vi udvalgte af Bisperne«).

²) C. Mirbt, Quellen zur Geschichte des Papsttums⁴, 1924, S. 329.

³) J. O. Andersen, Overfor Kirkebruddet, S. 159.

Men endnu til 1519 lader Kilderne os saa godt som ganske i Stikken med Hensyn til P. H.'s Liv. Saa meget er dog sikkert, at han i disse Aar for en væsentlig Del har været optaget af Studier, ti i alt Fald inden 1519 er han baade blevet Lektor og Baccalaur i Teologi. Desuden véd vi, at han 1517 fik trykt i København en Tale om »Simoniens Fordærv«, og dette Emne peger aabenbart paa, at han i det mindste nu hørte hjemme i de daværende »Reformkatolikernes« Lejr. — Allerede Lektorgraden godtgør, at han maa have været en veløvet Prædikant, men tillige, at han, efter visse forudgaaende Studier baade af filosofisk og teologisk Art, har fuldført et særligt, treaarigt Kursus, som i alt Fald omfattede en videregaaende Uddannelse i Dogmatik og Bibelkundskab. — Generalkapitlet 1478 havde strengt forbudt Provincialerne »*facere lectores*«, med mindre de virkelig var lærde (*docti*) i begge disse Discipliner og havde godtgjort sig som offentlige Prædikanter, og denne Bestemmelse indskærpede atter Generalkapitlet 1503¹. — Udtrykket »*facere lectores*« betyder næppe her: overdrage en Lærergæmning, men: promovere til en videnskabelig Grad², som man ganske vist lagde stor Vægt paa, at de Brødre, der meddelte den højere Undervisning i Ordenen, var i Besiddelse af. Men fordi en Karmeliter havde Lektorgraden, var det ikke givet, at han aktuelt underviste; han kunde ogsaa være anbragt i andet Ordensarbejde (som Præst, Prior, Provincial m. m.) eller være optaget af sine fortsatte Studier til Baccalaur-, Magister- eller Doctorgraden. Og paa den anden Side ser vi, at Mænd, som endnu ikke havde fuldført deres normale 3aarige Studium for Lektorgraden, kan bruges endog til dogmatisk Undervisning³.

¹) Wessels I, 277, 321. Akterne fra 1503 har dog i Stedet for »og« (atque) »eller« (aut).

²) Der tales om Studier *pro gradu lectoratus* (f. Eks. Wessels, I, 127) og om Studier *pro primo, secundo, tertio anno lectoratus* (talrige Eksempler i H. H. Koch, Die Karmeliterklöster der niederdeutschen Provinz im 13. bis 16. Jahrhunderts, 1889). Promotionsretten tilhørte Ordenen selv; Provincialerne foretog Udnævnelsen paa Provinskapitelsmøderne.

³) Eksempler i H. H. Koch's Fortegnelse over de studerende Ordensmedlemmer i Perioden 1422—47 (ib. S. 131 ff.; jfr. S. 197 om Tilladelse til allerede i 2. filosofiske Studieaar at holde teologiske Forelæsninger).

Paa Prædiken lagde Ordenen overordentlig Vægt lige siden den 1247 var blevet stadfæstet som Tiggerorden. Allerede 1399 forbød Generalkapitlet ligefrem at forfremme nogen til Studium for Lektorgraden, hvis vedkommende ikke i ét Aar vedblivende havde prædiket »for Folket« (altsaa ikke alene holdt Opbyggelser for et Konvents Medlemmer) og en Lektor, som ikke prædikede, skulde endda miste Lektorers Forrettigheder¹. Helst skulde overhovedet alle Ordenens *clerici* kunne bruges som Prædikanter. 1472 brugte derfor Generalkapitlet ligefrem Udtrykket *fratres prædicatores* som sideordnet Betegnelse for *clerici* i Ordenen². Ikke mindst paa Grund af Prædikevirksomheden var det, at Karmeliterne nød deres store Popularitet i Senmiddelalderen. Naar man ved Stiftelsen af Klostrene i Sæby og Sølvesborg overdrog Brødrene de derværende Sognekirker og deres Betjening, har sikkert Karmeliternes Ry baade som Prædikanter og Sjælesørgere været fremherskende Motiv hertil; ti ogsaa i Danmark var dengang Prædikenbegæret stærkt, hvad Bispernes Krav til Sognejstligheden³ tydelig viser. Interessant er, at Indskriften ved Provincialen Niels Mords Billede i Sæby Kirkes Hvælv udtrykkelig karakteriserer ham som »en Mand med rig Kendskab til de guddommelige Skrifter og ved lang Udøvelse kyndig i at tale til Folket i Prædikener, der vidnede om han fortrinlige Begavelse«⁴. — Hvorvidt nogen ordnet homiletisk Undervisning fandt Sted i Klostrene, ved vi ikke; men naar Karmeliterne i P. H.'s Levetid lagde saa stor Vægt paa Bibelstudiet, som nævnte Indskrift vidner om, har det selvfølgelig først og fremmest været af Hensyn til Prædikevirksomheden. — Skal man nu dømme efter P. H.'s Udtalelser om Tiggermunkenes Forkyndelse, har han unægtelig erhvervet sig et klart Blik for, hvad der burde være det væsentlige i deres og i al Forkyndelse; men hans Kritik tyder ganske vist

¹) Wessels I, 127.

²) ib. 253.

³) Overfor Kirkebruddet, S. 83, Note 2.

⁴) Vir in divinis scripturis copiosus et longa exercitatione peritus in declamandis ad populum sermonibus excellentis ingenii.

ikke paa, at dette Syn var det almindelige i Ordenen. Han siger: de skulde prædike »det hellige Evangelium, Guds eget Ord«, men følger saa til, at de har ofte »mere prædiket sig selv end Gud, mere deres egen Digt og Mening end Guds Ord, mere deres egen Hellighed og Retfærdighed end Guds Retfærdighed og Hellighed«; og han minder om den ene Tiggerordens Tilbøjelighed til at hæve sig paa de andres Bekostning¹. Den Forkyndelse, P. H. har hørt ogsaa i sin Orden, har saaledes »ofte« haft betydelige Mangler! Men formentlig har vel de bedste Karmeliteres Forkyndelse i alt Fald baaret et lignende Dobbeltpræg som det, vi finder i Christiern Pedersens saakaldte Jærtegnspostille fra 1515. Her understreges baade Nødvendigheden af Hjærtets Hengivelse og af de ydre Præstationer, og Postillen viser i det hele Senmiddelalderens mærkelige Blanding af inderlig Jesusfromhed og vulgær Helgentro. I hvert Fald har sikkert Madonnadyrkelsen, dette fremtrædende Led i Karmeliternes Fromhedsliv, sat et stærkt Præg paa Ordenens Forkyndelse. Og muligvis har da ogsaa de danske Karmelitere, ligesom deres Ordensfæller sydpaa, i deres Prædikener særlig anbefalet deres Skapularbroderskab og fortalt om Jomfru Marias Lørdagsnedstigning i Skærsilden for at frigøre dem, som bar dette Skulderbaand. Men i P. H.'s Skrifter er der ganske vist aldrig, trods hans ivrige Forsvar for Bønner til Guds Moder, Tale herom. Saadant har han da vel paa den Tid regnet med til »egen Digt«. Men om han allerede i sin Studietid lærte at se bort fra Ordenens Hellighed og egne Meninger og udelukkende »spise Folk med Guds Ord«² er et Spørgsmaal, vi ikke kan besvare. Sandsynlighed kan dog tale for, at han har haft dette principielt nye Syn paa Forkyndelsen i alt Fald 1519, da han som »Lector in sacra pagina« ved Københavns Universitet vilde levendegøre Kristi, Peters og Paulus' Tanker for sine Disciple. — Da han i Skibykrøniken kalder sin ældre Ordensbroder, Dr. Morten Pedersen (d. 1515), Danmarks navnkundigste Prædikant³, ligger det nær at antage, at P. H. i særlig

¹) Skrifter III, 227 f.

²) ib. S. 146.

³) Skrifter VI, 74.

Grad har taget ham til Mønster. Muligvis har dennes Prædikener baaret et afgjort bibelsk Præg. P. H. siger, at han ved sit Liv og *eruditio* tilskyndede til *pietas* (Ord han netop bruger om Bibelhumanisme).

Spørger man nu om Gangen og Indholdet af P. H.'s videnskabelige Studier, er man saa godt som helt henvist til Slutninger udfra enkelte Bestemmelser paa Generalkapitlerne samt fra det Kildemateriale til Studieforholdene i den nedertyske Provins, som H. H. Koch har behandlet i sin Bog om Klostrene dèr¹. Det sammenfattende Resultat af hans Undersøgelser var, at »samtlige Teologer« først skulde studere Filosofi i 3—4 Aar, inden de begyndte paa Teologien, og det teologiske Studium varede saa atter 3 Aar. De, som saa ønskede at erhverve Lektorgraden, gennemgik derefter et nyt, 3aarigt Studium, under hvilket de aarlig maatte underkaste sig en Prøve og holde et Foredrag [med denne *collatio* maa dog antagelig menes Indledningen til en Disputats om et særligt Emne] for Klerus eller for »Universitas«². — Efter dette skulde altsaa en Lektor mindst have et 9aarigt Studium bag sig. Om Betingelserne og Tiden for at erhverve højere Grader, udtaler Koch sig ikke saa bestemt.

Den Fortegnelse over Provinsens studerende Medlemmer, som Koch har udarbejdet for Aarene 1422—47's Vedkommende, og hvori de i Kildematerialet givne biografiske Data om hver enkelt Studieforløb og Tillidshverv er samlet, bekræfter ubestrideligt, at den aldeles overvejende Mængde, forsaavidt de har fuldført Studiet, virkelig har faaet denne grundige og langvarige Uddannelse efter nævnte Skema. Men det maa dog bemærkes, at Aarene for særdeles manges Vedkommende ikke udelukkende er brugt til Studier. De har samtidig haft et praktisk Ordenshverv at

¹) H. H. Koch, Die Karmeliterklöster der niederdeutschen Provinz, 1889.

²) Koch S. 197 jfr. S. 20. »Universitas« maa vel her betyde hele Ordensbestanden af studerende og Lærere i det »Studium« (den Lærestalt), vedkommende opholder sig ved, i alt Fald ikke et »verdsligt« Universitet. Om de saakaldte *collationes* se W. Norvin, Københavns Universitet i Middelalderen, 1929, S. 162—3.

bestride, mest ved at undervise andre¹; tilføjes maa ogsaa, at Studiet ikke altid fuldførtes i sammenhængende Aar, selv om dette synes det almindeligste.

Som nævnt falder Karmeliter-Studierne altsaa i to adskilte Dele. Den første, som kaldes Studiet *pro forma simplici*, maa sikkert opfattes som det, enhver *clericus* indenfor Ordenen burde gennemgaa. At Formaalet med dette derfor ikke var at uddanne Videnskabsmænd, men det praktiske, at give Ordenens Gejstlige en solidere Uddannelse udover den rituelle, særlig af Hensyn til Prædikegærringen, samt at sikre den dens egen, lavere Lærerstand, fremgaa vel dels af Generalkapitlernes Indskærpelse af Studier som en Forpligtelse for alle Medlemmerne, dels af Ordenens Brug af disse studerende *pro forma simplici* som Informatorer, Cursorer og Novitsemestre. At navnlig Prædikenformaalet nødvendiggjorde, at dette Kursus meddelte Disciplene baade en vis teologisk (dogmatisk) Viden og en vis Bibelkundskab, synes mig klart nok². Men om Studierne *pro forma simplici* altid har været saa omfattende, navnlig for Filosofiens Vedkommende, som Koch slutter ud fra sin Fortegnelses Data, og om den skarpe Adskillelse i Tid, han konstaterer mellem filosofisk og teologisk Studium, har været gennemført overalt, stiller jeg mig tvivlende overfor. Fortegnelsen omfatter jo ikke alle Provinsens *clerici*, men dem, som var udset til videregaaende Studier, og den synes ogsaa at vise

¹) Talrige Expl. i Fortegnelsen hos Koch (f. Eks. S. 141: Johs. Attendarn var stud. theol. *pro simplici forma* og samtidig Magister novitorium i 1437 i Köln; ligesaa i hans 2. theol. Aar 1438; 1439 tilbragte han sit første Lektorstudieaar i Strassbourg og var samtidig Magister studentium. 1440 flyttedes han atter til Köln og fortsatte Lektoratstudierne samtidig med, at han var Magister studentium).

²) 1524 paabød Generalkapitlet, at der i alle Klostre med 10 Præster skulde holdes en særlig »Regent«, der daglig læste »en Lektie i den hellige Skrift for alle Brødrene og forklarede den, saaledes at *simplices* ogsaa forstod den (Wessels I, 377). Utvivlsomt vidner dette Paabud, der udvider Bibelundervisningen ogsaa til Lægbrødrene, om Reformationsbevægelsens Indflydelse; men at i alt Fald alle Klerikere forlængst undervistes i Skriften, anser jeg for givet. — Først 1539 synes Generalkapitlet at have indskærpet Provinserne at drage Omsorg for, at nogle studerede Græsk (ib. I, 410).

Undtagelser m. H. til den formentlige almindelige Studiegang¹. Men Spørgsmaalet er, om disse Bestemmelser om det »almindelige« Studiums Omfang i Indhold og Tid i den nedertyske Provins, ogsaa har været gennemført hos os. I Akterne fra Ordenens Generalkapitler findes ikke Paabud om nogen almengyldig Ordning af dette mere kursoriske Studium, og mange Udtalelser viser, at Forholdene indenfor de forskellige Provinser har været ret afvigende, ikke mindst netop m. H. til deres Undervisningsvæsen (først 1513 kan man saaledes paalægge hver Provins at oprette et særligt »Studium« c : tilvejebringe et egentlig Studiehus for videnskabelige Studier². Og at Forholdene i den nedertyske Provins med dens fremragende Studieanstalter (navnlig knyttede til Ordensklostrene i Köln og Trier og for Nederlandenes Vedkommende f. Eks. til Antwerpen og Kollegiet i Louvain) ikke uden videre kan overføres paa Danmark, turde være givet. Dermed skal dog ikke være sagt, at man ikke i den danske Provins, saa vidt gørligt, har stræbt efter at bringe Studieforholdene paa Højde med Udlandets. Man har vel overhovedet set hen netop til de tyske Forhold som Forbillede, i alt Fald siden Ordenen 1472 officielt delte Provinserne N. for Alperne i 4 »Nationer« og (ligesom Kurien) saa regnede Norden med til »den tyske Nation«. Men om et fastlagt 6aarigt »almindeligt« Studium mangler vi Vidnesbyrd fra Norden, og da det ikke afsluttedes med Erhvervelse af en bestemt »Titel«, er vi ude af Stand til at sige, hvor megen Fordannelse man krævede hos os for at begynde Studierne for Lektoratet.

Hvad Indholdet af dette Kursus *pro forma simplici* angaar, giver Kochs Materiale for Teologiens Vedkommende overhovedet ingen nærmere Oplysninger. Med Hensyn til de forudgaaende filosofiske Studier ses, at Studenterne skulde gennemgaa et særligt Kursus i Logik, inden den egentlige filosofiske Undervisning be-

¹) S. 151: Matthias de Wettfaria: hans filos. Studium og overhovedet hans Studium *pro simplici forma* omtales ikke; for fleres Vedkommende synes det 3aarige Studium *pro simplici forma* ikke overholdt.

²) Wessels I, 347.

gyndte, og med Hensyn til denne faar vi i alt Fald den Oplysning, at man har lagt særlig Vægt paa Studiet af Fysik (∴ Naturfilosofi) og Moralfilosofi. — I hvilket Omfang P. H. nu har drevet disse filosofiske Studier, er os ukendt; men af den Bedømmelse, Skibykrøniken giver af hans senere Kollega ved Københavns Universitet, den gamle Dr. Peder David (Skotte)¹, ser vi i alt Fald, at den Interesse, hans Studietid havde givet ham for den aristoteliske Filosofi (som sikkert var normativ i Karmeliterundervisningen, som overhovedet i Senmiddelalderens filosofiske Studium), var minimal.

Af større Interesse er selvfølgelig Studieordningens anden Del, Betingelserne for Erhvervelse af Lektorgraden (Studiet *pro forma lectoratus*). Selv om Generalkapitlerne heller ikke synes at have vedtaget nogen bestemt Plan for dette Studium, men som nævnt indskrænker sig til som Betingelse for Graden at kræve Lærdom i Filosofi og Teologi og Øvethed i Prædiken, maa det dog antages, at langvarig Praksis har fastslaaet et 3aarigt Kursus med et bestemt Indhold som normalt overalt. Dette støttes af flere Beslutninger om de Mænds Undervisningspligt, som forelæste for Studenterne paa Ordenens »Generalstudier« (»Universiteter«), medens de samtidig forberedte sig til Magistergraden i Teologi. Alle-rede Generalkapitlet 1405 befalede² Baccalaurerne ved Ordenens italienske »Universiteter« at gennemgaa Peter Lombarder (*magister sententiarum*) i 2 Aar, saaledes at de det første Aar »læste« (∴ forelæste over) de to første Bøger og i det andet Aar de to sidste. Det tredje Aar, enten før eller efter »Sententierne«, skulde forbeholdes Bibelen. Da Ordenens Generalstudium i Catania oprettedes 1447, paabød Generalkapitlet imidlertid Lærerne at læse over Bibelen først³, og dette synes at være blevet det almindelige. I alt Fald erklærede Generalkapitlet 1478, at Lærere, som var sat til at forelæse over Bibel og Sententier, forbrød deres Udnævnelse til at

¹) Skrifter VI, 81.

²) Wessels I, 131.

³) Ib. 219 (med 1 Aar mellem Bibelforelæsningen og Sententierne; Baccalaurernes Studietid for Magistergraden var i alt 4 Aar).

læse over Sententierne, hvis de ikke først forelæste over Bibelen¹. Dette indskærpedes atter 1503². — Med Hensyn til det 3aarige Studium laa Ordningen i alt Fald ikke alene fast i den nedertyske Provins, men Vidnesbyrd fra andre Provinser foreligger ogsaa³.

Bibel- og Sententsstudiet var saaledes det væsentlige i Lektoratsstudierne, og Grundlaget for den dogmatiske Undervisning var Peter Lombarders højt ansete Bog, der naturligvis kommenteredes nærmere af Lærerne. Saaledes vedblev det at være i alt Fald til langt ind i 16. Aarhundrede. 1548, da Generalkapitlet fastslog Bestemmelser for Studieordningen i Paris, indskærpedes det, at de teologiske Studerende skulde »høre« *theologia scholastica*, men Studiebogen var stadig Lombarderen, og atter hedder det (her altsaa om Studenterne): i første Aar skal de høre de 2 første Bøger, i andet 3.—4. Bog, og paa ingen Maade tillades det »accedere ad alias lectiones quam Magistri sententiarum, nisi forsam ad lectiones Quodlibetorum et ejusmodi theologiæ Scholasticæ«⁴. Studiet har altsaa haft et afgjort skolastisk Præg, og man fordrede ogsaa bestemt stadige Disputereøvelser. Om Bibelstudiet hører vi desværre overhovedet intet nærmere. Naar Generalkapitlerne ogsaa krævede Lærdom i Filosofi som Betingelse for Promotion til Lektoratet, kan der selvfølgelig være tænkt paa de Kundskaber, som allerede var erhvervede ved Studiet *pro simplici forma*; men usandsynligt er det ikke, at der ogsaa paa dette Omraade er krævet et fornyet Studium. I alt Fald ses det, at man i Köln lod holde Forelæsninger i Moralfilosofi, som

¹) Ib. 274. Samtidig paabydes det »Regenter« ved de højere »Studier« at »tvinge deres Baccalaurer« til nøje at passe Sententstimerne og »perficere totum magistrum sententiarum« i den tilmaalte Tid.

²) Ib. 316. Om Lombarders stadig Beherskelse ogsaa af Universiteternes teologiske Studier se W. Norvin, Anf. Skrift S. 217 f.

³) Jfr. Wessels I, 257 Note om en Karmeliter fra den øvretyske Provins.

⁴) Wessels I, 428. Her fastholdes ogsaa en skarp Adskillelse mellem filos. og teol. Studium; det indskræpes at holde Examen inden Begyndelsen paa »det hl. Studium«, og der paabydes regelmæssige Disputereøvelser »in schola theologorum«.

udtrykkelig siges ogsaa at være beregnede for Lektoratsstuderende¹.

Da den nævnte Fortegnelse over den nedertyske Provins' studerende Karmelitere kun omfatter Tiden til 1447, staar vi desværre uden Vejledning fra denne Side med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvorvidt den Nyudvikling, som 15. Aarhundredes sidste Halvdel bragte paa de videnskabelige Studiers Omraade, dog har øvet Indflydelse paa Karmeliternes Undervisningsvæsen. Jeg tænker her dels paa den »Skolastikens Opløsning«, som fremkaldtes baade ved de teologiske Retningers forskellige Syn paa visse Dogmer og ved den stadig stærkere Mistro til Filosofiens Brug paa teologisk Omraade, dels paa Humanismens Fremtrængen med dens Begejstring for Oldtiden og (forsaavidt den havde virkelig kirkelig Sans) for Oldkirkens Patristik og for et fornyet Studium af Ny Testamente i Kirkefædrenes Aand.

Akterne fra Generalkapitlerne er imidlertid overhovedet tavse om Spørgsmaal, der har med de teologiske Standpunkter og det aandelige Livs Præg at gøre, og Beslutningerne lader ikke ane, at de nævnte Spørgsmaal overhovedet greb dybt ind i Senmiddelalderens kirkelige Liv. Først den lutherske Bevægelses stærke Fremtrængen og det Frafald indenfor Ordenen, den fremkaldte, satte Spor i disse Møders Vedtagelser. De Optegnelser fra de saakaldte »Carmeliterbücher« i Stadsarkivet i Frankfurt/M., som jeg gjorde i 1893 (ganske vist med et særligt Formaal for Øje), vidner heller ikke om, at Provinskapitlerne dernede sysselsatte sig med saadanne Spørgsmaal, skønt Nederlandene hørte til den nedertyske Provins, og ikke mindst her Interesse for Bibelhumanismen var vakt ved Kredsen om den senere Pave Hadrian VI og ved Erasmus fra Rotterdam. — Det ovenfor omtalte vedrørende Sententsstudiet skulde synes afgjort at tyde paa, at Skolastiken har været fuldtud eneherskende. Men det Faktum, at P. H. blev en saa ivrig Repræsentant for en Biblicisme, forstaaet

¹) Koch, S. 134: Gerhardus de Erculentia beskikkes 1435 til at læse *philosophia moralis* 3 Gange i Ugen; og denne Forelæsning er »studentes philosophiæ tum pro lectoratu tum pro simplici forma« pligtige at overvære.

i Oldtidsfædrenes og i Humanisten Erasmus' Aand, samt at hans Skrifter bærer saa yderst faa Spor af den skolastiske Metode¹, tyder klart paa, at de nævnte Spørgsmaal dog maa have været levende fremme i den danske Ordensprovins, allerede inden han som *lector in sacra pagina* ved Københavns Universitet i 1519 paakaldte de studerendes Interesse for »Fortolkningen af Kristi og Peters og Paulus' Tanker« eller, som han kaldte det, for »de ægtede Studier« (*sinceriora studia*). — Hvor tidlig han, trods Ordensundervisningen i ægte skolastisk Aand, har tilegnet sig det nye Syn, og hvem det er, der har ledet ham ind paa disse Baner, som Selvstudier vel nærmere har uddybet, lader sig ikke sige med Bestemthed. Men utvivlsomt har Ordenens Vægtlæggen paa Bibelstudiet og paa Forkyndelsen jævnet Vejen for de nye Tanker, og de enkelte Karmelitere, den danske Provins udsendte til videregaaende Studier ved Udlandets verdslige Universiteter, har vel særlig været Formidlere for de nye Strømninger. P. H.'s førnævnte Udtalelse om Professor Peter Davids Lærestandpunkt vidner i alt Fald ikke blot om hans kølige Holdning overfor den aristoteliske Filosofi, men ogsaa overfor Thomas Aquinerens og Thomisternes Teologi; og, selv om han fuldtud anerkender Dr. Peters fortrinlige Hjemmevanthed i »skolastisk Teologi«, er det dog i Virkeligheden den oprigtige Fromhed, der prægede den gamle Professors Lærdom, som bærer hans udtalte Sympati for Manden. Om P. H.'s Interesse for Scotisme eller for Nominalisme har været større end for Thomisme, kan vi ikke sige. I sine Skrifter kommer han ikke ind paa de teologiske Skolers Forskelligheder, og hans Stilling til de enkelte dogmatiske Spørgsmaal giver ikke klar Vejledning i saa Henseende. Scotismens store Interesse for Dogmet om Jomfru Marias ubesmittede Undfangelse og dens stærkere Understregning af Viljens Frihed kunde imidlertid vel motivere en Forkærlighed hos P. H. for denne Teologi fremfor Aquinerens. Men i hvert Fald var det Biblen, Fædrene og en Fromhed, der prægede Livsførelsen,

¹) Engelstoft (S. 9) frakender ham overhovedet skolastisk Dannelse; dette er efter det anførte om Karmeliternes Studieordning uholdbart. L. Schmitt gaar til modsat Yderlighed.

hans Tanker samlede sig om. Paa et vist Tidspunkt maa det altsaa antages, at P. H.'s Studieinteresser ligesom hans Forkyndelse er undergaaet en kendelig Forandring. Den Mand, der i 1519 blev Lærer ved Københavns Universitet, stod i alt Fald lunken overfor aristotelisk Filosofi og den hidtil i Ordenen normerede Skolastik og havde et nyt Syn paa teologiske Studier. Om denne Ændring er sket inden eller først efter, at han paa sit Provinskapitel har faaet sin Udnævnelse til Lektor, kan vi ikke sige; men sandsynligst er vel, at først de Selvstudier, han efter sin Promotion har foretaget for yderligere at dygtiggøre sig som Lærer, har drevet ham ind paa den nye Bane. Men desværre, end ikke Aaret for hans Lektorudnævnelse kender vi. Det vides, at hans Ordensbroder Frans Wormordsen, der rimeligvis i alt Fald 1519 var Lektor, var født 1491; inden 28-Aars Alderen synes det altsaa, at man kunde erhverve sig denne Forfremmelse i Ordenen. Antager man, at P. H. blev født c. 1485, kan han altsaa i det mindste c. 1513 have været Lektor. Hvis dette stemmer med Virkeligheden, vil der i og for sig ikke være noget til Hinder for at antage, at han allerede 1517, da hans Tale om Simonien trykkes, ogsaa var Baccalaur i Teologien; men unægtelig svæver jo disse Formodninger i Luften. En Verifikation heraf kunde muligvis nævnte Tale have bragt os, men den er desværre for længe siden gaaet tabt. — Heller ikke om de Studier, der har været krævet indenfor Ordenen for at erhverve Baccalaur-Graden, er vi i Stand til at sige noget sikkert.

Paa ét Punkt, vedrørende Karmeliternes Studieforhold, giver imidlertid det nedertyske Kildemateriale os Oplysninger, som utvivlsomt ogsaa har haft Gyldighed for den danske Provins' Praksis. Jeg tænker paa den hyppige Forflyttelse baade af studerende, Lærere og Klosterstyrere fra et Sted til et andet¹. Det

¹) For Eks. Hermannus de Mestorp er 1436 Informator i Strassbourg, er 1437 og 1438 Magister studentium i Speier, 1439 ligesaa i Köln, hvor han tillige studerer *pro primo anno lectoratus*, er 1440 Cursor i Kreutznach, mens han studerer *pro secundo anno lectoratus*; 1441 fortsætter han i sit 3. Lektoratsstudieaar sin Virksomhed som Cursor sammesteds, men 1442—3 er han Lector sententiarum i Trier, bliver 1444 Cursor i Köln,

gjaldt aabenbart om den forstandigste Udnyttelse af de forhaandenværende Kræfter til Undervisning og Ledelse efter de forskellige Klosters Størrelse, og ikke mindst om at dygtiggøre baade de kursorisk og Lektoratsstuderende ved praktisk Lærergærning. — Meget oplysende om, hvor uensartet Klostrenes Lærer- og Embedsbestand var, er Vedtagelserne paa et nedertysk Provinskapitel i Köln 1511¹. Utvivlsomt har da Klostrene i den danske Provins frembudt tilsvarende Forskelligheder. Jeg tvivler derfor ikke om, at P. H. før 1519 har opholdt sig i flere af Provinsens Klostre og allerede i en Række Aar har været brugt som Lærer, inden han blev Lektor. Men hvor? Den danske Provins talte ialt 9 Klostre: Landskrona (stiftet c. 1410), Skelskør (1418), Helsingør (1430), Varberg (c. 1472), Sæby (noget før 1475), Ørebro (c. 1475?), Aarhus (mellem 1472 og 1482), Sølvborg (c. 1486) og Assens (c. 1512). Af disse maa vel Landskrona, Helsingør og Aarhus have

hvor han tillige læser over Moralfilosofi; endelig 1445 bliver han Prior i Kreutznach (Koch S. 139).

¹) Köln har 1511 7 Bestillingsmænd: Prior, Regens studii (som ogsaa er Provincial), Lector principalis, Lector sententiarum, Informator og Magister novitiorum (Studenternes Tal opgives til 17); Trier har 6: Prior (som tillige er Lector principalis), Lector sententiarum, Supprior, Magister studentium, Informator, Magister novitiorum (8 Studenter); Kreutznach har 4: Prior, Lektor, Supprior og Informator; Strassbourg de samme 4; Cassel derimod: Prior, Supprior, en Prædikant og en Cursor; Worms: Prior (der tillige er Lektor), Cursor og Informator; Speier: Prior, Lektor, Supprior; Mainz: Prior (der tillige er Regens) og ellers kun 1 Lektor; ogsaa flere andre Klostre har kun Prior og Lektor, nogle overhovedet kun Prior; af Klostrene i Nederland har Antwerpen: Prior (tillige Regens), 3 Lektorer, 1 Cursor og Bruxelles: Prior, 2 Lektorer og Supprior; i Louvain nævnes kun Kollegiets Regent (3 Studenter). — Mærkeligt er, at Betegnelsen »Studenter« her er forbeholdt studerende i Ordenens særlige »Studier«, altsaa ikke brugt om dem, der i de mange Klostre modtog Undervisning af disses Cursorer og Lektorer. Studenterne i et større »Studium« som Köln var inddelt i de 3 Klasser: Teologer, Filosofer og Logikere; saaledes allerede 1460, da Köln kun havde 13 Studenter; 1511 var Tallet altsaa ikke stort større (17), men 1514 var det steget til 32 (9 Teologer, 11 Filosofer, 12 Logikere). 1518 var bestemt, at Filosofer og Logikere sad efter Konventsbrødrene, men Teologerne før. (Mine Optegnelser efter »Carmeliterbücher« i Frf./M.).

været de anseligste¹ og muligvis derfor bedst forsynede med Lærerkrafter. — P. H.'s Omtale af Dr. Morten Pedersen kan muligvis tyde paa, at han en Tid lang har været i Landskronas Kloster, men i saa Fald maa det vel have været i hans »kursoriske« Studietid, i alt Fald før c. 1512, da Morten Pedersen blev forsat til Assens som dette nye Klosters første Prior. Rimeligst er vel, at P. H. i alt Fald i flere Aar før 1519 har været til Huse i Helsingørs Kloster. Selvfølgelig kan dette ikke godtgøres med, at Satiren om »Peder Smid oc Atzer Bonde« kalder ham »Lektor Pouel i Helsingør«²; dermed bevidnes kun hans Ophold dèr, da den danske Bearbejdelse (c. 1530) foretoges. Men skønt Skibykrøniken kun to Steder forbigaaende omtaler Provincialen Dr. Anders Christensen³, er der Grund til at mene, at P. H. har staaet ikke blot i Lydighedsforhold, men i Discipelforhold til dette fremragende Ordensmedlem, og man tager overhovedet næppe fejl, naar man formoder, at Helsingørs Kloster har været et Hovedsted for Karmeliterstudierne, ja muligvis endog har tjent Ordenen som »Provinssstudium«. Ombygningen af Nordfløjen og Opførelsen af de store Udbygninger mod Nord⁴ kunde i alt Fald faa en rimelig Forklaring derigennem. — Men mere end Formodninger kan jo desværre ikke gives, og forsaavidt kan man jo ogsaa gætte paa andre Ordenshuse⁵.

Det samme gælder, naar man spørger om P. H.'s eventuelle Hverv i det paagældende Tidsrum. Det er vel sandsynligt, at man ogsaa i danske Klostre har beskikket særlige Informatorer, hvor man havde *pueri* eller *juvenes*, som skulde have egentlig Skoleundervisning; ligesaa en Novitsemester, hvor en Flerhed begærede Optagelse i et Kloster. En Magister studentium har man vel kun

¹) Landskrona er jo Moderklostret; Helsingørs staaende, imponerende Bygninger og Udgravningerne i Aarhus vidner om disse Klosters Størrelse.

²) Sv. Grundtvigs Udg., Pag. B.

³) Skrifter VI, 64 og 80.

⁴) V. Lorenzen S. 54 fg.

⁵) For Eks. Aarhus; her var Niels Christiensen i lange Tider Prior; hvis han er identisk med den »Magister artium«, som nævnes S. R. D. VIII, 358, maa han vel have været en anset Lærer.

haft hos os, hvis Provinsen virkelig havde oprettet et egentlig »Studium«; derimod tør det antages, at Cursorer (til Undervisningen *pro forma simplici*, som jeg formoder) og Lektorer har været ansat ved vore større Klostre (*Lector sententiarum's* Hverv er umiddelbart indlysende; *Lector primarius* har muligvis været betroet med Bibelundervisningen). Men et Faktum er, at disse Benævnelser overhovedet ikke forekommer i vore yderst sparsomme Efterretninger om de danske Karmelitere; vi véd kun om, at adskillige Brødre havde Grader som Lektor, Baccalaur, Magister artium og Dr. theologiæ. Saa sandsynlig det derfor end er, at P. H. har været beskikket af Provincial og Provinskapitel til et eller flere af de nævnte Hverv i Perioden til 1519 og navnlig baade har virket som *Cursor* og som *Lector*, lader det sig ikke bekræfte af vort Materiale. Dog tyder en Udtalelse i P. H.'s Brev 1524 til Kanniken Peder Iversen paa, at han faktisk har undervist ved flere »Skoler«¹.

Tilbage staar da egentlig kun Spørgsmaalene, om P. H. ikke alene har drevet sine Studier i danske, men ogsaa i udenlandske Ordenshuse, samt om han i Tiden til 1519 eventuelt tillige har besøgt egentlige Universiteter. Generalkapitlerne opfordrede ivrigt de tilstedeværende Provincialer til at sende Studerende til Ordenens egne »studia generalia«. Men der sendtes ogsaa fra den ene Provins Studenter til de Studiehuse i andre Provinser, som ikke var anerkendt som »generelle«. Naar den nedertyske Provins saaledes har sendt Studenter til Danmark, vidner det vel ikke alene om, at Ordenen her havde ansete Lærerkrafter, men havde et virkelig »Studium«². — Vi finder da ogsaa danske Karmelitere studerende i udenlandske Ordensstudiehuse. Men ligeledes ses

¹) Skrifter I, 182 (in nonnullis scholis Daciæ).

²) 1518 og 1519 studerede Hermannus de Alkmar in Dacia, 1523 ligesaa Adrianus de Sconhoven og Cornelius de Gouda (mine Optegn. fra »Carmeliterbücher« Frf./M.). Antagelig kom Fr. Wormordsen (1514?) ligeledes til Danmark som Studerende. Som det ses, var det Nederlændere, der søgte hertil. Ret vigtigt er, at den førstnævnte allerede var her, før vore Karmeliteres Kollegium i Kbhvn. aabnedes; det kan vel tages som Vidnesbyrd om, at Danmark allerede forinden ejede et virkelig Karmeliter-»Studium« (vel i Helsingør).

det, at Provinsen bekostede studerende Brødres Ophold ved verdslige Universiteter¹. Af særlig Betydning er her det Vidnesbyrd, Note 1 (og S. 29, 2) aflægges om Forbindelsen mellem vore og de nederlandske Karmelitere og ikke mindst om danske Karmeliteres Immatrikulation ved Louvains Universitet, som tidlig blev en Forpost for Humanismen. Selv om vi ikke finder danske Karmelitere indskrevet dér netop i de Aar (1516—21), da Erasmus fra Rotterdam opholdt sig ved Universitetet og satte stærkt Liv i Studierne, kan selvfølgelig den Forbindelse, der var skabt, have tjent til at vække den Interesse for den berømte nederlandske Bibelmanuscript i den danske Ordensprovins, som P. H. blev det fremtrædende Vidnesbyrd om. — Men ethvert Vidnesbyrd om, at han selv har studeret dér eller ved andre fremmede Universiteter, ja overhovedet i Udlandet mangler stadig².

¹) 1503 immatrikuleredes de to Karmeliterpræster Palle Jensen og Peder Hemmingsen ved Universitetet i Louvain (Personalhist. Tidsskrift 8. R. V, 120); selvfølgelig boede de i Karmeliterkollegiet dér. 1507 forordnedes Palle Jensen, der nu kaldes Lektor, »ad legendum sententias in universitate Lovaniensi« (∅: Karmeliterkollegiet dér) og »Frater Christianus Trugelli« sendtes til 4aarigt Studium sammesteds (som »simplex studens in logicalibus et physicis et aliis studiis«) (Oplysning fra Karmeliterhistorikeren B. Zimmermann til afd. Dr. Johs. Lindbæk). Sidstnævnte Chr. Thorkilsen (eller Troelsen) maa selvfølgelig ikke forveksles med Chr. Thorkilsen Morsing. Skulde han mon være identisk med den Christiernus Umbra Cimber, der 1535 [igen?] opholdt sig i Louvain og skrev P. H.'s »Epitaphium«? — 1530 og 1531 studerede Franciscus Helsingørens is i Kölns Karmeliter-Studium (»Carmeliterbücher«, Frf./M.). — Palle Jensen fik 1512 pavelig Bekræftelse paa Generalvikarens (∅: Anders Christensens) Bestemmelse om, »at han skulde studere ved Uppsala Universitet og derefter opholde sig i Ørebro Kloster (han skulde tage Doctorgraden i Teologi) (Acta pontif. dan. V. n. 4340). — Ved Rostocks Universitet studerede i Aarene 1463—92 ikke mindre end 7 danske Karmelitere (6 fra Helsingør, 1 fra Aarhus); to af dem fra Helsingør: Morten Pedersen og Anders Christensen indskrives yderligere 1487 ved Greifswalds Universitet.

²) En Forespørgsel i sin Tid fra Dr. Johs. Lindbæk til Karmeliterhistorikeren B. Zimmerman gav kun negativt Resultat. Hans Formodning om, at Lektor Palvus Joannis, der 1507 skulde holde Sententsforelæsninger i Kollegiet i Louvain, var P. H. (Navnet forvansket ved Fejlskrift?), var værdiløs. Heller ikke i de hidtil udgivne Matrikler fra tyske Universiteter er P. H.'s Navn fundet.

Tilbage staar imidlertid den Mulighed, at P. H. har været inscriberet ved Københavns eller Uppsalas Universitet. Ved det første havde Provincialen Anders Christensen virket som Lærer, og til det sidste sendte han 1512 Lektor og Baccalaur Palle Jensen for at promoveres til Dr. theol. Saavel P. H.'s Promotion til teol. Baccalaur som Udgivelsen (1517) i København af den tidligere nævnte Tale om »Simoniens Fordærv« kan maaske pege paa et Studieophold ved det danske Universitet. Talen kunde tænkes netop at have Sammenhæng med den nævnte Promotion; men ganske vist var det sædvanlige, at Ordenen selv promoverede sine Medlemmer. — Hvad Uppsala angaar, kunde et Studieophold her muligvis forklare os P. H.'s Omtale af »Mester Svend fra Skara« som sin gamle Lærer, da det i alt Fald ikke er usandsynligt, at denne efter sin Hjemkomst fra Studier i Tyskland en Tid har holdt Forelæsninger ved sit Fædrelands Højskole¹. — Men ogsaa disse Formodninger er kun løse; vi maa give op af Mangel paa Efterretninger. Kun ét staar fast, at P. H. ogsaa havde Baccalaurgraden i Teologi, da han i 1519 fik overdraget »at læse en daglig Lektie i Teologi« ved vort Universitet, ti dette var en udtrykkelig Betingelse for hans Ansættelse². Men om han har erhvervet Graden 1517 eller før eller siden, maa altsaa staa hen. — Indenfor sin Orden maa han imidlertid have haft et meget anset Navn baade som Videnskabsmand og Lærer, da Provincial og Provinskapitel valgte ham ikke blot til det nævnte Hverv, men til at styre det nye Kollegium ved Universitetet, som Ordenen siden 1517 havde paataget sig at oprette. Naar man hertil udsaa P. H. og ikke f. Eks. en Mand som Palle Jensen, der dog ved sine grundige

¹) Da Karmeliterne ikke sender sine Medlemmer til Studier ved Domkapitler, er det udelukket, at P. H. har nydt Svend Jacobssons Undervisning i Skara. Endnu Hj. Holmquists Sv. Kyrkans Historia III, 1, S. 75 nævner dog P. H. som Sveno Jacobi's »lärjunge i Skara«.

²) Engelstoft siger med Rette S. 24₂₀, at Tidspunktet for P. H.'s Erhvervelse af Baccalaurgraden er ubestemmelig; men naar han tænker sig, at den er ham meddelt mellem hans Udnævnelse til »Regent« i det nye Karmeliterkollegium og hans Tiltrædelse af sit Lektorat ved Universitetet eller endog senere, maa det af ovennævnte Grund afvises.

Studier, ogsaa ved udenlandske Universiteter, og ved sin Doktorgrad maatte synes at overstraale sin Ordensbroder, maa Aarsagen (hvis Palle Jensen da ikke var afgaaet ved Døden 1519) vel have været P. H.'s særlige Begavelse som Lærer og muligvis ogsaa Forstaaelsen for, at han havde nye og værdifulde Tanker at føre frem.

Hvorledes det nu end har forholdt sig med Gangen i P. H.'s Studier og med hans Hverv som Lærer, maa det imidlertid ikke glemmes, at Aarene til 1519 ogsaa har været beslaglagt af de særlige Pligter, som hans Klosterløfte og Præstevieelse medførte; ikke mindst hans Forstaaelse heraf maa have præget hans Karakter. Da han som Lærer ved Universitetet tildrog sig større Opmærksomhed i Offentligheden, var han Munk med Liv og Sjæl, og han vedblev at være det, da det lutherske Røre var begyndt, og de voldsomme Angreb rettedes mod de livsvarige Klosterløfter som noget ukristeligt og inhumant og mod Munkelivet som Udtryk for blotte »Menneskebud«, der tilmed fristede til forargelig Tro paa, at det gjorde Mennesker særlig hellige og fortjenstfulde i Guds Øjne. Navnlig lød nu Ramaskrig over Tiggermunkene, hvis Prellerier udsugede Almuen, medens de selv i deres pragtfulde Huse levede overdaadigt og i uværdig Ørkesløshed. P. H. blev da Klosterlivets Forsvarer, og hans Udtalelser om dette — der ingenlunde benægter de tilstedeværende Skrøbeligheder — kaster ikke alene Lys over hans personlige Forstaaelse af Munkelivet, men sikkert ogsaa over, hvilken Betydning hans Klostergivning med de dermed givne Pligter har haft for ham.

Han afviser bestemt Tanken om, at Munken har Grund til at vente sig sin Frelse og Salighed af sit cølibatære Liv, sine gudtjenstlige Handlinger og sine særlige Andagtsøvelser. Frelse er en Naadesag, og Gud ser paa Hjærtets Holdning. Selvfølgelig beror Klosterliv paa »Menneskebud«, men alt sigter mod »at føje sig efter Guds Vilje eller fordre og fremme samme Guds Bud«. Naar disse Menneskebud derfor bruges rettelig, »uden vrang Tro og Sikkerhed«, er de »et Skjold og Skærm mod Synd og syndig Aarsag«, og

derfor »uden Tvivl af Guds Raad begyndt og vedtaget«¹. Eller som det hedder i et andet Skrift: vi holder udvortes Gudstjeneste for »en Plejemester, der os skal holde fra Ladhed og Ørkesløshed under en børlig Ave og beholde os under Guds Frygt og Rædsel, til at altid have Sind og Tanke hos Gud, hos hans usigelige Velgærninger og udi hans hellige Bud«. Fra Ceremonier og Statuter hentes ganske vist ingen Retfærdighed eller »Saligheds Trøst«, men man gøres »uledige til at falde i nogen Hovedlast eller Synd«². Og at »vore Ordensfædre lod sig ikke tykke at være retfærdige til Salighed af nogen menneskelige Skik og Sæt, give de klarligen tilkende i deres Statuter«. Formaalet med Bestemmelserne er: at »bevare os, udi en kristelig og kærlig Frygt, mod Synd og syndige Aarsager, at Guds store og drabelige Bud skulle des bedre kunne holdes, og hans hellige Forbud ikke overtrædes«³. Ogsaa »Samfund og Samliv med nogle gode Mænd« har Værdi, ikke mindst for de svage, og Gud kan dog ikke fortørnes, fordi man »giver sig til et godt og ærligt Selskab«⁴. Det har mange hellige Mænd gjort, som P. H. som Synder ikke tør sammenligne sig med; men »jeg kender da mange saa fromme, at jeg vilde heller have en reven Kappe med deres Værdskyld og Uskyldighed for Mennesker end Kejserens Purpurklæder med al hans Lykke og Rigdom«⁵. Klostergivningen med dens Cølibatløfte staar derfor ikke for P. H. som Trældom, men som »sand Frihed«⁶; og et Sted, hvor han spørger: »Hvi maa vi ikke da lyde vore Forældre, naar de byde os en evig Kyskhed«⁷, synes han ligefrem at tænke paa sin egen Klosterindgivelse som Dreng. — Overfor Beskyldningen for, at Klosterlivet er Ørkesløshed, siger han: »at læse og synge, vaage, skrive, studere og prædike, at tjene syge og fattige, undfangne Gæst og gangende, at koge, brygge og bage . . . er dette at være ørkesløs,

¹) Skrifter II, 235.

²) III, 212.

³) III, 215.

⁴) II, 208.

⁵) II, 217.

⁶) III, 219.

⁷) II, 330.

da kendes jeg gerne, at der falder ingen Gærning i Kloster¹. Netop fordi henholdsvis hans Ordens Clerici og Lægbrødre var saaledes sysselsat, mener han da ogsaa, at det at bede om Almisser i Guds Navn fuldtud er forsvarligt. Maaske er det ikke tilfældigt, at han her (1527) ikke særlig nævner Messelæsning og Skriftehøren, der dog, som to af Karmeliternes vigtigste Formaal, sikkert har lagt stærkt Beslag ogsaa paa P. H.'s Tid; men forstaaeligt er hans særlige Fremhævelse (ved Siden af Bedegudstjenesten) af Studeringerne og Prædikenen, de to Virksomheder, som vel optog ham mest.

At iøvrigt Studierne i Klosterbiblioteket eller i Cellen ikke udelukkende har drejet sig om Teologi eller Opbyggelse, har vi for P. H.'s Vedkommende tilfældigvis et Par interessante Vidnesbyrd om. Naar P. H. i et Brev 1524 citerer Vergil, viser det, at ogsaa den klassiske Literatur har været ham bekendt, og i en »Optegnelsesbog« noterer han et Vers af en skotsk Vise, som aabenbart har moret ham². — I 1514 udkom Christiern Pedersens Pariserudgave af Saxo; P. H.'s Provincial Anders Christensen, der var en varm Fædrelandsven og historisk interesseret, hørte til dem, som havde været virksomme for Udgivelsen af »Gesta Danorum«, og P. H. anskaffede sig straks Bogen. I alt Fald har han ejet den i 1518, da han paa sidste Side i sit Exemplar noterede to nylig forefaldne Begivenheder, Christiern II's Bryllup d. 17. Aug. og »vor Magister« Morten Pedersens Død (2. Juli)³. Det er de ældste Vidnesbyrd om P. H.'s Interesse for dansk Historie. Men vi har ogsaa en kortfattet latinsk Kongekronike⁴, som A. D. Jørgensen paaviste maatte have P. H. til Forfatter, ikke mindst fordi Stykker af den ret udførlige Redegørelse for Kong Hans' Regering ordret gaar igen i Skiby-Kroniken. Han antog, at Skriftet var udarbejdet c. 1515, dog med en senere Tilføjelse om Christiern II⁵. Ellen

¹) Skrifter III, 230.

²) Skrifter I, 182 udtaler hans Foragt for dem, som hader »litteras«, og derefter følger Citatet: »etiamsi rumpantur ilia Codro«. — Verset af Visen gengives med Noder (ib. VI, 199).

³) Skrifter VI, 203.

⁴) *Compendiosa et succinta regum Daniæ historia, in hoc congesta, ut studiosi cuiuspiam memoriam adiuuaret* (Skrifter VI, 3—50).

⁵) »En upaaagtet Kronike af Povl Helgesen« i Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 323—8 (1886—7).

Jørgensen¹ henfører det derimod til Aarene efter Christiern II's Flugt og bemærker om den: »P. H. har raadet over megen Læsning og hentet Materiale, der laa udenfor alfar Vej. Svensk Tradition har han haft Adgang til . . . vistnok ogsaa anden Overlevering; men Kildeforholdet er ikke let at rede, eftersom Forfatteren omtrent fra 14. Aarh.s Midte tager Stoffet i sine egne Hænder og gør sin Mening kraftigt gældende. I lange Tider havde ingen dansk Historiker præget sit Værk som P. H. her i den sidste Part af *Historia compendiosa*«. — Her ligger altsaa et ret betydeligt og vel forholdsvis langvarigt Arbejde bag det lille Skrift, og det vidner aabenbart om Forbindelser med andre historisk interesserede. Men selv om Ellen Jørgensens Tidsfæstelse skulde være rigtig, tør det dog anses for sikkert, at P. H. allerede i sine rolige Aar før 1519 har drevet historiske Studier og tilegnet sig de afgjorte politiske og kirkelige Meninger, som Krøniken har tilfælles med den senere Skibykrønike. At P. H. gennem Anders Christensen er kommet i Forbindelse med Christiern Pedersen, der var saa stærkt optaget af dansk Historie, synes mig ogsaa højst sandsynligt.

Men dette vil vel ogsaa sige, at man i Klostret med dets »Samfund af gode Mænd« har drøftet Problemer af særlig Interesse for Landets og den danske Kirkes Forhold. Har P. H., som sandsynligt er, tilbragt blot nogle Aar inden 1519 i Helsingørs Kloster i Anders Christensens umiddelbare Nærhed, forstaar man ogsaa, at hans Interessesfære maatte udvides, baade i nævnte Retning og til at omfatte Problemer vedrørende hele Ordenen og Kirken overhovedet; ti Anders Christensen havde gentagne Gange, allerede 1492 og 1498 som »Socius« og derefter 1503 og vel 1510 og 1513 som Provincial, deltaget i Ordenens Generalkapitler i Frankrig og Italien; han havde 1499 været dansk Afsending til Rusland sammen med Biskop Jens Andersen (Beldenak), og maa i det hele have været en Mand, der med sine udmærkede Kundskaber, sin praktiske Sans for, hvad der tjente Ordenens Interesser i videste Omfang, og sin Verdenserfaring kunde give en begavet og interesseret undergiver som P. H. mange Impulser. Kommer saa hertil

¹) Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800, 1931 S. 77—9.

Forbindelsen med yngre danske Karmelitere, der havde studeret i Udlandet, forstaar man vel, at P. H., selv om han muligvis aldrig har været sydfør Danmark, har kunnet tilegne sig de Tanker, som Bibelhumanismen og den sædvanlig dermed forbundne Reformkatholicisme bar frem. Den udpræget kritiske Begavelse, hans senere Skrifter bevidner, er sat i Bevægelse derved, og som Enkeltresultat deraf er hans Tale om »Simonien Fordærv« 1517 fremkommet.

Universitetets Bibliotek ejede endnu 1603 den nu ukendte »*De Simonaica pravitate oratio Pauli Helijs Carmelitani*« (Hafnia 1517)¹, og det er vel udfra Kendskab til den, at H. P. Resen 1617 formodede, at P. H., efter at have hørt om Luthers Optræden i Wittenberg 1517, vovede »oftere offentlig at dadle adskillige Misbrug i Romerkirken samt de raa, naragtige, overtroiske Munke ligesom Luther«². Resens Formodning om Sammenhæng mellem P. H.'s og Luthers Optræden er sikkert løs Gætning. Vi kender intet til Kundskab om Luther i Danmark saa tidlig, og P. H.'s Tale er maaske endog holdt tidligere paa Aaret end Luthers Teseopslag fandt Sted. Ordene om P. H.'s »oftere offentlige« Angreb (tilmed mod Klosterfolk) bygger næppe heller paa virkelig Viden. Men Resens Formodning om, at særlig Afladshandelen havde givet Stødet til P. H.'s Optræden, kan skyldes Kendskab til Talen, og nyere Forfattere har da ogsaa forstaaelig nok peget paa Arcimbolds Afladssalg i Danmark (som P. H. i Skibykrøniken betragter som Bevæggrund til Lutheriets Fremkomst hos os) som Anledning til Talen. Imidlertid maa man efter Talens Titel formode, at det særlig var Kuriens Embedssalg, P. H. angreb eller vel rettere beklagede. P. H.'s »Optegnelsesbog« viser hans særlige Harme herover; her³ forekommer i Afskrift »efter en gammel Kodeks i Sorø Bibliotek« et latinsk Digt, der netop begynder med Klagen over Roms Tavshed overfor Simonien. Hvor tidlig P. H. har kendt disse Vers, ved vi ganske vist ikke, men han giver dem sin Til-

¹) Chr. Bruun, Den danske Literatur fra Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark til 1550. I, 253 f.

²) H. P. Resen, Lutherus triumphans, 1617, C. 8^v.

³) Skrifter VI, 177.

slutning (»pro dolor verissima«!). — Sikkert er dog, at et Angreb herimod ikke behøver at have nogetsomhelst med Luther at gøre. Senmiddelalderen og ikke mindst Humanismens Reformkatoliker havde i høj Grad Øjnene aabne for den kuriale Simonis sørgelige, kirkelige Virkninger. Talen 1517 peger paa, at P. H. (ligesom i sin Betragtning af Bibelstudiet og Forkyndelsen) nu var kommet under Paavirkning fra Humanismen. Rimeligvis har han allerede nu set hen til Erasmus fra Rotterdam som Forkæmperen for »de renere Studier« af Skriften og Oldtidsfædrene og haabet paa, at der ved en Reformation af Gejstlighedens Vilkaar og Uddannelse vilde oprinde lykkeligere Tider for Kirken. Da Talens Udgivelse maa være sket med Anders Christensens Tilladelse, bevidner den faktisk ogsaa Reformtendensen i den danske Karmeliterprovins' Ledelse. — Iøvrigt kommer P. H. Gang paa Gang tilbage til »Simonien« i sine Skrifter¹.

Utvivlsomt maa ogsaa Oprettelsen af Karmeliterkollegiet i København ses som et Udtryk for Reformkatolicismens Overbevisning om, at Vejen til Kirkelivets Fornyelse var Gejstlighedens Dygtiggørelse ved »alvorligere Studier« og særlig bedre Bibelkundskab. Men selvfølgelig var dets specielle Formaal at fremme den videnskabelige Uddannelse af Ordenens egne Medlemmer. Allerede samme Aar som Københavns Universitet stiftedes (1479), medens Niels Christensen var Ordenens Provincial, havde Karmeliterne købt en Grund i Vandmøllestræde (nuv. Raadhusstræde)², sikkert med det for Øje at skaffe deres Ordensbrødre et Opholdssted under Studier ved Universitetet. Under Anders Christensens Provincialat blev imidlertid denne Tanke virkeliggjort i større Stil ved velvillig Støtte fra Christiern II's Side. 3. Aug. 1517 udstedte Kongen, aabenbart efter at Provin-

¹) Skrifter II, 180; III, 130. 159. 163 (hvor han endog regner den for større Synd end »Boleri«, som han dog paa det stærkeste fordømmer).

²) O. Nielsen, Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse I, 172.

cialen har gjort Rede for sin Plan om Oprettelse af et særligt Studiehus i København, et Gavebrev til Konventet i Helsingør, som skænkede dette »vort og Kronens Hospital, St. Jørgens Kapel og Gaard her udenfor København«, fra det Øjeblik Dr. Peder Albretsen, der var forlenet med denne Stiftelse, døde, til »Op- holdelse« af et »Kollegium« for deres Klosterbrødre og andre Studenter, »som her i København studere og kommendes vorde«. Det betonedes særlig, at Universitetet derved kunde »forøges og forbedres«, og Kongen forbeholdt sig, naar Dr. Albretsen døde, at bestemme nærmere Vilkaar for Gaven ved at »gøre en Skikkelse paa Hospitalet«. Dr. Albretsen døde imidlertid allerede samme Aar, og 8. Dec. udstedtes saa et nyt Gavebrev, der nærmere fastslog Betingelserne. Hospitalet og dets Gods skulde holdes ved Magt; der skulde sørges for 20 Syges Ophold og Pleje, og de skulde betjenes med bestemte Gudstjenester og Prædikener; men Karmeliterne skulde ogsaa »til evig Tid holde her i Universitetet en Doctor eller Baccalaur i Teologien, som idelig skal læse en Lektie om Dagen i Teologien«, og inden 2 Aar skulde dette begynde. Allerede 12. Dec. udstedte Anders Christensen og samtlige »priors locales« et Genbrev, der omtaler Hospitalet som givet Ordenen (ikke Helsingørs Kloster) og anerkender de Forpligtelser, der er paalagt den. — Paa dette Tidspunkt raadede Ordenen over forskellige Ejendomme i København, navnlig én i St. Pedersstræde, hvis Grund den ved Mageskifte 1519 fik udvidet. I samme Aar havde Ordenen sit, med Støtte fra hele Provinsen, opførte »Kollegium« færdigt og kunde i April paa et Provinskapitel i Landskrona udnævne Alumner og »Regenten«, der tillige skulde overtage Forelæsningsforpligtelsen ved Universitetet¹. Hertil udsaa man P. H., der altsaa i det mindste paa dette Tidspunkt har haft sin teol. Baccalaurgrad. — Dermed begyndte et nyt Afsnit af hans Liv, meget forskelligt fra den rolige Klostertilværelse, eftersom han nu førtes ind i det offentlige Livs Malstrøm og kom til at opleve paa nært Hold et kirkeligt og politisk Røre, der skulde sætte Bølgerne

¹) H. F. Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostre, 1859—63, S. 290—7 og 338; Tillæg S. 162—3. O. Nielsen, anf. Skr., S. 172.

i heftig Bevægelse og drage ham selv ind paa Virksomhedsomraader, hvortil hans Evner og Karakter i alt Fald kun delvis gjorde ham skikket.

Inden jeg gaar over til Fremstillingen heraf, maa jeg endnu gøre en Tilføjelse til Redegørelsen for Karmeliternes Ordensforhold. Siden 1247 var Ordenen godkendt som Tiggerorden og havde dermed paataget sig en særlig Forpligtelse til Ejendomsløshed. Forskellig Opfattelse af dette Begreb fremkaldte efterhaanden Splitelse indenfor Karmeliterne ligesom blandt Fransiskanerne, og en vigtig Side af Ordenens Historie blev netop Kampen om de Reformkrav, de strengere Elementer indenfor den fremsatte. Særlig Generalprovincialen fra 1451, Johs. Soreth (d. 1471), var ivrig Forkæmper for en »Observants«, der ogsaa gav Udtryk for hans Ængstelse for Ordenens tiltagende Godsrigdom og dens Praksis, at endog de enkelte Brødre ikke var fuldt ejendomsløse. Soreth ledede, som allerede nævnt, det Generalkapitel, som godkendte Oprettelsen af »den danske Provins«. Sandsynligheden taler da for, at han har krævet den nye Provins' Tilslutning til »Observantsen«, og i det hele og store synes vore Klostre ogsaa at have været regnet til »de reformerede« fra Ordensledelsens Side. Men allerede straks efter Soreths Død godkendtes med pavelig Tilslutning en mildere Opfattelse af Observantskravene. Hos os som andetsteds modtog man da ikke blot gladelig Godsgaver og opførte Huse, der ingenlunde svarede til Soreths Tanker, men man fortolkede ogsaa for de enkelte Brøders Vedkommende Fattigdomskravet paa læmpelig Maade. Endnu 1524, da Generalkapitlet alvorlig stræbte mod at gennemføre de enkeltes fulde Ejendomsløshed, maatte man »indtil videre« tillade Medlemmer af de »endnu ikke reformerede Klostre« at beholde *ususfructus* af Ejendom, som var givet dem eller var arvet, ja den enkelte kunde beholde for sig selv, hvad han »erhvervede ved Undervisning eller Prædikener«!¹ I alt Fald Selverhvervsretten maa man have godkendt i den danske

¹) Wessels I, 371—2.

Provins. Derved muliggjordes ogsaa det, at den enkelte Karmeliter kunde have eget Bibliotek. Karmeliteren Niels Christensen kunde saaledes 1495, som det synes for Penge, han havde tjent ved Votivmesser, anskaffe sig et Skrift af Gerson¹. Af P. H.'s private Bibliotek findes endnu enkelte Bøger bevaret² — hans Saxo er allerede nævnt — og i et Par af dem har han endda noteret den Pris, han betalte for Bogen. Det ses heraf, at han raadede over mere end Smaapenge. 1523 kunde han købe et Bind af Ambrosius' Skrifter for den dengang meget anselige Sum af 2 Guldgylden, og samme Pris betalte han i 1531 for et Exemplar af Josefus' Værker. — Uden Tvivl kan vel heraf drages nogen Slutning m. H. til hele Levefoden indenfor de velhavende Karmeliterklostre, selv om man ingen Grund har til at mistænke Brødrene for særlig Vellevned, hvad P. H. da ogsaa bestemt benægter. Men tilføjes maa dog, at han i alt Fald 1530 var blevet stærkt betænkelig ved Klostrenes Forstaaelse af deres Ret til at samle sig »en Nødpenning«³.

2. UNIVERSITETSAARENE 1519—1522

Midfaste Søndag 1519 (23. April) udnævnte Karmeliternes Provinskapitel det nylig opførte »Kollegiums« Alumner og »Regent«. Ikke alene »mange« Karmelitere udsaa til Studium i det, men ogsaa »nogle« Brødre af Cistercienserordenen, »som i mange Aar havde vist sig velsindet mod Karmeliterne«⁴ — hvorledes, er os ukendt. Allerede den Kendsgærning, at Provinskapitlet — vel ogsaa af Hensyn til Kravet i Christiern II's første Gavebrev — gav andre Ordensfolk Plads i Kollegiet, viser, at her ikke er Tale om Stiftelse af et nyt Karmeliterkloster, og at det derfor ogsaa

¹) Script. rer. Dan. VIII, 318: han har skrevet paa Bogen: emit . . . pro suis votivis perceptis. Han ejede ogsaa et Værk af Thomas Aquiner. Et Par Gaver fra Karmelitere af privat ejede Bøger til Klosterbiblioteket omtales ssteds.

²) jfr. Skrifter VI, 203—11.

³) Skrifter IV, 227.

⁴) Skrifter VI, 79—81.

er fejlagtigt at kalde P. H. for Studiehusets »Prior«. Noget andet er, at Alumnernes Liv selvfølgelig maatte præges af, at de alle var Ordensfolk, og de Bestemmelser vedrørende Husorden og Studieplan, som sikkert blev fastslaaet paa Landskronamødet, har sandsynligvis ogsaa krævet fælles Andagtsøvelser af dem. — Hvor stort »Studenternes« Tal har været siges ikke. Efter den Viden, man har om det ældste Walkendorfs Kollegium (som jo senere indrettedes i det forhenværende Karmeliterhus), havde dette 8 Rum eller Celler fra Munketiden, som nu husede 16 Studerende¹; men dette kan næppe tænkes i det oprindelige Kollegium. Jeg anser Tallet 8 som det rimeligste, trods Skibykrønikens Tale om »mange« og »nogle«. Naar P. H. af disse »mange« Karmelitere atter nævner syv, som senere blev Lutheranere og derfor ikke blot betegnes som »Belials Sønner«, men som Døgenigte, er det da heller ikke sikkert eller sandsynligt, at de alle hører til de i 1519 udnævnte. Fire af dem betegnes som Lektorer: Peder Laurensen, Frans Wormordsen, Anders Liung og Movrids Samsing, tre som almindelige Brødre: Mogens Steen, Ole Pind og Markus Pedersen². Naar P. H. endvidere siger, at hans Stemme baade influerede paa Optagelsen af Mænd af begge de førnævnte Ordener, og paa, at de fik *honores*, maa han dog vel ogsaa tænke paa, at de Vidnesbyrd, han, som kendt med Studierne i Kollegiet, efterhaanden gav forskellige Alumner, var Grundlag for, at de blev graduerede. Det er derfor hverken sikkert, at alle de fire nævnte Lektorer blev optaget i Kollegiet i 1519, eller at de havde denne Grad, da de optoges³. Alle Alumner maa, som P. H.'s Klage over deres Utak-

¹) Jfr. Engelstoft, S. 17, 4.

²) Som tidligere sagt giver Krønikens tilføjede Stedbetegnelse ikke Oplysning om, fra hvilke Klostre de udgik.

³) Om P. Laurensen og Fr. Wormordsen gælder det dog formodentlig; Laurensen, der var den ældre af de to, kalder i 1533 P. H. »min gamle Stalbroder« og synes dermed at sætte sig paa lige Fod med ham; Wormordsen kalder ham 1531 »den gode Fader, min gamle Lærer«; men han, der i 1519 var c. 28 Aar gammel, og rimeligvis allerede 1522 blev Kollegiets Leder efter P. H., maa dog vel ogsaa have været Lektor i 1519. — Om Anders Liung bemærker iøvrigt Skibykrøniken, at han var en »ulærd«

nemlighed viser, have nydt hans Undervisning; men Lektorer har antagelig, efter Karmelitereskik, givet Undervisning samtidig med, at de drev egne Studier. Man kan dog ikke, som Engelstoft¹ gør, af Udtrykket »primus regens« (i Skibykrøniken) om P. H. slutte, at andre har deltaget i Studieledeisen. Naar P. H. (vel c. 1524) kaldte sig »den første Regent«, var det, fordi han vidste, at han fik en Efterfølger 1522; Karmeliterstudiehusene havde kun én Regent.

Foruden at lede Undervisningen i Kollegiet skulde P. H. offentlig læse »en daglig Lektie i Teologi« ved Universitetet. Denne Forelæsning synes han dog ikke at have holdt i et af Universitetets (det gamle Raadhus, nuv. Bispegaards) Lokaler, men i Karmeliterkollegiets anselige Auditorium². Han begyndte sine Forelæsninger 6. Juni og virkede i sin dobbelte Egenskab til Slutningen af Juni eller August 1522, da han maatte forlade København paa Grund af Christiern II's Forbitrelse mod ham. Vi har ingen Grund til at antage, at han har fratraadt sin Stilling før. At Ordenen (i hvert Tilfælde før 24. Jan. 1522) valgte ham til Provincial, behøver nemlig ikke at betyde, at han maatte opgive Styret af Kollegiet og det dermed forbundne Lektorat (eller om man vil Professorat) ved Universitetet. Fra den nedertyske Provins har vi klart Vidnesbyrd om, at Provincialet netop kunde forbindes med en Regentstilling³. Iøvrigt bevidner ogsaa Skibykrøniken, at han var Kollegiets Forstander lige til sin Flugt i 1522⁴. — Endelig har begge

Person, og den undlader ikke at oplyse, at Samsing og Pind var »uægtefødte« ∴ Præstesønner!

1) Engelstoft, S. 22.

2) Om dette jfr. Engelstoft, S. 28₁₂. — H. P. Resen oplyser i »Lutherus triumphans« (F. 6), antagelig efter Universitetsarkivalia, at de offentlige Forelæsninger begyndte »feria secunda infra octavas ascensionis in Collegio Carmelitarum«.

3) Provinskapitlet 1511 besatte saaledes Pladsen som »regens studii« med Provincialen (mine Optegnelser efter »Carmeliterbücher i Frf./M.). Generalkapitlet 1532 indskærpede vel, at ingen i Ordenen maatte samtidig have to *officia incompatibilia* (samtidig være Provincial og Procurator ordinis, Provincial og Prior, Prior og Subprior o.s.v.); men Regentstillingen nævnes ikke i denne Sammenhæng (Wessels I, 394).

4) Skrifter VI, 111.

hans Hverv sikkert medført, at han af og til prædikede. Dels skulde der holdes Prædikener i St. Jørgens Hospital, dels ser vi, at Kollegiatkapitlet i København lod Universitetslærere (ligesom Præster, der studerede ved Universitetet) besørge Prædikenerne i Vor Frue Kirke, dels var dette hans stadige Pligt som Karmeliterlektor¹. Naar P. H. i Juni 1522 blev indbudt til at prædike paa Slottet for Kongen, hænger det vel ogsaa sammen med, at han i København havde erhvervet sig Ry som Forkynder.

Stillingen ved Universitetet bragte ham i Forhold til adskillige Mænd, som det maa have været af personlig Betydning for ham at træde nærmere. Saaledes Universitetets Kansler, den med Rette højt ansete Roskildebiskop Lauge Urne, en Mand med Forstaaelse for de nye Bibelstudier, hvad han tydelig lagde for Dagen ved i 1520 at sende sin Brodersøn til Universitetet i Wittenberg. Hans Forhold til Christiern Pedersens Saxo-Udgave vidner om hans Iver for at fremme Kendskabet til Danmarks Historie, og det kan da næppe have været ham ukært, at den nye Universitetslærer ogsaa syslede med saadanne Studier. — Universitetets Rektorer i de Aar, P. H. virkede ved det, og som han selvfølgelig maa have haft adskillig Forbindelse med, var²: fra Juni 1519 Kanniken, Mag. Poul Andersen, fra Maj 1520 den tyske Kirkeretslærer Amelung Amelungi, der dog i Løbet af Aaret nedlagde Hvervet, som atter overdroges den gamle Poul Andersen, i 1521 Juristen, Dr. Vincents Lunge og fra Maj 1522 Mag. Christiern Thorkilsen Morsing. Af disse var de to sidste utvivlsomt stærkt humanistisk interesserede. Deres Navne findes da ogsaa blandt dem, Humanisten Mathias Gabler, der indkaldtes 1521 for at undervise i Græsk, regnede for Universitetets Koryfæer og hædrede i det svulmende og med klassiske Ingredienser overmættede Digt,

¹) Latinske Prædikener var paabudt Universitetet saavel ved Rektor-skifte som ved St. Peters og Pave Lucius' Forfest (jfr. Universitetsstatuterne af 1479 i Fr. Münter, Magazin f. Kirchengeschichte des Nordens I, 1792, S. 355).

²) E. C. Werlauff, Kbhvns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen, 1850, S. 77.

han »extemporede« til Kongens Ære¹. Seks Mænd forherliges her: Dr. jur. Vincents Lunge, Mag. Christoffer Ravensberg, den skotskfødte Mediciner Alexander Kinghorn (Kongens Læge), Vice-Kansleren, Mag. og teol. Baccalaur Mads Pedersen, P. H. og Mag. Christiern Thorkelsen Morsing. Af disse var vel Lunge, Ravensberg og Morsing allerede blevet humanistisk interesserede, da de 1514 studerede sammen ved Universitetet i Louvain². Ravensberg blev prist af Gabler i et særligt Digt, fordi han nylig havde skrevet et Skuespil, som Studenterne opførte. Morsing, hvis Interesse for »hellig Poesi« særlig tiltalte Gabler, viste i et Svardigt, at ogsaa han forstod at øse af Hippokrenes Kilde i den nye Tids Stil. Mads Pedersen og Kinghorn maa i alt Fald antages ikke at have været uvenlig stemte overfor den nye Aandsretning. — Gablers Digt var tilegnet den kongelige Sekretær, Mag. Christiern Winter, som han aabenbart opfattede som det særlige Bindeled mellem Konge og Universitet og vel med Rette. Vi véd om Winter, at han senere, da han fulgte Christiern II i Landflygtigheden, oversatte Evangelierne og en Del af Apostlenes Gærninger efter Erasmus' latinske Gengivelse³ og maaske overhovedet gav Kongen Stødet til at tilvejebringe et Ny Testamente paa Dansk. Men sikkert har han allerede forinden været en Ven af Bibelhumanismen, ti det er højst sandsynligt, at netop han har haft fremtrædende Indflydelse paa Kancelliets Affattelse af Christiern II's nye Love, der ikke blot blev Udtryk for reformkatolske Tanker, men for udpræget Skriftinteresse. — Iøvrigt vidner ogsaa Henrik Smiths »Hortulus Synonymorum«, et Hjælpemiddel til at skrive Digte og Breve i ægte humanistisk Stil, og Peder Parvus' Udgave af Sebastian Brants latinske Digte (begge Bøger udkom i København i Slutningen af Febr. 1520)⁴ om Opsvinget i den humanistiske

¹) S. R. D. VIII, 484—9 (det tryktes i Juni 1521 og er mærkeligt ved at vidne om, at den københavnske Bogtrykker nu havde græske Typer).

²) Personahist. Tidsskr. 8. R. V, 120.

³) J. Brøndum-Nielsen, Sproglig Forfatterbestemmelse, 1914, S. 19—20, 49.

⁴) Chr. Bruun, Den danske Literatur I, 283—290.

Interesse i disse Aar. Det Brev, Peder Parvus havde skrevet i Dec. 1519 til H. Smith, og som optryktes i den førstnævnte Bog, er, som H. F. Rørdam¹ rigtig siger, »gennemstrømmet af den frejdige Sejrsfølelse, som dengang besjælede saa mange af Forkæmperne for de genopstandne Videnskaber«. P. Parvus var hjemkommet fra Studier i Rostock og havde her hørt om »den høj lærde Philipp Melanchthon og den dybsindige Teolog Martin Luther«. Hans Brev er vel det tidligste Vidnesbyrd, vi har, om Interesse for at vække Opmærksomhed i Danmark for de to Fornyere²; og det kan have bidraget til, at Kongen (maaske efter Raad fra Christiern Winter) i Efteraaret 1520 netop søgte sig en bibelkyndig Kapellan til Dronningen fra Wittenberg³. Men »Lutheraner« var Parvus ikke og kunde af gode Grunde ikke være det 1519 (da endnu ingen drømte om, at Luthers Lærdomme var »kætterske«). Han havde kun hørt de to Wittenbergere berømmet som Bibelhumanister; og netop i det Skrift, han selv udgav 1520, forherligede han i et latinsk Digt Jomfru Maria som den, hvis Kærlighed værner mod alle Farer. — Bekendtskab med saadanne Mænd maatte forstaaeligt nok bestyrke P. H. i hans nye Synspunkter.

Men selvfølgelig var den ældre Skole stadig stærkt repræsenteret ved Universitetet, og ikke mindst P. H.'s teologiske Kollega Peder David Skotte var, som tidligere nævnt, en ivrig Forkæmper baade for aristotelisk Filosofi og for Thomas Aquinerens Dogmatik. Han døde imidlertid allerede i Juni 1520 af Pest. Skibykrønikens Eftermæle om ham viser P. H.'s Højagtelse for hans Lærdom og Fromhed, men pointerer ogsaa tydelig nok, hvor kritisk han saa paa Dr. Peders Forstaaelse af Teologi. — Hvem der iøvrigt har doceret Teologi ved Universitetet i Aarene 1519—22, bortset muligvis fra Mads Pedersen, hvis »straalende« Belæring »med Vidommens forskellige Gaver« Gabler priser, vides ikke. Men sikkert

¹) Dansk Biogr. Lexikon XII, 1898, S. 557.

²) Roskilde-Krøniken 1449—1549 (H. F. Rørdam, Monumenta hist. Dan. I, 343) nævner 1518 som Aaret, da der kom »først Tidende til Danmark om Morten Luther«; men med hvad Ret er ukendt.

³) J. O. Andersen, Overfor Kirkebruddet, 1917, S. 78 ff.

er, at Kannikerne ved Københavns Kapitel øvede en fremtrædende Indflydelse paa de akademiske Kredse, og Majoriteten af dem har vel set med Betænkelighed paa det nye Røre i det akademiske Liv.

Som Universitetslærer har P. H. særlig været forpligtet til at forelæse over Skriften; i Matriklen har han ligefrem været betegnet som *Lector in sacra pagina*¹. Allerede tidligere forekommer en saadan ved vort Universitet, men utvivlsomt lagde man nu større Vægt paa Skriftstudiet og særlig paa Indførelsen i Kendskab til Ny Testamente. Det er betegnende, at de Mænd, der allerede i 1520 arbejdede paa Christiern II's Reformlove, tydelig viste deres Interesse for at fremme Indsigt netop i Ny Testamente. Da den nye Landslov i Slutningen af 1521 udstedtes, indeholdt den ikke blot Krav til Bisperne om at prædike Evangeliet paa de store Højtider, men ogsaa til Sogne- og Hjelpepræster om Forkyndelse af saavel Epistel som Evangelium paa Søndagene; og Præsters Ordination betingedes af et toaarigt Studium »i Evangelio og Epistel«. I Latinskoler skulde efter den nye Skolelov Rektor paa Helligaftener forelæse »en Lektie in novo testamento« for Disciplene². Muligvis kan netop P. H. gennem Chr. Winter have medvirket til Indføjelsen af disse Krav. At P. H. i hvert Fald nu har opfattet sin Undervisning i Skriften i bibelhumanistisk Aand, kan ikke betvivles, da han (1524) karakteriserer den som Fortolkning af Kristus, Peter og Paulus.

Den Betingelse, der var sat for Karmeliternes Overtagelse af St. Jørgens Hospital, lød imidlertid paa »en daglig Lektie i Teologi«; det er derfor rimeligt, at P. H. ogsaa har foredraget Dogmatik for Studenterne, i alt Fald efter Peter Davids Død. Gablers Hyldest til ham tyder ogsaa derpaa; han udtrykker sig »poetisk« saaledes: »her (∴ paa Universitetet) besynger den store Paulus Elie i storslaaede Afsnit hellige Dogmer om hellige Emner«. Som »Regent« i et Karmeliterkollegium maa man nu ganske vist antage,

¹) Engelstoft, S. 25. Naar Engelstoft mener, at det var derfor, at Venner og Fjender stadig kaldte ham »Lektor Poul«, er det sikkert en Misforstaaelse.

²) Overfor Kirkebruddet, S. 157, 160, 162.

at det har været P. H.'s Pligt at paase, at Lombarderens Sententier lagdes til Grund for de dogmatiske Studier, og at Kendskab til de særlige Ordensteologers Skrifter og Meninger ikke forsømtes. Hans egne Forelæsninger maa da ogsaa have været bundne til dette Grundlag. Men baade ved »Kommenteringen« og ved de Disputereøvelser, som stadig var fast Led i Datidens Undervisning, har der været rig Lejlighed til at fremsætte nye Synspunkter, og hans kritiske Stilling til Skolastiken maa utvivlsomt være kommet stærkt frem. — Dette fremgaar klart nok af hans Forsvar for sin Lærergærnning i et Brev til Kanniken Peter Iversen (1524)¹. Han haaner her »de taabelige Oldinge, som larmer saadan op mod Fromhedens Studier, at de hellere vil have, at Barbariet stadig hersker, end tillade blot en Smule Kritik af dem, som fra gammel Tid holdes for Rabbinere og Doktorer, . . . Slagne af Raseri og Vanvid udraaber de dem som Kættere, der fortolker Kristus eller Peter eller Paulus i Skolerne«. — Selv om han maaske ogsaa har mødt Mistænkeliggørelse af sit Bibelstudium overhovedet, fremgaar det dog klart nok af hans spidse Bemærkning om den gamle Skoles »Rabbinere og Doktorer«, at han særlig tænker paa sit nye Syn paa Læren, som atter hænger sammen med Fordybelsen i det nye Testamente. Det er aabenbart ogsaa den bibelteologiske Teologi modsat Skolastiken, som han i Brevet benævner »de renere Studier i nogle af Danmarks Skoler« (selvfølgelig ikke »Peblingeskolerne«, men Præsteskolerne). Vel var det Beskyldningen for at være Lutheraner, der 1524 særlig vakte hans Harmen, men Brevet viser klart hans Modstanders Uvilje overfor hans Bibelhumanisme overhovedet.

Et synes mig ogsaa at fremgaa af Brevets hæftige Udfald mod de »Barbariets« Mænd, som hænger ved Fortidens Lærere, at P. H.'s Undervisning maa have haft et fremtrædende aggressivt Præg. Kommer saa hertil hans udpræget lidenskabelige Karakter, som allerede Brevet tydelig vidner om, men som hans senere polemiske Skrifter til Fulde godtgør, forstaar man, at hans Under-

¹) Skrifter I, 177—83.

visning, og vel ogsaa hans Prædikener, maa have haft noget højt inciterende ved sig. Ikke mindst derved fængslede han sine Disciple. I alt Fald bøjede de sig ikke alene, som hans senere lutherske Modstandere udtrykkelig siger om hans vedblivende Beundrere, for hans »høje Aand«, men de var rede til at gaa i Brechen for ham. Ogsaa de har haft den Kamp- og Sejrsfølelse, som P. Parvus gav Udtryk for. Truende kunde P. H. derfor sige til Peder Iversen: »Jeg har unge Mænd, der er mig absolut hengivne, som ikke vil finde sig i, at min Klædning, endsige da mit Rygte og Navn ustraffet sønderslides«. — Faa Aar senere blev alligevel adskillige af disse hans heftigste Modstandere. Det gjaldt baade de Karmelitere, han i Skibykrøniken navngav, da han fortalte om Kollegiets Oprettelse, og adskillige Mænd, som havde studeret ved selve Universitetet. Saaledes Johanniteren, Mag. Hans Tausen, der blev immatrikuleret i Okt. 1521 til Studier i det teologiske Fakultet og i alt Fald i et Semester kunde høre P. H. — 1530, da P. H. endog mistænkte ham for voldelige Hensigter, mindede Tausen ham om, hvor nær de dengang kom hinanden: »Vi have dog fortæret saa meget Brød sammen, at han kender mig ikke saa balstyrig og ufredsom, at jeg vilde gøre et Menneske ondt«.¹.

Naar man fra gammelkatolsk Side senere vilde lade P. H. undgælde for disse Mænds Frafald, var det selvfølgelig uretfærdigt; men der har sikkert været god Grund til at mene, at hans Undervisning havde ægget dem ind paa den Bane, som havde ført dem videre, end P. H. selv kunde godkende. Han har utvivlsomt endog fra et vist Tidspunkt indenfor disse Aar berømmet Martin Luther saa stærkt for Eleverne, at de Beskyldninger, som fra deres Lejr senere rettedes mod ham for at have »forraadt Evangeliet«, da han begyndte sin Polemik mod Lutherdommen, ikke savnede et vist Grundlag. Det fremgaar ogsaa tydeligt af P. H.'s egne senere Indrømmelser af, at han »en Tid gav Luther Ret« (nemlig inden han blev klar over dennes reelle Brud med den katolske Kirke), og af hans stadig fastholdte Forsøg paa saa at sige at dele Luther i

1) H. Tausens Smaaskrifter ved H. F. Rørdam, S. 157.

to Dele ved at skelne mellem det »egentlig lutherske«, der maatte fordømmes, og det, hvori Luther havde Ret, fordi det i Virkeligheden var Laan fra gode Katoliker!¹

Hermed tænkte han ikke alene paa Luthers afgjorte Henvi-
ning til Bibelens Autoritet og hans Gaver som Opbyggelsesforfatter
(som han anerkendte ved i 1524 at oversætte hans »Bedeboek«),
men særlig paa hans velbegrundede Angreb paa de mange Brøst
og Forsømmelser i Kirkens Liv. Paa dette Omraade havde han jo
selv i sin Tale om Simonien 1517 krævet Reformer, og i sin Uni-
versitetstid maa han aabenbart fortsat have stillet Krav i saa
Henseende, hvad enten det nu kom frem i hans Undervisning eller
i Prædikener, og vel at mærke paa en saadan Maade, at det vakte
Uro og Forbitrelse i kirkelige Kredse, ja endda hos Mænd, der
iøvrigt delte hans humanistiske Interesser. Ogsaa herom giver det
førnævnte Brev til Peder Iversen klare Oplysninger. Han véd sig
ogsaa anklaget for at fordømme Gejstliges Rigdom, deres Embeds-
forsømmelser og Ophobning af Embeder (»Pluralitetssystemet«) og
har maattet forsvare sine Udtalelser herom i 3 Breve til forskellige
og deriblandt ét til den berømte humanistiske Skolereformmand
i Aarhus, Morten Børup. P. H. paastaar vel, at hans Angreb ude-
lukkende har været rettet mod »slette« Gejstlige, som skaffer sig
Rigdomme ved Retstrætter, Bedrag og Handel og bruger dem til
Luxus, Pomp, Velleved og Usædelighed; men han indrømmer
saaledes sin skarpe Paatale af saadanne Brøst i den danske Gejstlig-
hed. Og selv om han med god Grund kan hævde, at Skriften,
Fædrene og Koncilierne heri giver ham Ret, maa dette forstaaeligt
nok have vakt Opsigt om ham. Disciplene har maaske ikke mindst
beundret ham for denne hans Optræden som kirkelig Moralist. —
I hvilke Aar før 1524 de nævnte tre Breve er skrevet, véd vi
ganske vist ikke, men der er ikke Grund til at mene, at P. H.'s
Kritik paa de nævnte Omraader ikke allerede er fremsat, inden

¹) Allerede i Brevet til Peder Iversen gør han denne Adskillelse:
»quædam a Luthero usurpato, quæ digniora sunt, quam ut Lutheriana
appellitentur, vehementer probò . . . nonnulla, quæ vere Lutheriana
sunt h. e. hæretica, . . . execror« (Skrifter I, 177).

han forlod København, navnlig da han maatte vide, at han netop paa disse Punkter kunde regne med afgjort Bifald fra Kongen og de Mænd, der stod bag dennes dermed overensstemmende Reformlovgivning.

Det hidtil omtalte kaster allerede adskilligt Lys over P. H.'s Personlighed og hans Lærergærning, men noget indgaaende Kendskab til hans Evner som Teolog og til selve hans Teologi giver det unægtelig ikke. Vil man have Oplysning herom, er man henvist til hans senere Skrifter. De er nu ganske vist mest polemiske Lejlighedsskrifter, præget af den øjeblikkelige Situations Krav, hans Kampstilling til den aggressive Lutherdom, hvorved ogsaa Enkeltspørgsmaal trængte sig paa, som han muligvis overhovedet ikke havde klaret sin Stilling til i sine Universitetsaar før 1522. Imidlertid kan det sidste ikke gælde de principielle Spørgsmaal, og da P. H. sikkert allerede i 1521 har taget bestemt Stilling til Luther, og Skrifterne desuden helt igennem vidner om hans urokkelige Fastholden af Bibelhumanismens og Reformkatholicismens Synsmaader, maa man i alt Fald være berettiget til at mene, at Skrifternes Hovedsynspunkter ikke afviger fra dem, han allerede havde, da han »besang hellige Dogmer om hellige Emner« i Aarene 1519—22 ved Universitetet og af begejstrede Lærlinge betragtedes som en Fornyer overfor Skolastikens »Barbari«. I hvert Fald var det en P. H. med denne teologiske, religiøse og kirkelige Indstilling, som i 1523 med Liv og Sjæl sluttede sig til Oprørs-partiet. — Som Hjælpemiddel til Fremstillingen af hans teologiske Grundtanker har vi iøvrigt foruden Skrifterne ogsaa hans bevarede »Optegnelsesbog«. Selv om vi ikke kan konstatere Tidspunktet for dens Indførelser, kaster disse dog Lys over hans Forstudiers Art (Læsningen af patristisk samt moderne bibelhumanistisk Literatur) og bevidner, hvilke teologiske Spørgsmaal han særlig var optaget af.

Som Udgangspunkt for en Redegørelse for Hovedpunkterne i P. H.'s Teologi minder jeg om det Grundsyn paa en ny og bedre Teologi, han fremsætter i Skibykrøniken i Tilknytning

til sin Vurdering af Dr. Peder Skotte¹. Til hans thomistiske Skolastik stillede han sig køligt, men udtrykte sin Sympati for hans fromme og eksemplariske Livsførelse². »Nu er der vel, føjer han til, i vor Tid nok af Folk, som lægger sig efter den gamle Teologi og den gamle *eruditio*, men kun faa af dem bryder sig om den gamle Fromhed«. Visse Folk er blevet Modstandere af denne gamle Teologi, netop fordi dens Tilhængere er blottet for Fromhed og fører et løssluppet Liv; andre smæder den gamle Fromhed som »Moder til Overtro«. Hvad man derfor savner, er: »*et pia eruditio et erudita pietas*«, altsaa en Enhed af from teologisk Dannelse og af Fromhed, præget af denne. En saadan Enhed er aabenbart P. H.'s Ideal, men man bemærker, at Tillægsordet »gammel« er slettet og erstattet henholdsvis af »*pia*« og »*erudita*«. Baade Eruditionen (den teologiske Dannelse) og Fromheden bør aabenbart have et andet Indhold eller Præg end Peder Skottes. Det er denne Fornyelse, han mente, de »*sinceriora studia*«, han forsvarede i Brevet til Peder Iversen, bragte. Næppe tilfældig brugte han her ogsaa Udtrykket »*pietatis studia*« om dem. Men specielt karakteriserede han dem som Fortolkning af Kristus, Peter og Paulus, eller, som han kort udtrykte det i Brevets Begyndelse: »*ego semper pro viribus Evangelium Christi propagare studui*«. Den sande Teologi ligesom den ægte Fromhed bygger altsaa paa Ny Testamente eller paa Kristi Evangelium og Apostlenes Vidnesbyrd.

Dette kan jo minde om »Lutherdom«, og der er derfor særlig Grund til at undersøge, dels hvorledes P. H. i sine Skrifter stiller sig til Biblen som Norm og Kilde for kristelig Lære, og dels hvorledes han i disse Skrifter opfatter den Fromhed eller Guds frygt (*pietas*), som ogsaa bør præge den teologiske Dannelse, eftersom den bevidnes i N. T. som den ægte, oprindelige Kristen-

¹) Skrifter VI, 81—2.

²) Jfr. Skrifter III, 89, hvor P. H. overfor Lutheranernes Angreb paa Skolastiken dog hævder, at saa »grov Blindhed« har der aldrig været i Kirken, at »de vise« ikke kendte Forskel paa Synd og Dyd, paa Hykleri og Sandhed, og her udtrykkelig nævner dem, som var bevandrede i Aristoteles' Bøger og i skolastisk Teologi.

dom. — Det kan straks siges, at Resultatet vil vise, at P. H.'s »Lutherdom« kun er tilsyneladende; hans Meninger gaar ikke i mindste Maade ud over, hvad Datidens katolske Bibelhumanisme hævdede, hvorfor der heller ikke er Grund til at antage, at han har sin Opfattelse andetsteds fra.

P. H. vil være Skriftteolog og hævder Gang paa Gang, at han er det. Han sætter saa stor »Love« til Skriften (har samme Tillid til den), »som jeg hørte Kristus selv tale med levende Røst« (Skrifter II, 325). Skønt han her selvfølgelig tænker paa Ny Testamente, er det dog givet (som mangfoldige Henvisninger til Gamle Testamente tilstrækkelig viser), at P. H.'s Kanon er Kirkens sædvanlige, og i sin senere Kamp mod Lutherdommen angriber han i voldsomme Udtryk Luther ikke alene for hans Kvalitetsvurdering af N. T.'s Bøger, men ogsaa for hans Forkastelse af G. T.'s Apokryfer som Kilder for Læren. Hele den overleverede Kanon er hellig Skrift for P. H. Skriften er nemlig inspireret af den Helligaand (II, 53). I de stærkeste Udtryk fastslaar han derfor sin Bundethed til alt, hvad Skriften lærer: under ingen Omstændigheder vil han »vitterlig« være det hellige Evangeliums Modstander; hellere vilde han hundred Gange dræbes end »forvende den mindste Sandheds Bogstave, som findes udi den ganske Skrift« (II, 326 jfr. II, 102). Han beder endog om, at »Guds Plage«, vitterlig for alle, maa ramme ham, hvis han ikke »bliver hos Skriften« (I, 189), eller som han siger: »Den forbande Gud, som vitterlig taler imod den mindste Tøddel, som findes udi den hellige Skrift«. Han vilde endog derfor »løbe og springe og være Lutheranerne anhängende med Haand og Mund, Liv og Velfærd«, hvis deres Meninger var bevislige med Guds Ord (III, 71). At han ved denne kanoniske Bibel forstaar den paa Latin foreliggende Oversættelse, kan straks tilføjes (jfr. senere). — Der er derfor efter hans Mening overhovedet ikke Tale om nogen Strid om Skriftens Autoritet mellem ham og dem; Striden staar udelukkende om Skriftens rette og »ædle« Mening, altsaa om dens Fortolkning. Dette kommer han idelig tilbage til (f. Eks. II, 53. 102; III, 102. 125. 280); navnlig gælder det selvfølgelig »de dybe Stykker« i Skriften, som ligefrem

kræver nærmere Fortolkning (II, 325; III, 138), ti i Almindelighed kan ogsaa P. H. hævde, at »Skriften udlægger sig selv« (III, 92).

Her er imidlertid straks to Ting at bemærke. Først hans særlige Opfattelse af, hvad der er »Guds Ord«, og dernæst, hvem han mener evner at fortolke Skriften »retteligt«. Hvad nu det første Punkt angaar, viser hans Skrifter vel uimodsigelig hans alvorlige Stræben mod at »blive hos Skriften«; men denne er ham ikke den eneste autentative Kilde og Norm for kristelig Lære, først og fremmest fordi den ikke er vort eneste sikre Vidnesbyrd om den oprindelige Kristendom. Skriften er ganske vist den primære Kilde og Norm i saa Henseende, ti den er Aabenbaringsdokumentet i egentlig Forstand. Men P. H. tvivler ikke om, at der udenfor Kanon er uforkastelige Vidnesbyrd om, hvad Kristus og særlig Apostlene lærte, og som derfor er ham »Skrift nok«; og desuden fastholder han, at der vedblivende finder sand Aabenbaring Sted i Kirken, som selvfølgelig derfor ogsaa har fuldgyldig Autoritet for Kristne; og endelig er han overbevist om den Helligaands særlige Inspiration af de almindelige Kirkemødets Lærebestemmelser, hvorfor ogsaa disses Definitioner maa være Kilde og Norm for Kristentro og Kirkens Lære.

Ingen kan tvivle om, at Kristus og Apostlenes Undervisning har omfattet langt mere, end vi har i N. T. (II, 314), og dette bevidner selv, at det er Tilfældet. Men ganske særlig har P. H.'s Studium af Kirkefædrene stillet ham overfor disses Paastand om Apostellærdomme, som i alt Fald ikke direkte findes i N. T. »Der er meget gjort, skikket, budet, samtykt, annammet, vedtaget, holdet og brugt fra Begyndelsen, som ikke er skrevet i den Skrift, som nu kaldes hellig, som samme Skrift tilstaar, og Tertullian mærkelig beviser« (III, 134). Samme Sted henviser han ogsaa til St. Clemens' Vidnesbyrd herom, og andre Steder baade til Clemens og Linus som Peters Disciple, til Dionysius som Paulus' Discipel, og til Ignatius, Polykarp og Irenæus som Johannes' Disciple (I, 272. 275; III, 104; II, 227. 305). At der tilkommer saadanne Mænds apostolske Tradition, som det vel endog blev dem befalet »skriftlig at optegne i Bøger, for at det ikke skulde

glemmes«, samme Autoritet, som den i N. T. bevarede apostolske Lære, nærer han da ikke Tvivl om (II, 230; III, 104). »Ti er jeg af deres Sind og Mening, som tro, at vi skulle meget holde og bekende for en sanddru Lærdom, der dog ikke findes udi Skriften med besynderlige Ord og Mening« (III, 105). Saadan Tradition bevidner da ogsaa Mænd som Origenes, Tertullian og Augustin (I, 273). Dog kan han ogsaa tilføje, at dette Indhold maa stemme med Skriften og maa være blevet almindelig Kirkelære (»vedtaget af den menige kristne Kirke« III, 104), og her tænker han særlig paa Oldkirkens almindelige Koncilier. »Gamle Kristendoms Raad har skriftlig indsat i Kirkens Bøger mange Stykker Lærdom, som var vedtagne af den menige kristne Kirke, men som dog ikke findes i den bare og klare Skrift« (III, 105). »Vedtaget af den menige Kirke« bruges her om den faktisk almindelige Tro og Lære, som Oldkirkens Koncilier i alt Fald »i mange Stykker« fastslog som saadan. Derfor bliver ikke alene Læren om Kristi Væsensenhed med Faderen og den vesterlandske Lære om Aandens Udgang fra Faderen og Sønnen (I, 274; II, 228) ham absolut forpligtende Dogmer, men iøvrigt adskilligt mere, som er »gjort Troen og Kristendommen til Bestand«, og som, skønt det ikke findes i Skriften, »har været holdt fra Arilds Tid i Kirken« (I, 274). Hertil regner han først og fremmest Helgen- og Skærsildslæren, som stadig indtog en absolut fremragende Plads i hans personlige Fromhedsliv, selv om han for de helliges Vedkommende bestemt frakendte dem en Midlerstilling i vulgær katolsk Forstand. Den gamle Kirke har saaledes haft en »Kirkelære«, hvoraf visse Bestanddele ikke ordret findes i Skriften, ja heller ikke er bevidnet af Aposteldisciplene som ligefrem meddelt dem af deres apostolske Lærere, men som dog faktisk har været gængs i Kirken »fra Arilds Tid« og derfor har faaet officiel Sanktion paa Kirkemøderne, navnlig fordi der var opstaaet Tvivl eller endog Strid om Punkter deraf. Specielt nævner han de fire første almindelige Kirkemøder, hvis Vedtagelser baade Kirkeloven og Kejserloven »ikke uden Aarsag« tilkender samme Myndighed som de fire Evangelier, »da de tro og mene, at den samme Helligaand,

som skrev og talde Evangelierne igennem Evangelisternes Hænder og Munde, han ogsaa raadede og regerede de hellige Fædre, som sade Ret og Dom udi samme fire Kristendoms Raad« (III, 105)¹. P. H. delte denne Tro paa de »økumeniske« Konciliers Inspiration, og forsaavidt maatte deres Udtalelser selvfølgelig blive sideordnet Lærestof for ham med Skriften. Teoretisk kan man sige, at han ogsaa tillægger denne Kilde for Læren og for Teologien en sekundær Rang, forsaavidt han ogsaa her kræver Overensstemmelse med Skriften; men praktisk talt betød dette intet, da hans Tro paa Aandens Inspiration paa Forhaand udelukkede for ham Mulighed for en Uoverensstemmelse. Imidlertid betragter han vel disse senere Læredimensioner ikke som nyt Aabenbaringsstof, men som ret og nødvendig Fortolkning af de dybe eller »hule« Dele i Skriften, der behøver Forklaring, naar Mennesker frækt vover at trænge ind i det, som burde være og i fuld Forstand er Hemmeligheder for os Mennesker (II, 73).

Men udfra sin Overbevisning om den Helligaands stadige Virken i Kirken hævder han ogsaa, at der udenfor Skriften findes sande Aabenbaringer ved profetiske Mænd og Kvinder, som selvfølgelig derfor har samme Ret til at kaldes »Guds Ord til os« som Skriften og Oldkirkens ægte Overleveringer eller Definitioner. Det drejer sig her om middelalderlige Personligheders Udtalelser, som er ham vigtige Kilder for kristelig Lære. Ogsaa dette Stof, ligesom det nylig omtalte, kan man kalde sekundært Kildestof for ham, forsaavidt han ogsaa her, ja særlig kraftig kræver Overensstemmelse med Skriften; men praktisk talt betyder det heller intet, hvis bestemte Grunde til at antage Profetiernes Sandhed da foreligger for ham.

Meget kraftig og næsten udæskende udtaler han sig om denne fortsatte Profetis Forhold til Skriften. »Hos kristne Folk, som ikke plejer at anse sorte og døde Bogstaver, men Guds dyrebare og

¹) II, 229 nævner han som Eksempel paa Lærdom, der ikke kan bevises af Skriften, men som alle maa bøje sig for, da den er erklæret for »klar Sandhed« af et almindeligt Koncil: Læren om Kætterdaabs Gyldighed. At Konciliet i Karthago, som han henviser til, i Virkeligheden ikke var »det menige Kristendoms Raad«, er en anden Sag.

kraftige Sandhed, kaldes den Lærdom Guds Ord, ikke som findes alsomeneste udi det gamle eller ny Testamente, men udi hvis Maade Guds benedide Vilje gives tilkende — være sig enten med underlige Tegn eller Aabenbarelse . . . Dersom intet andet Ord skulde kaldes Guds Ord uden det, som findes udi det ny og gamle Testaments blotte Skrift, hvad gjordes da Behov, at Guds Søn, Vorherre Jesus Kristus, lovede sine Apostle og Disciple den Helligaand . . . hvad gjordes da ydermere Behov, at Gud skulde begave Kristendommen [Ϸ: Kristenheden] med saa mange Profeter, som været have udi det nye Testament« [her om hele det kristne Tidsrum]. Derfor kan han erklære, »at ikke alene de Aabenbaringer, som udtaltes for 1000 Aar siden, men ogsaa de, som kun er 100—200 Aar gamle, er sande; og det samme gælder dem, som først »nu eller herefter« fremsættes. Han taler derfor om den »Guds Aabenbarelse«, hvorved han »endnu daglige giver, hvis som ske skulde, til Kende« (II, 285). Men Forudsætningen er altsaa, at disse Aabenbaringer og Profetier stemmer med Skriftens Lære (II, 139), ti al Profeti skal prøves efter Skriften (ib. 138). Navnlig en Række middelalderlige Kirkerevsere giver han Plads i denne Kirkens ægte Profetrække; men ingen har grebet ham som den hl. Birgitte, hvis strenge Domme over Forfaldet i Kirken er ham et Hovedbevis for, at Gud taler gennem hende. Næst Oldkirkens store Fædre citerer han ingen med saa stor Forkærlighed som Læreautoritet som den svenske Profetinde, ti hun stadfæster navnlig Dogmet om Skærsilden for ham. »Dog læser jeg hendes Bøger med Granske, som jeg ogsaa gør [med] alle Menneskers Bøger og Skrift og overvejer dem med den hellige Skrift efter den Forstand, som Gud mig givet haver«; ja han indrømmer endog udtrykkelig, at der kan være Mulighed for Vildfarelser her »af menneskelig Skrøbelighed«; men reelt betyder Formodningen intet: »synes mig end noget at ikke være sandeligt, da lader jeg mig tykke, at min Forstand er ikke bedre«! Kort sagt: »Sancte Birgittes Bøger maa foragte hvo, som vil, men mig lyster ikke«! (II, 313). — Her er det nu interessant, at han hverken for hendes eller for nogen af de andre profetiske Mænds og Kvinders Vedkom-

mende, som han kalder »Guds Sendebud« (Elisabeth, Hildegard, Mektilde, Katarina fra Siena, Kyril og Methodius, Telesforus, Robertus II, 22), kræver eller omtaler Kirkens Stadfæstelse gennem et almindeligt Koncil. Birgittes Revelationer havde dog faaet Konstanzerødets Stadfæstelse, vel at mærke i deres latinske Tekst; men ikke desto mindre erklærer han bestemt, at den svenske Tekst er den bedste og bør heller læses (II, 120). — Hvad iøvrigt Beviserne for saadanne Aabenbaringers Ægthed angaar, henviser han (foruden til deres Overensstemmelse med Skriftens Lære og, forsaavidt de er Forudsigelser, til deres Opfyldelse) endvidere til, at de ikke maa stride mod kristen Tro (hvad sikkert for ham er identisk med Kirkens gamle Lære) samt til, at de straffer Synd uden Personsanseelse (II, 129, 296 ff.). — Af de før anførte Citater fremgaar, at ogsaa Gamle Testament selvfølgelig som kanonisk Skrift har fuld Aabenbaringsautoritet for Læren; dog indeholder det Stof, som »er dette ny Testament plat intet anrørendes«, og han tilføjer her en Afvisning af ved allegorisk Fortolkning at anvende »den gamle Tids Handel paa vore Dage« (III, 67).

Særlig indgaaende maa han selvfølgelig af Hensyn til Sikringen af ret Lære behandle Spørgsmaalet om Skriftens rette Fortolkning; det er jo herom Striden i Virkeligheden efter hans Opfattelse staar med Lutheranerne. Undertiden fremhæver han med Henvisning til Paulus (1. Kor. 12), at Fortolkning af Skriften er en særlig Guds Gave (II, 64); men han gør Gang paa Gang rede for de menneskelige Forudsætninger, som er nødvendige. De Krav, han da stiller til en ret Fortolkning eller, som han siger, til Uledelse af Skriftens »ædle Mening«, har han aabenbart ikke lært fra luthersk Side. Det maa være de samme, han allerede har hævdet som Karmeliterlektor og brugt ved sin Universitetsundervisning siden 1519. De bærer nemlig i høj Grad Vidnesbyrd om, at han anser sin Opfattelse af *pietas* og *eruditio* for en Hovedbetingelse hos Fortolkeren. Men ved *pietas* forstaar han et Trosliv, hvis Ægthed fremgaar af dets Overensstemmelse med bibelsk Forstaelse saavel af kristen Gudsfrygt som af den Livsførelse, der er dets Frugt; og ved *eruditio* forstaar han, foruden Opøvelse i

at bruge »Skæl« (fornuftig Overvejelse), Indlevelse i Oldkirkens Patristik og dens Historie. — Saa vidt jeg kan se, kræver han intetsteds en særlig filologisk Uddannelse hos Fortolkeren, i alt Fald aldrig græsk Sprogkundskab. Netop da de hermenevtiske Udtalelser i hans Skrifter fremsættes af Hensyn til Lærefremstillingen, maatte man vente Krav om Kendskab til Grundsprogene, hvis dette var noget afgørende for ham. Af hans Optegnelsesbog ser vi vel, at Spørgsmaalet om den rette latinske Tekst af N. T., siden han lærte Erasmus' Oversættelse at kende, har været stærkt fremme i hans Overvejelser; men et Krav om Bevisførelse ud fra den hebraiske og græske Tekst stilles overhovedet ikke. Hebraisk var ham i alt Fald et ukendt Sprog, og om han overhovedet har lært noget Græsk, er højst tvivlsomt. Hans katolske Biograf, L. Schmitt, mener at kunne hævde det; men Begrundelsen er yderst spinkel og vejer ikke op mod den Kendsgærning, at P. H. i sine Skrifter baade viser sig bunden til de latinske Oversættelser af N. T. og kun kender græske »Fædre« i latinsk Gengivelse. Betegnende er da ogsaa, at han, da han 1521—2 oversatte Erasmus' Skrift om Fyrstens Opdragelse, ganske gik udenom de deri forekommende græske Ord. — At fyldestgørende Indsigt i Latin var ham et nødvendigt Krav til Fortolkeren, er selvsagt, da han gaar ud fra en latinsk Tekst; antagelig regnede han dette for en Side af det »Skæl« eller den Fornuftovervejelse, han særlig lægger Vægt paa som nødvendigt Komplement til Skriftkundskab, naar man skal redegøre for kristelig Lære.

At han har forstaaet Betydningen for en Fortolker af at sidde inde med historisk Viden, viser allerede hans ovenfor nævnte Udtalelse om G. T. Han bebrejder overhovedet sine Modstandere, at de bruger Skriften, »som hun havde hverken Vilkaar af Tid, Aarsager, Lejlighed, Personer, Figurer eller andre Omslag« (III, 67). Her forlanger han ogsaa Agtpaagivenhed overfor Sammenhængen (»hvad der staar foran og følger efter«). Af en Mand, som selv sysselsatte sig med Historieskrivning, kunde vel en saadan Forstaaelse ventes; noget andet er selvfølgelig Omfanget af hans tidshistoriske Viden, der havde store Mangler. Skønt han,

som før nævnt, stiller sig afvisende overfor sine Modstanderes allegoriske Eksegese, viser ovenstaaende Citat, at han selvfølgelig ikke oversaa, at Skriften indeholder »Figurer«, og af hans Optegnelsesbog ses da ogsaa, at han syslede med Spørgsmaalet om »Skriftens mangfoldige Mening« (VI, 179). Men med Augustin hævdede han bestemt, at allegorisk Fortolkning ikke kan bruges til Bevis for »drabelige Lærdomme« (II, 67).

Som allerede nævnt kan han hævde, at »Skriften fortolker sig selv« (II, 92); det vil sige, at for den troende Læser er det meste umiddelbart klart. Men den indeholder »dybe Stykker«, som kræver Forklaring (II, 138). Men hvor den er saa dyb, at dens »ædle og sande Mening af de blotte Ord kan ikke forstaas og uddrages«, bør man gaa »til den kristne Kirkes Sæder og hellige Mænds Bøger og Levned« (II, 102). Særlig kommer her de Aposteldisciple i Betragtning, som »daglig hørte deres [Apostlenes] Lærdom, som de udgav med levende Røst i den Mening, at samme Disciple skulde samme Lærdom lade fremdeles skriftlig udgaa« (II, 227). Ganske særlig lagde P. H. dog stærk Vægt paa de Oldtidsfædre, som endte som Martyrer eller Konfessorer. De har »forklaret Skriften udi Exempels Vis med deres hellige Lærdom . . . derover med deres ganske Levned, Død og Pine, som er en sand Glosse og en ret Underskede (Forklaring) paa den hellige Skrift« (III, 125). I Randen til dette Citat staar kort og godt: *mors sanctorum, vera glossa scripturæ*, og utvivlsomt havde Oldkirkens Martyrfædre samme Fortolkerautoritet for ham som de egentlige Aposteldisciple, hvoraf jo iøvrigt flere beseglede deres Tro med Døden. — Særlig fremhæves ogsaa de Kirkeledere, som paa Kirkemøder fastslog Kanon og »med deres redelige Dom har givet Skriften den Agt, som hun nu haver hos den menige Kristenmand« (II, 226). Overhovedet er de almindelige Konciliers Udtalelser, »naar Skriften er hul og dyb«, ham »Skrift og Bevisning« nok (II, 261). Eller som han siger: »Var Skriften saa klar udi alle Maade . . . hvad gjordes da Behov saa mange kristelige Raad, som været have udi den hellige Kirke fra første Begyndelse; udi mange Stykker Lærdom og Handel have de sandelig forklaret Skriften« (III, 126).

Overhovedet kan man vel sige, at hans gentagne Opregninger af Kirkens Læreautoriteter tillige viser os, hvor han mener, man maa søge Vejledning for at blive en ret Skriftfortolker. Snart nævnes (ved Siden af Skriften): »Fædrene, Koncilier og Canones« (de saakaldte »apostolske« Canones) (I, 180), snart »den hellige Kirkes Dom, Martyrernes Blod og hellige Mænds Lærdom« (II, 125), snart: »Jærtegn eller Aabenbaring og menige Kristendoms Raad« (II, 260), snart »den gamle, kristne Kirke«, der ikke alene var »regeret af den Helligaand«, men »altid befunden udi stor Uskyldighed«, de kristelige Raad (Koncilier) og »Forfædre« (patres), som har brugt »Skrift og Skæl«, samt specielt Apostel-disciplene (III, 60—61)¹.

Vil man sige, at Kirkens Sæder, hellige Mænds hele Levned, deres Pine og Død eller, som han ogsaa kan tilføje: Tegn og Undere, er underlige Fortolknings- og Læreautoriteter at henvise til, maa man erindre, at saavel Skriftens Væsensindhold som den apostolske Lære for P. H. er Forkyndelse eller Belæring om den sande *pietas*, der kun er til Stede, hvor den præger Livet; Kristendom er for ham i første Række Liv og Livsførelse som Frugt af Trosforholdet til Kristus; derfor belyser netop Kirkens Sæder og Fædrenes Liv og Martyrium »den ædle Mening« i Skriften. — Man kan vel ogsaa udtrykke det saaledes: Livsførelsen i Oldkirken (Kirkens Sæder) ligesom de Enkeltpersoner, som ved deres hellige Liv og Død beviste deres ægte Kristentro og Fastholdelse af Apostlenes Lære, samt de Kirkemøder, der sammentraadte i alvorlige Krisetider for Kirken, er utvivlsomme Udtryk for Helligaandens Virken i Kirken og kan derfor bedst hjælpe os til den rette Forstaaelse af den Skrift, som selv er fremkommet ved den samme Aands Virken.

I alt Fald tror jeg ikke, at det uden videre lader sig gøre at præcisere P. H.'s Standpunkt ved at sige, at han i Virkeligheden sætter Kirken over Skriften og betragter den som øverste Autoritet med Hensyn til Lære og Liv og derfor selvfølgelig ogsaa som den

¹) »Skrift og Skæl« vender han idelig tilbage til som Lærebegrundelse (jfr. III, 4. 60. 101. 104. 235. 236—7. 244. 251. 273. 275 o. s. v.).

virkelige Norm for Skriftfortolkningen. I hvert Fald ikke, hvis man mener (som hans katolske Biograf L. Schmitt gør), at P. H. ved Kirken forstaaer den aktuelle Kirke til enhver Tid eller rettere Romerkirken. Selvfølgelig erkender han, at Kirken er ældre end N. T., og ligeledes, at det skyldes den, at Ægtheden af Skrifterne i N. T. blev godkendt og dermed deres Kanonicitet, samt at G. T. tillige blev hellig Skrift for Kirken. Men P. H. fremhæver ogsaa, at dette skete, fordi Oldkirkens Ledere endnu sad inde med en historisk Viden for de nytestamentlige Skrifteres Vedkommende, som en senere Kirketid ikke kan have (jfr. II, 226), og netop derfor bøjede de sig for disse Skrifter som Aabenbaringsvidnesbyrdet. Kirken samlede N. T., fordi det var Apostelskrifter, som bevidnede Kristi Evangelium og hans Disciples Tro og Lære, og man godkendte simpelthen G. T., fordi det var Kristi og hans Apostles hellige Skrift. — P. H.'s Mening er, at Kirken kun er Kristi Kirke, naar den stadig er bunden til det apostoliske i Lære og i Liv. Kun saa længe dette er Tilfældet — hvad det efter hans Mening faktisk er, fordi Kirken vedblivende fastholder »Kirkelæren« fra Arilds Tid, og fordi der, trods alt Forfald, stadig har været og findes alvorlig Fromhed i Kirken, kan vi tro paa, at Helligaanden vejleder Kirkens Afgørelser. Men det er derfor ikke den aktuelle Kirke, som er Autoritet med Hensyn til Kristnes Lære og Liv, men den Kirke, som giver Skriftlæren »Bestand« og lever i Overensstemmelse med den og Apostellæren, ti Kirken i egentlig Forstand er »et aandeligt Rige, alle kristne Menneskers Samfund« (III, 70). Den aktuelle Kirke til enhver Tid har at gøre som Oldkirken: bøje sig for Skriften og den Kirkelære fra Arilds Tid, der udtrykte den *pietas*, som skabte Martyrer og andre hellige Mænd, hvis Liv viste, at de dreves af Helligaanden. Dette gælder ogsaa »de almindelige Kristendoms Raad« (de økumeniske Concilier), der sammentræder, naar der er Stridigheder eller alvorlige Brøst i Kirken. Helligaanden leder deres Afgørelser, vel at mærke, naar de bøjer sig for Skrift og Apostellære og giver denne Fasthed ved Forklaring eller ved Bud, som virkelig fremmer Guds Bud i Skriften. Saadanne er i saa Fald ikke Menneskers Befaling, men

kan med Rette kaldes »Guds Ord og Bud til os« (jfr. II, 207. 210. 235). Naar han overhovedet saa stærkt fremhæver »den gamle Kirkes drabelige Mænd og dens Koncilier«, er det ud fra den Kvalitetsvurdering, som kendemærker hans Kirkeforstaaelse. Gang paa Gang støtter han sine Meninger om Lære og Liv (foruden paa Aposteldisciplene) paa senere Oldtidsfædre som Tertullian, Cyprian, Ambrosius, Krysostomus, Hieronymus og Augustin, men det begrundes ikke med, at Kirken har godkendt dem som sine *patres*, men ved, at de lærte og levede, som de gjorde; det falder ham derimod ikke ind at støtte sig til Middelalderens store Skolastikere, skønt Kirken dog paa særlig Maade autoriserede flere af dem som Normer for Universitetsundervisning. — Der er med andre Ord for ham en stor Forskel paa Kirketiderne. Oldkirken staar øverst i Rangen, ikke alene paa Grund af dens større Mulighed for at forstaa apostolsk Tradition rigtigt, men ogsaa paa Grund af dens »Uskyldighed«, dens »Sæder«, dens mange Martyrer og de bevidnede »Tegn«; og trods hans dybe Ærbødighed for denne Periodes Koncilier, udskiller han dog igen de fire første som særlige Normer, atter et Vidnesbyrd om hans Kvalitetsvurdering. — Endnu stærkere fremtræder denne Kvalitetsvurdering af Kirketiderne, ved det store Spring han gør fra Oldtid til Bernard i sin Brug af normerende Personligheder; kun Gregor den store repræsenterer som en ensom Skikkelse Mellemtiden¹. Men den hl. Bernards Autoritet beror for P. H. netop særlig paa hans Dom over og Kamp mod Forfaldet hos den aktuelle Kirkes Ledere. Af samme Grund fremhæves de middelalderlige Profeter og Profetinder og særlig Birgitte, der yderligere godtgør sig som Kristi eller Kirkens Røst ved Aabenbaringer. Flere af disse Profeter har overhovedet ikke faaet nogen officiel kirkelig Autorisation; det fik Birgitte ganske vist af Konstanzer-Kirkemødet — men det nævnes som omtalt ikke som Begrundelse for hendes Plads som Læreautoritet. Sikkert spiller her den samme

¹) II, 310 siges om Gregor, at »han uden Tvivl havde mer udaf den Helligaands Gaver udi sin mindste Finger end Luther og alle hans Tilhængere«.

Dialektik ind for ham som ved Hævdelsen af de andre Autoriteter: »Kirken« godkender dem som saadanne, fordi deres Ord og Liv nøder den til at erkende deres Myndighed og dette, fordi de drives af Helligaanden. Den aktuelle Kirke er ikke i sig en Autoritet, men Helligaanden, som bruger Personer som Redskaber. »Naar Behov gøres«, er det, at Helligaandens Virken i Kirken manifesterer sig i visse Personer eller Forsamlinger. At Kirken dog stadig, trods Synd og Forfald, er Kristi Kirke, skønnes af, at den fastholder den nedarvede Kirkelære, aldrig har ladet sig besmitte med kættersk Lærdom (II, 22) samt stadig har fromme Folk, ogsaa blandt de udskregne Præster og Munke (II, 58 »Mænd, som H. Mikkelsen ikke er værdig at muge under«; jfr. II, 217). Men samtidig kan den være i dybt Forfald, ja P. H. siger om sin egen Tid, at »Kirken er paa faldende Fod« (III, 175), og han peger truende paa, at Gud kan udvælge sig et nyt Folk (II, 202).

Trods hans Overbevisning om, at »den Helligaand haver været blandt Mennesker nu i 1400 Aar« (II, 52), taler han da ogsaa stærke Ord om »Forblindelsen« i Kirken og om »Forsømmelsen af Guds Ord i Skriften«. Dette gælder netop den aktuelle Kirke i hans egen Tid. I de kraftigste Ord kan han Gang paa Gang give Lutheranerne Ret i, at Skriften længe har været »forsømt« i Kirken, ja været Genstand for »vrang Brug«. »Det er nu saa sandt, at hvo det vil nægte, da maatte han med lige godt Skæl nægte Sten at være haard og Vand at være vaadt« (III, 87). Men kan en Kirke, der endog gør »vrang« Brug af den Skrift, som man ikke maa vige en Tøddel fra, være Autoritet for ham til Skriftfortolkning og dermed til ny Definition af Kirkelære? — Og hvori ser han »Forblindelsens« Rod? »Forblindelsen« skyldes netop Ukendskabet til de gamle Fædre — hvad han dog ogsaa undskylder med, »at de bedste og ældste gamle Fædres Bøger vare ikke udgangne, førend de nu udkomme udi disse sidste Dage, siden Prenteri er paafundet« (II, 91). Men dette vil atter sige: nu, da man vender tilbage til de rette Autoriteter, nu da den rette Forstaaelse af *eruditio* er bleven levende, er en ny Periode i Kirkens Liv begyndt. Det er Slut med »vetus theologia«, hvis Fromhed

ogsaa var besmittet af Overtro, og der er Mulighed for en Genrejsning af Kirken, som hidtil har været »forblindet«, og hvis Liv stadig er præget af Synd og Forsømmelser, hvorfor den, hvis Ændring nu ikke indtræder, vil drage Guds Straffedom haardere over sig end allerede sket er.

Meget betegnende for hans Syn paa Bibelhumanismens Værd for Kirken er en Passus som følgende (II, 237—38). »Den Tid Kristendommen (∴ Kristenheden) havde Lovhævd paa sine Lærdomme og sin Tro (∴ den nedarvede Kirkelære), da gjordes ikke anden Granske behov end en simpel Love (Tillid) og et retsindig Hjærte«. Men nu (da det lutherske Kætteri er opstaaet) maa Kirken forholde sig, som den rige Mand gør, der baade har Hævd og Dokumenter paa sin Ejendom. Disse »Breve« har han ikke Brug for til daglig og tager dem derfor først frem, naar man ikke længer respekterer den Hævd, han har paa Godset. Kirken har bevaret sin overleverede Tro og Lære til nu, men den ejer ogsaa Bevisligheder, som Angriberne ikke tror den har, og nu maa de fremtages. Men som saadanne Bevisligheder nævnes saa hverken Koncil eller Pave, men Skriften, de hellige Apostles og Apostel-disciples »Sæt og Skikke«, just hvad Bibelhumanismen betragter som Grundlaget for den rette *pietas*.

Men det var ikke den aktuelle Kirke, der gennem sit Hierarki tog sine Bevisligheder frem, tværtimod. Den har forsømt det, og endnu er Modstanden mod *sinceriora studia* stor. Det er fra disse P. H. venter den positive Fornyelse i Kirken. Hos Bibelhumanismens Mænd finder han den *pia eruditio*, som genaabner Forstaaelsen af Skriften ved Fordybelse i Patres og Oldkirkens Liv og dermed ogsaa muliggør en ny Teologi, der bæres af den rette *pietas* (modsat Skolastiken). Gang paa Gang citerer han derfor Erasmus fra Rotterdam ganske sideordnet med Hieronymus, Augustin og de øvrige Fædre, som han elsker og beundrer (jfr. f. Eks. II, 106. 204—5. 252. 271. 306; III, 116. 162. 223). Da P. H. 1521—22 oversatte hans Bog om en kristen Fyrstes Opdragelse, udtalte han i Fortalen sin Overbevisning om, at Bogen egentlig var »digtet af den Helligaand« — sikkert fordi den lagde saa stor Vægt baade

paa en Fromhed, der var baaret af Kærlighed til Kristus, og paa at Efterfølgelse i Livet kræves af dem, der med Rette vil bære kristent Navn. Ogsaa den berømte Skriffortolker Faber Stapulensis blev for P. H. en lignende Autoritet. Vi véd desværre ikke, naar han lærte dennes Skrifter at kende; men »Optegnelsesbogen« viser, hvor stærkt de optog P. H. — de henledte ogsaa hans Opmærksomhed paa visse Udtalelser af Hieronymus, hvorved Problemet om Vulgatas Tekst, som vel allerede Erasmus' Oversættelse i den første Udgave af det græske N. T. (1516) havde gjort levende for ham, fik ny Styrke. — Man forstaar derfor saare vel den stærke Vægt, P. H. lagde paa Skolernes Fornyelse (jfr. III, 88. 130. 276) — deres Forsømmelse af »de renere Studier« var en af hans Hovedanker mod Tidens Biskopper. Fra »Skolernes« fornyede Studium af Kristi Evangelium og af Peter og Paulus ventede han det nye Liv i Kirken (jfr. Brevet til Peder Iversen).

Denne hans Kvalitetsvurdering af de kirkelige Autoriteter og dette Syn paa Kirketidernes forskellige Værd maa holdes for Øje, naar han, hvad han unægtelig gør, identificerer »den hellige Kirke« med Romerkirken og fuldtud anerkender »den hellige Fader« Paven som »Kristi Statholder« paa Jorden (II, 31 og talrige Steder). Romerkirken kalder han 1524 i Brevet til Peder Iversen (netop i Trossager) »den hele Verdens og navnlig alle Kristnes sande Moder og Herskerinde« (VI, 180 jfr. S. 86; jfr. II, 12), og han kan som Vidnesbyrd om dens Autoritet henvise til, at netop »den Tro, som vi nu have sammen med Romerkirken«, har Kirkens »Raad« lige siden Apostlenes Dage stadfæstet, ligesom den har faaet Bekræftelse ved Jærtegn og Undere (II, 102). Uden Roms og Pavens Missionsiver var vi jo heller ikke blevet Kristne (III, 144). Romerkirken og Paven skal derfor alle være lydige, og paa Grund af sin mangelfulde kirkehistoriske Viden mener han, at Oldkirkens store Lærere og Kirkestyreere: »Cyprianus, Athanasius, Alexander, Hieronymus, Augustinus og Ambrosius« faktisk »alle var under Romerkirken og troede, at den største og ypperste Magt var hos samme Romere-Kirke, hvilket de baade havde set og hørt af deres Forfædre« (II, 55). P. H. kan da ogsaa minde om, at Gud i N. T.

har gjort en Fisker til Kirkens Førstebiskop og vilde, »at Alverden skulde være ham lydige og underdanig paa sin kære Søns Vegne« . . . »hvilken Magt og Befaling han haver bestyrket og stadfest med saa store Tegn og underlige Gærninger, at de kunne aldrig rygges« (II, 204); samme Myndighed har da Peters Efterfølgere som Kristi Statholdere (II, 21).

Dette udelukker imidlertid ikke, at P. H. samtidig kan have sin ovenfor nævnte Forstaaelse af de forskellige Kirketiders Værd og fastslaa, at den Periode, som ligger bag ham og ikke er afsluttet, er karakteriseret ved Forblindelse og »vrang Brug« af selve Skriften, Grundkilden for sand kristen Tro og Lære. Han føler ingen Modsigelse heri, fordi Kirkelæren dog aldrig er blevet kættersk i Romerkirken (II, 13. 22; V, 36. 42). — L. Schmitt (S. 124—127) slutter nu heraf og navnlig af et Par særlige Udtalelser om Paven (II, 224 og ib. 166), at P. H. opfattede Paven som infallibel. Men Udtalelserne om, at Romerkirken faktisk altid er blevet den nedarvede kirkelige Lære tro, kan selvfølgelig ikke bevise noget med Hensyn til den enkelte Paves Læreevne og Myndighed. P. H. ved saare vel, at Paverækken har talt »onde Paver« (II, 225; V, 42), ja han omtaler selv (II, 109) en Pave Marcellinus, som han endog mener ofrede til Afguder under Diocletians Forfølgelse¹. At tilkende saadanne »Ufejlbare« faldt dog ikke P. H. ind! De anførte Steder maa derfor ses i Sammenhæng med hele hans Opfattelse af Betingelsen for Læreautoritet. — II, 224 udtaler han sin Forundring over, at man ikke vil indrømme »de hellige Martyrer, som have siddet i det Romere-Sæde, den Magt«, som dog »mange Tusind Helgen siden Aposteltiden« har tilkendt dem. Disse har nemlig alle haft den Tro, »at i de Stykker, som kunne fordre og fremme Guds Vilje og Bud, desligest udi alle de Stykker, som hører til gode og ærlige Sæder, da havde Christi Statholder her paa Jorden Magt saa, at sætte og skikke som de hellige Apostle«. Her

¹) Jfr. om ham: Wetzer u. Welte's Kirchenlexikon VIII (1893), Sp. 252—3. — 1528, da P. H. netop skal forsvare Pavens Magtstilling, taler han om »Klerkeriet« i Almindelighed og hævder, at »Gud vil, at det skal reformeres til Pligt og Bod« — det gælder altsaa ogsaa Paven (II, 192).

synes P. H. ganske vist at ville udvide Martyrpavernes Kompetence til at gælde Paverne i Almindelighed; men den Myndighed, der tillægges dem, omfatter dog kun, hvad der fremmer Guds Vilje og gode Sæder. Det følgende viser imidlertid, at han i Virkeligheden kun tænker paa Martyrpaverne. Han gør her en interessant Adskillelse mellem det i N. T., som Apostlene Paulus, Peter og Johannes meddeler som »Guds klare Ord og Bud«, og det, som er »deres og Guds Raad vedrørende Guds Bud«. Hvorfor, siger han, vil man da ikke give de Kristi Statholdere paa Jorden samme Magt, som »lærte fra sig samme Tro og hende bestyrkede med Guds Magt, med de samme Tegn, som gjordes af de hellige Apostle; for hvilken stadige Tro og Love de ginge udi Døden og styrtede deres Blod, dermed at befæste baade Tro og Lærdom, Magt og Befaling«. Og saa tilføjer han endda her: »Jeg vil ingen høre, som her sætter imod onde Paver og Bisper, som have gjort nogen Skik paa Vild af deres Gærrighed og deres egen Aand, foruden Guds Raad«. At mange saadanne har været i Kirken, klager baade den hl. Bernard, Birgitte og andre hellige Mænd over, men han taler her alene om de hellige Mænd, som er *Martyrer* og Konfessorer og om deres Foranstaltninger til »Skærm mod Synd« og Gud alene til Lov. — Her er saaledes for det første ikke Tale om Troslæren, men om »Raad« eller Paabud til Støtte for Guds Bud, vedrørende vort sædelige Liv; og disse Bud maa selvfølgelig ikke være præget af deres egen Aand og Egoisme eller af Gærrighed; og endelig er det kun Martyrpavernes Befalinger, han her tænker paa.

Det andet Sted (II, 166) er af Interesse, ikke mindst fordi han her indrømmer, at alle »Kirker« oprindeligt regeredes af »menige Præsters Raad« (altsaa viser Viden om den oprindelige Presbyter-Forfatning i Apostelmenighederne). Dette førte imidlertid »Tvedragt« med sig, og saa »skikkedes én over alle de andre«; han kaldtes altsaa Biskop og de Præster¹; videre skulde i »et helt Land«

¹) Jfr. II, 107, hvor han baade omtaler Ignatius' Krav om monarkisk Episkopat og hans Sammenstilling af Biskopperne med Kristus, Præsterne

Styret være i én god Mands Hænder, der atter skulde bøje sig for den øverste Biskop, »som vi nu kalder Ærkebiskop«, og siden skulde de alle lyde »den store Romere-Bisp, som nu kaldes Pave«. — Efter at have gjort Rede for denne historiske Udvikling, der dog har taget Tid, søger han alligevel at ville hævde, at Pavestyret har været fra første Begyndelse, ved at omtale Traditionen om Apostlen Peters Paabud til St. Clemens om Kirkens Ordning, og tilføjer saa, at Brud paa denne »Endrægtighed« har skabt Sekter. Ti »deraf er alle Kætterier begyndte, at de ikke vilde lade den øverste Magt være hos ét Sæde«. Som historisk Oplysning om Kætteriernes Opstaaen har dette unægtelig ingen Værdi; men heller ikke som Bevis paa, at P. H. var »Papalist«, ja allerede havde den Opfattelse, som først kirkelig sanktioneredes 1870. P. H. kan ikke have ment mere med denne Udtalelse om Endrægtigheden, end hvad han stadig hævder, at alle er Kirkens Prælater Lydighed skyldige, selv om de er »onde«, saalænge de ikke befaler nogen at synde med sig. Paverne (paa det ene Sæde med den højeste Magt) skal da lydes, saalænge de hævder, hvad der er sand Kirkelære i Overensstemmelse med Skriften og Apostellæren. Men opstaar der Lærestrid, henviser P. H., som vist, ikke Afgørelsen til Paven, men til det almindelige Koncil (jfr. II, 55. 261), der først og fremmest skal dømme efter Skriften. Her staar Kirken atter samlet, og her tror han, at Helligaanden vil vejlede. Ganske interessant siger han da ogsaa, at han vel ved, at man i gamle Dage, da de store Dogmestridigheder udkæmpedes, maatte tvivle og efterfølge sin Mening, indtil et almindeligt Koncil udtalte sig (II, 229). — Selv i den P. H. paalagte Bearbejdelse af det fremragende, men unægtelig stærkt papalistiche Stridsindlæg, der skyldtes den i 1530 indkaldte »Dr. Stagefyr«, og som næppe fuldtud er Udtryk for P. H.'s Tanker, tilføjes dog, hvor det siges, at »ingen Romere-Bisp, ihvoredan han er i Liv og Levned, kan nogen Tid fare vild udi de Stykker, som ere Troen og Kristendoms Salighed tilhørende«: »saalænge han bliver trofast og trofæstet« (P. H.

med Apostlene, hvorfor han opfatter Ignatius' Lydighedskrav som ogsaa gældende Kejseren!

har næppe uden Tanke her forstærket den lat. Tekst: *quamdiu fidelis est*)¹. — Men dette gjaldt da ikke Pave Marcellin og kan heller ikke gælde dem, som har brugt Skriften »vrangt«. At P. H. ikke saa paa Pavemagten som ægte Papalist, fremgaar vel ogsaa af hans bestemte Fastholden af, at Paven ikke kan ophæve Cølibatet uden Samtykke fra et Koncil (II, 166). Hans egen Lydighed overfor Paven var iøvrigt ikke dadelfri. I Brevet til Peder Iversen erklærer han, at han selvfølgelig ophørte med at læse Luthers kætterdømte Skrifter fra det Øjeblik, Pavens Bulle blev ham bekendt. Alligevel er det en Kendsgærning, at han i samme Aar, han skrev dette, oversatte et Skrift af Kætteren, som udsendtes i Afskrifter; og to Aar senere udgav han det trykt. Hans senere Skrifter vidner ogsaa om fortsat Studium af Luther og andre fremmede Reformatorer. — Spørgsmaalet »Konciliarisme« eller »Papalisme« har P. H. ikke specielt drøftet i de os kendte Skrifter²; men hans Opfattelse synes mig klar nok: naar Kirken trues af Strid og Splittelse, er Konciliet højeste Autoritet; dér er Helligaanden til Stede — om Paven har den, er ikke givet.

Men ét er givet: ud fra sin Opfattelse af den bestaaende Kirke som »den hellige Kirke« (trods alt Forfald) betragtede han Brud med denne som en Grundsynd; det betød Frelsesfortabelse, ti det var denne Kirke Syndsforladelsen og Naaden i Kristus var lovet (II, 37. 52) — vel at mærke, naar man sætter sin »Love« til Gud, der hører Kirkens Bøn, og ikke til Pavens Buller (til Blæk, Papir,

¹) »Prælaternes Gensvar«, 1533 (Skrifter IV, 252).

²) Utvivlsomt maa man med Engelstoft (S. 421) indrømme, at P. H. ikke kan opfattes som Papalist, hvor meget han saa advarer mod Ulydighed mod Romerkirken og »Kristi Statholder«. Men det er ganske misvisende, naar han siger, at P. H. ikke tilskriver den romerske Pave nogen særegen Betydning. Romerkirken og Pave gaar i ét for P. H.; Lydighedskravet gælder begge, og Frafald fra den ene er Frafald fra den anden (II, 131). Men utvivlsomt ser han mere paa Paven som Styrer end som Lærer, og Myndighedsforskellen mellem ham og Bispnen svinder stærkt ind for P. H. De er begge »Kristi Statholdere«. Da han 1528 skal svare paa Gustaf Wasas Spørgsmaal om Pavens »Herredømme«, skulde man vente en tydelig Definition netop af Pavens Magt, men han skriver om det gejstlige Embedes Myndighed i Almindelighed.

Bly eller Vox II, 44). At Kirken laa dybt nede i et Forfald, der ikke mindst skæmmede »Klerkeriet«, var derfor ikke for P. H. nogen Undskyldning for Frafald (II, 103). »Synden« i Gejstligheden skal bæres som en Straf fra Gud for Synden i Kirken overhovedet. Vel er han overbevist om, at hvis der ikke nu, da Guds Ord atter forstaas, tages fat paa Kirkens Reform, maa den store Straffedom ventes (II, 180); men Lægfolket har ingen Ret til Selvtægt overfor Embedet.

Trods Uklarhed og Vaklen maa det da siges, at P. H. vil bygge Læren og den nye Teologi paa det apostoliske Grundlag og kun, naar dette bevares og befæstes, har Kirken Autoritet for ham. I hvert Fald staar Kirken som Autoritet ikke over dette Grundlag for dens Tilværelse og Liv. Men naar P. H. søger Hjælp hos »Kirken« for sin Forstaaelse af Læregrundlaget, følger han sin Kvalitetsbedømmelse baade af Personer og Tider, og Hovedstøtten søger han hos Oldkirkens store Mænd og hos de moderne Teologer, som sidder inde med den ægte »*eruditio*«, som alene Fordybelsen i Skriften, *patres* og Oldkirkelivet kan give.

Allerede P. H.'s Opfattelse af, hvor »Guds Ord« er at finde, udelukker selvfølgelig, at man kan kalde ham »Skriftteolog« i egentlig Forstand. Naar han selv mente, han var det, befandt han sig i Selvskuffelse. Det blev jo nemlig simpelthen en nødvendig Følge af hans Udvidelse af Kildematerialet for kristelig Lære og af hans forskelligartede Normer for Skriftfortolkning, at han maatte betragte en Række Lærdomme (f. Eks. Skærsildslæren, Sakramenternes Antal m. m.), som ikke findes i Skriften eller kan forsvares ud fra den, som skriftbegrundede. Vel indrømmer han oftere villigt, at det, han saaledes fastholder, ikke just findes i Skriftens »blotte Bogstaver«; men han er samtidig fuldt overbevist om, at det er Udtryk for dens »ædle Mening« eller for Helligaandens Vejledning med Hensyn til Skriftens »dybe og hule Stykker«. Overhovedet var det jo i Virkeligheden hans Formaal at vise, at »Kirkens Lære« stemmer med Skriften og Aposteltraditionen. Intetsteds defineres imidlertid denne »Kirkelære« nøjagtigt (af gode Grunde iøvrigt, ti først Tridentinerkonciliet og »Catechismus

Romanus« har jo givet den katolske Kirke det fast afgrænsede Læregrundlag). — Dette og hans svævende Bestemmelse af, hvor Kirken er, gav ham paa den anden Side en ikke ringe Frihed med Hensyn til Forstaaelsen af Begrebet kirkelig Lære. Under oldkirkelig Indflydelse kan han derfor til Tider modificere gængs Lære (som det f. Eks. viste sig, da Striden om Messen blev brændende i Danmark); han kan ogsaa se bort fra Sider, som Kirkelæren lagde stærk Vægt paa (f. Eks. synes det som han ganske ser bort fra Læren om Naadens »Infusion«); han kan, vel ligeledes i Tillid til sine oldkirkelige Vejledere, paastaa, at det simpelthen er en Misforstaaelse, naar Modstanderne f. Eks. taler om, at pelagiansk Tankegang behersker Romerkirken. Men med god Grund kunde han stadig hævde, at han ikke var »Kætter« eller overhovedet bestred noget kirkeligt Dogme. — Men ofte træder overhovedet hos P. H. Skriftbegrundelsen ganske i Skygge for Begrundelsen ud fra Livet i Kirken, og naar Angriberne netop satte ind overfor ubibelske Former for dette som f. Eks. overfor Askesens og i det hele Bodsvæsenets forskellige Former, kan Henvisningen til Helligaandens opdragende og tugtende Vejledning være ham nok. Iøvrigt kan han jo med en vis Ret sige, at alt, der hæmmer Synd, er i Overensstemmelse med Skriften og kristelig Lære fra Arilds Tid! Overfor en Række praktiske Spørgsmaal er den stærke Fordømmelse af Misbrug og Maksimen, »Misbrug ophæver ikke Brug«, ham ligeledes Svar nok overfor Modstandere. — For saa vidt fortsætter P. H., trods sin Uvilje overfor »*vetus theologia*«, Skolastiken, hvis Formaal jo var at forsvare Kirkelæren, og der er i alt Fald god Grund til at formode, at hans dogmatiske Undervisning i det hele har baaret samme konservative Præg som hans senere Skrifter faktisk gør, trods al hans Tale om »Kristus, Peter og Paulus«.

Det udviklede viser da tydeligt, at P. H. repræsenterer en »Overgangsteologi«, som ikke formaar at drage Konsekvenserne af de opstillede Principer, i alt Fald ikke af Førsteprincippet. Hans Forsøg paa at forene Skrift- og Kirkeprincippet peger unægtelig ogsaa paa, at P. H. ikke sad inde med den egentlig systematiske Teologs Trang til teoretisk Klarhed; i sidste Instans er det ham

mere om Liv end om Lære at gøre. Det er hans egen Opfattelse af *pietas*, der i Virkeligheden bliver afgørende. — Da P. H. 1530 af Biskopperne fik overdraget at oversætte Hovedparten af den saakaldte »Confutatio« (den indkaldte »Dr. Stagefyr« Modskrift mod »Prædikanterne«), har han utvivlsomt maattet erkende Forfatterens ubestridelige Overlegenhed som Teolog; men man har samtidig ogsaa Indtryk af, at han har haft adskillige Vanskeligheder ved at affinde sig med den tyske Dogmatikers Konsekvens, der vidner om en betydelig mere realistisk Opfattelse af Kirkeprincippet.

Men trods P. H.'s »Overgangsteologis« Uklarhed og Mangel paa Konsekvens, trods hans Lærekonservervisme, betød hans stærke Fremdragen af N. T. og Oldkirkens Patristik en betydningsfuld Fornyelse i det hjemlige teologiske Studium, og det forstaas i lige Grad, at han kunde faa begejstrede Disciple og møde Modstand fra gammelt Hold, hvor man vel fandt hans Kritik af »*vetus theologia*« med dens filosofiske Forsvar for Kirkelæren ikke alene farlig, men ukonsekvent, for saa vidt P. H. jo fralagde sig Sympati for Kætterier.

Det maa sluttelig tilføjes, at, saafremt en nærmere Under søgelse af de »Scholia marginalia«, som findes i den latinske Udgave af Pauli Breve, der udkom i Roskilde 1534, og som sikkert enten skyldes P. H. eller én ham aandelig nærstaaende Personlighed, virkelig godtgør, at det første er Tilfældet, bliver selvfølgelig Billedet af ham som Skriftfortolker langt mere levende, og den Indsats, han som Bibelhumanist ydede, klarere; men i Redegørelsen for hans teologiske Grundprinciper vil intet være at ændre eller tilføje.

Gaar vi saa til det andet Hovedpunkt i P. H.'s Teologi, Spørgsmaalet om den sande Guds frygts Væsen, den ægte *pietas*, gælder det ogsaa her, at Overensstemmelsen med Luthers Lære kun er tilsyneladende, selv om P. H. unægtelig kom ham nær paa vigtige Punkter. Ikke mindst her er det tydeligt, at P. H.'s Studium af Skriften og de gamle Fædre ledede ham til en dybere Forstaaelse af kirkelig Lære; og man føler tilmed, at man her staar

overfor en Mand, der taler med Selvoplevelsens Vægt og Erfaring. Man forstaar, at en saadan Talsmand for Kristendommen som et Liv udelukkende paa Guds Barmhjertighed og Naade kunde gribe Mennesker. Og dog manglede ogsaa her noget, som forklarer hans Disciples senere Overgang til Lutherdommen.

Forudsætningen for sandt Kristenlivs Virkeliggørelse er selvfølgelig for P. H. Guds Aabenbarelse af sin Kærlighed til den syndige Verden i Jesus Kristus. Han staar fast paa den objektive Forsonings Grundlag. Ved Kristi Lidelse og Død er Forsoningen en fuldbragt Kendsgærning. Alt er rede, og Evangeliet herom forkynder os derfor »Syndsforladelse og Salighedstilsagn« (III, 142). Og dette Tilsagn om Frelse er selvfølgelig urokkeligt, ti Kristi Offer er »en evig Syndebod, alle til Salighed, som dertil sætter Love«; Kristus selv er »den evige Præst« (III, 242). »Han har med sin hellige Død og Pine overvunden al Verdens Synd« og oprettet »et aandeligt Rige, sin hellige Kirke, som er alle hellige Menneskers Samfund« (II, 70). At vor Frelse er mulig, skyldes saaledes ene »Guds ubegribelige Miskunds Majestæt og Storhed«, vist os i Kristi hellige Død og Pine (II, 40). Han er »vor eneste Saligheds Trøst« (III, 74); og de, som vil blive salige ved noget andet, er forblindede (II, 44).

Men Evangeliet om Syndernes Forladelse og om Salighed er »med Vilkaar« (III, 142), selvom vi staar ganske blottede for at yde noget »Vederlag« (II, 40). Modtagelsen eller Tilegnelsen af den personlige Frelse maa ogsaa blive Udtryk for Guds Miskundhed og Naade. Hvad Gud kræver af os, er da Anger og Tro. Syndserkendelse og Naademodtagelse bliver de to Poler, Kristenlivet drejer sig om. Uden Syndserkendelse er Frelse umulig. P. H.'s Skrifter tegner os ikke alene et levende Billede af Polemikeren, men af Prædikanten, der med indtrængende Alvor stræber mod at vække til personlig Syndserkendelse og faa Mennesker til at dømme sig selv: »Ti raader jeg os alle, at vi hjærtelig og alvorlig besinde Guds retfærdige Strenghed og Vrede (over Synden), og at vi . . . erkende vore store og grove Synder« (III, 69). Samtidig advarer han mod Menneskers Tilbøjelighed til i Stedet at se paa

andres Synd. Vi maa først og fremmest lære »at hade vor egen Synd«. Hvis hver af os vilde »besinde sine egne Gærninger og overlæse sin egen Conscientiis Bog, da havde vi meget at tale om os selv; og ganske lidt om andre« (II, 194). Selv føler han i sin Samvittighed sine Synder »tungere end Bly« (ib. 195). Klosterlivets Meditationer har utvivlsomt her haft stor Betydning for ham; men ikke mindst den hl. Bernards og Birgittes Skrifter, der med saa stor Alvor tugtede deres Tids Synd. Senmiddelalderen viser imidlertid overhovedet en stærk Syndsfølelse hos de alvorlige (jfr. hos os Hr. Michaels Rimværker), og det kan derfor ikke forbavse, at P. H. med et Udtryk, som kan minde om Luthers Teser, erklærer, at »vort ganske Levnet burde at være en evig Pønitentze« (III, 261). Og man har Indtryk af, at det ikke var et tomt Ord for hans eget Vedkommende: »Det unde mig Gud, at jeg maatte saa bedre og aflægge dennem (hans egne Synder) udi Jesu Kristi kraftige Bod og Bedring, som jeg haver nu udaf Guds synderlige Naade lært at kende dennem« (III, 101).

Men det er ikke nok at komme frem for Gud »med Anger og Syndsgræmmelse«; man maa ogsaa »sætte Love« til Kristus og Guds Miskund (III, 245). Vi staar her ved Hovedsiden af hans Trosbegreb: Tilliden til Guds Naadestilbud. Han definerer da ogsaa den Tro, »formedelst hvilken Gud gør os retfærdige«, saaledes: »Hun er, efter en sand Kundskab, som haves om Gud¹ (naturligvis særlig om Guds Kærlighed til Syndere i Kristus), en fast Tillid, Trøst og Love til Guds Miskund, som os er jet (lovet) og tilsagt formedelst Christum« (III, 77—8 jfr. V, 60). »Denne Tro haver Christus paa alle Steder lært udi Læsten og

¹) Meget betegnende er Forskellen i Trosdefinitionen mellem P. H. og den tyske Teolog, hvis »Confutatio« 1533 delvis blev udgivet som »Biskoppernes Gensvar« i Oversættelse ved P. H. Tyskeren udvider Kravet om »Kundskab« til at omfatte alle de Trosartikler, som findes i gl. og ny Testament, samt de 3 Trossymboler: Apostolicum, Nicænum og Athanasianum samt alt, hvad den katolske Kirke lærer os at tro (Confutatio, ed. L. Schmitt, 1902, S. 108). P. H. ændrer det sidste til det, som »den menige kristne Kirke er af Skriften hemmelige aabenbaret«; tænker han paa Birgittes og de andres Aabenbaringer om, hvad der ikke staar direkte i Skriften?

med hannem Sanctus Paulus og alle de andre hellige Apostle« (III, 79). Men at Gud gør os retfærdige »formedelst Troen«, vil ikke alene sige, at Naaden i Kristus bliver os til Del som Syndsforladelse, men ogsaa, at der indplantes et nyt Liv i os. »Gud forlader alle Synder og giver al Retfærdighed formedelst Tro og Love, som sættes til hannem udi Jesus Kristus« (V, 62); men tillige hævdes: »at formedelst Troen gives Retfærdighed, det er, at deres Hjærter, som tro, rengøres« . . . den Retfærdighed, som »rengør vore Sinds Bolig, maa vi rettelig kalde Uskyldighed« (V, 272). — Først dør er »Pønitentsen« sand Pønitents, hvor der baade er Omvendelse og nyt Liv (II, 99). Den Tro, som virkelig »sætter Love« til Gud, er »levende« eller »livagtig« og maa have »gode Gærninger som sit Foster«, d. v. s. Troen sammenlignes med Kvinden, i hvem nyt Liv er undfanget, som naturnødvendigt vil blive født til Verden. Ti netop, idet Troen forholder sig i Tillid og Trøst til Guds Naadestilsagn, er Kærligheden til Gud ogsaa vakt i Mennesket. Men denne er kun sand, hvis den ogsaa retter sig mod Næsten. Altsaa er det givet, at den ægte Tro manifesterer sig i Næstekærlighed, saadan som Kristus ogsaa udtrykkelig byder (III, 209), eller i »gode Gærninger«, d. v. s. Handlinger ud af Kærlighed og fri Vilje (II, 31 jfr. 67). »Slige Gærninger er en levende Tros sande Frugt« (III, 84 jfr. V, 270: »Troen er en Kilde og en Sæd til alle gode Gærninger«). Han kalder ogsaa denne Troens Frugt: Efterfølgelse af Kristus, og den maa derfor vise sig som Villighed til at lide med ham (jfr. III, 246: efterfølge og lide). P. H. er i lige Grad Repræsentant for det aktive og passive Kristentliv. Derfor gør P. H. sammesteds udtrykkelig opmærksom paa, at Kristus ikke alene er »Syndebod« for os, men ogsaa »Eksempel« (jfr. V, 272). Overhovedet indskærpes Kravet om Troens nødvendige Frugter atter og atter i varierede Udtryk. Gud forlanger Lydighed (II, 101); Skrift og Skæl siger, at den, som har syndet, ikke maa synde mere (III, 244); »vi forstaar af Skriften, at vi skulle alle gøre Guds Vilje og des er vi pligtige« (II, 73); »Kristus er død og af Døde opstanden, at vi, hannem efterfølgende, skulle dræbe Synden og igen opstaa til et nyt Levnet« (V, 271). Særlig ynder

han at understrege den nøje Forbindelse mellem Troen og Livsførelsen ved at bruge Udtrykket: »at holde Love« eller »holde med Love«, altsaa være trofaste, uden Svig. Vi skal som troende ikke alene »sætte Love til Gud, men holde Love« (III, 70 jfr. V, 52); det kræves af os at efterfølge og holde med Love (III, 243).

Med andre Ord: til Troens Væsen hører ligesaavel Trofasthed som Tillid. Men Trofasthedens Ytringsformer i Livet medfører heller ikke »Fortjenstfuldhed«, og netop fordi han taler om, at Gud retfærdiggør den troende, kan han ogsaa sige, at baade Troen og Gærningerne (som Troens Frugt) er »af Gud«. Den levende Tro er paa én Gang vor Tro og Helligaandens Gave (V, 270), altsaa Guds Gærning. »Tro og Love til Gud er mer af hans Barmhærtighed end af vor Fortjeneste« (II, 67; hvor Ordet »Fortjeneste« selvfølgelig ikke skal opfattes i den Mening, han bestemt afviser), og Gærningerne kaldes »fordi gode, at de ere af Gud« (III, 84). Men de er tillige Udtryk for vor Taknemmelighed overfor Gud (V, 63), og deres »Værdi« beror paa Kristi Død (II, 40). Gik Gud i Rette med os, er vi ikke retfærdige; vi er og bliver altid »unyttige Tjenere« i Forholdet til ham (II, 67). Derfor indskærper han ligefrem, at det er »falsk Tale« at sige, at vi retfærdiggøres af Gærninger (III, 76); det er »fordærveligt at tro, at Gærninger gør Fyldest« (III, 123 jfr. V, 66). Ja, fordi baade Troen og Gærningerne kun bliver Virkelighed ved Guds Gave, kan han sige, at det er »farligt« baade at sige, at Troen og at Gærningerne (nemlig som vor Ydelse) gør os retfærdige (V, 62 jfr. 272).

Da Luthers Lære om »Retfærdiggørelsen af Tro alene« mødte P. H. i dens Skarphed, har han, som det ogsaa vil ses af hans »Optegnelsesbog«, omhyggelig overvejet denne Opfattelse. En Række Citater af Skriften og Kirkefædrene optegnede han for at belyse Spørgsmaalet (VI, 187—88. 192), men Resultatet, han kom til, var en absolut Afvisning. Det er »falsk Tale« (III, 76). Vel kan hans Udtalelser komme Luther meget nær, som naar han paa anførte Sted sætter Troen alene i Forbindelse med Retfærdiggørelsen og siger: »Gud gør os retfærdige formedelst Tro, salige formedelst Gærninger«. Og Forstaaelsen af Retfærdiggørelsen som en Skabelse af

»nyt Liv« delte jo Luther oprindeligt. Han (ligesom Melanchthon i hans oprindelige »Locii« 1521) hævdede i Begyndelsen, at *justificatio* netop er *vivificatio*. Det synes imidlertid ikke, at P. H. har kendt Melanchthons »Locii«, og med Hensyn til Luther polemiserer han stadig mod dennes Tale om en »blot og bar Tro« (III, 76 jfr. 84). Der er sikkert heller ingen Grund til at betvivle, at P.H.'s Trosbegreb stammer fra hans eget Studium af Skriften og fra Erasmus; en Række af de anførte Citater er netop hentet fra Skrifter, der var bearbejdede Oversættelser af Skrifter af Erasmus.

Paa nævnte Adskillelse mellem Retfærdiggørelse og Saliggørelse lagde P. H. stærk Vægt, fordi et Menneskes endelige Frelse først afgøres paa Dommedag. Frelsen i Betydningen Salighed beror paa Troens Prøvelse gennem hele det Liv, Gud under os. Netop derfor lærer P.H. ikke som Luther Frelsesvished af Tro, men naturligvis heller ikke af Gærninger. Hans Tankegang kan derimod i høj Grad siges at være Udtryk for en klar Forstaaelse af at være »*simul justus, simul peccator*«. Guds Barmhæertighed mod Syndere, der »sætter Love« til hans Kærlighed og Naade i Kristus, er vis nok, ligesaa at han retfærdiggør de troende. Men netop fordi Gud giver os et nyt Liv i Troen, er Kravet til Troens (Trofasthedens) Bevisning i Livsførelse saa meget alvorligere, men hvorvidt denne vil bestaa for den endelige Prøve, kan vi ikke sige, ti kun de gode Gærninger, der er født ud af det rette Sindelag, af Trofasthed og Kærlighed, kan regne med Guds Velbehag; i sig er de værdiløse. Dette forklarer ogsaa, at P. H. saa ivrig forsvarede alle Romerkirkens Fromhedsanvisninger og fastholder Skærilsd-læren til det yderste.

Kort og koncist samler han hele sin Lære om den subjektive Frelse i Sætningerne (III, 79—81): »dette (at tro Forsoningen ved Kristi Død) er Christendoms rette og sande Tro, formedelst hvilken, udi hvilken og under hvilken Gud gør alle salige og retfærdige . . . og det gør han med sin Naades og Miskundheds Bistand, fordi samme Tro er en ret, livagtig Tro, frugtbyrdig og haver fordi gode Gærninger for et ret børligt Foster, der hende bør at føde ud af sig; fordi, ligervis som der sættes Love til Gud med en ret-

sindig Tro, saa holdes hannem Love (viser man ham Troskab) udi samme Tro med christelige Gærninger . . «. »Gud lover intet Menneske Salighed uden med disse tvende Vilkaar, at der skal sættes Love til hannem og hannem skal ogsaa holdes Love«. Og han tilføjer saa: »af sig selv, sin egen Styrke, Magt, Visdom eller Rigdom haver ingen Saligheds Trøst«; det har man kun ved Troen paa Guds Forjættelse og Løfte, og naar man »hænger paa hans Miskundhed med et dagligt Haab og en evig Tillid«. Men at »holde ham med Love« er at gøre hans Vilje med villig og kærlig Fromhed, flittig fuldkomme hans Bud, i en Sum »gøre godt og lade ondt«. — Det er derfor forstaaeligt nok, at P. H. baade kunde sige: der er ingen sand Pønitents uden Omvendelse og nyt Liv (II, 99), og: »hele Livet bør være Pønitents« (III, 261), men tillige: »Mennesket bliver kun saligt af Guds Naade« (II, 222).

De gode Gærninger deler han i to Klasser: nogle er »af Nød«, fordi ingen uden dem bliver salig; andre er »sømmelige«, men ikke »af Nød« (II, 38 jfr. 211). Til de første kan han derfor, foruden hvad der befales os »i den hl. Læst« (Kærlighedsbudet), regne Tro; til den anden Klasse hører Pilegrimsfærd, Aflad, Klostergang, Præstedømme o.s.v. Præsten eller Munken staar absolut ikke Gud nærmere end den Lægmand, der har den levende Tro; ti de Gejstlige kan jo heller ikke bygge deres Saligheds Haab paa andet end Naaden i Kristus. Men alt, hvad der fremmer Opfyldelsen af Guds Bud, bør ikke opfattes som blotte Menneskebud (jfr. ovenfor S. 32). Hvad »Guds Statholder« her paa Jorden befaler os, »vor syndige Krop og Vilje til Tvang«, vil P. H. derfor blive ved; det tjener nemlig til, at vi bliver »sandelig fri« — vel at mærke, naar det gøres »udaf Kærlighed og en god Vilje« (II, 31). Følgelig kan P. H. forsvare Opretholdelsen saa at sige af alt indenfor Romerkirken, som blev angrebet fra luthersk Side: Hierarkiet og dets Styre, Gudstjenesteformerne, Klostervæsen, Askese, de populære Fromhedshandlinger o.s.v. Alt er jo indført og befalet for at fremme Guds Viljes Opfyldelse eller bekæmpe Synd og er derfor »Guds Bud« i videre Forstand (ligesom han hævdede, at alle de Definitioner og Profetier, der sigtede mod at give »Guds Ord« i Skriften

»Bestand«, ogsaa kunde kaldes »Guds Ord« i videre Forstand). Kun Misbrug af saadanne kirkelige Raad fortjener alvorlig Dadel.

Da vor Forpligtelse med Hensyn til Livet i en Sum kan udtrykkes som »at gøre godt og lade ondt«, er det forstaaeligt, at P. H. taler meget om Dyder og Laster. Man kan forsaavidt kalde ham »Moralist«, men maa ikke som Engelstoft overse, at hans Moralisme stadig bæres af Kravet om et troende og mod Guds Vilje trofast Sindelag. Dyder er en kristen Tros »retsindige Smykke« (V, 63). Evangeliet blev jo »plantet med Ydmyghed, Taalmodighed, Spagfærdighed, Kærlighed, Kyskhed og Renhed«, og de samme Dyder maa derfor findes hos Modtagerne af det (III, 141—2). Som en Hoveddyd indskærpes Lydighed, ogsaa mod Kirkens »onde« Forstandere, saalænge de ikke nøder os til at synde med dem selv. Ogsaa paa Kyskheden lægger han den stærkeste Vægt, og som Præst og Munk forsvarer han selvfølgelig Cølibatet. Men overhovedet maa det kristne Liv præges af, at ikke blot Kødets, men Viljen holdes i Ave. Jo mere vi faar vor Vilje, des mindre »Værdskyld« hos Gud (II, 234); men sand Lydighed mod Guds Vilje har efter Skriften sin »Naadeløn« trods al Skrøbelighed (II, 219). At Egenviljen skal knægtes, omtales bl. a. i Forbindelse med et Forsvar for Fastens Nytte og Tilbørlighed, og P. H. betegner saa denne som »en af de ringeste Dyder, men Moder til mange« (II, 232). — Blandt Lasterne vender han idelig tilbage til tre: Gærrighed (eller Havesyge), Hovmod og Ukyskhed (I, 188; II, 37. 193 o. s. v.) og retter særlig skarpe Klager over Tilstanden i Gejstligheden i saa Henseende. Men i Almindelighed opfordrer han hver Mand i sin Stand til at forbedre sig og »opgøre« baade med Gud og Mennesker (II, 114); »vi maa hver paa sit Sted bedre vore onde og lastefulde Vilkaar og forlige os hos Gud med sand Vederkendelse« (V, 81). Hvis P. H. har været noget i sin Tid, har det været som Bodsprædikant og som Tidens »onde Samvittighed«.

To Spørgsmaal vedrørende den subjektive Frelse skulde man vente særlig drøftede i hans Skrifter. Det ene, Spørgsmaalet om Viljens Frihed, har da ogsaa, i alt Fald da han stod overfor Lutheranernes Hævdelse af »den bundne Vilje«, optaget ham

stærkt (V, 54). Ogsaa »Optegnelsesbogen« vidner derom (VI, 153); den begynder netop med et længere Citat af Augustin, hvori denne Naadelærens ivrige Forfægter afgjort fastholder »liberum arbitrium«. Citater i P. H.'s Skrifter godtgør ogsaa, at han har studeret Erasmus' og Luthers Stridsskrifter herom fra 1524 f. med særlig Interesse¹. Selvfølgelig deler han Erasmus' Opfattelse; det maatte være givet med hans Opfattelse af Omvendelsen og det nye Liv. Nægtelsen af Viljens Frihed, siger han, maa gøre Gud til Syndens Ophav (III, 139). Han kræver iøvrigt af dem, der nægter Menneskets Frihed, Bevis for, at »Kirkens Lærefædres« Hævdelse deraf betyder Paastand paa, at man bliver salig af »egen Magt, fri Vilje, Raad, Sind, Skæl og godt Tykke« (III, 89)², og afviser derfor enhver Beskyldning mod »Kirken« for Pelagianisme (V, 269). Spørgsmaalet Pelagianisme og Augustinisme er iøvrigt ikke drøftet særlig i Skrifterne. Der kan imidlertid ikke være Tvivl om, at P. H. afgjort følte sig som Augustins Mand; men efter det udviklede maa hans Standpunkt rettelig betegnes som »Synergisme«.

Det andet Spørgsmaal: om Maaden, hvorpaa Guds Naade-meddelelse sker under Fornyetelsen og Helliggørelsen, kommer han derimod overhovedet ikke ind paa i Skrifterne. Men saavidt man kan se, har P. H. ikke delt den katolske Lære om Naadens Indgydelse (*infusio gratiæ*). Man skulde dog i det mindste finde Antydning heraf, naar han, hvad han oftere gør, kommer ind paa Sakramentlæren. Ogsaa her stræber P. H. vel mod at hævde Kirkelæren og forsvarer derfor de syv Sakramenter; men naar han nærmere drøfter Nadverspørgsmaalet, lægger han med Augustin saa stærkt Vægten paa Ordet og paa Modtagerens Tro (III, 263 f.),

¹) II, 38 og 60 citeres Luthers »De servo arbitrio«; II 306 og 320 Erasmus' »Liber II adversus servum arbitrium« (altsaa »Hyperaspistes« fra 1526); selve »Diatriben de libero arbitrio«, 1524, er dog ikke citeret.

²) I sit »Forligelsesskrift« fra 1534 (ogsaa en Bearbejdelse af et Skrift af Erasmus) henviser han iøvrigt (med Erasmus) Spørgsmaalet til »de store Skoler«; de to Partier burde kunne enes om, »at Mennesket af sin egen menneskelige Magt kan intet godt gøre«, og hvis det kunde, burde dette tilskrives Guds Naade (V, 269; altsaa en langt stærkere Udtalelse end III, 256: vor fri Vilje »faar Hjælp« af Guds Naade).

at ogsaa han kan hævde, at den troende, der overværer Kommunionen, men ikke selv kommunikerer, modtager Sakramentet (III, 111 jfr. IV, 66). Her kan da i alt Fald næppe være Tale om *infusio gratiæ* i almindelig katolsk Forstand. Men overhovedet har man det stærkeste Indtryk af, at P. H. kun interesserer sig for det personligt psykologiske Forhold. Naaden meddeles, hvor Hjærtet eller Viljen paa rette Maade indstiller sig overfor Gud, hvor et bevidst Jeg staar overfor Gud. Han kan derfor sige: »Monne vi ikke ogsaa vide, at, Christi Tro og Tillid foruden, da dur hverken Daab eller Pønitentze, Sakrament eller nogen god Gærning, ej heller nogen anden Hellighed, legemlig eller aandelig?« (IV, 28). Der sker altsaa intet med os, der minder om en ubevidst fysisk Tilførelse af Kræfter; Forholdet er etisk. Det forekommer mig derfor ogsaa tvivlsomt, om man virkelig træffer P. H.'s Opfattelse ved at betegne hans Forstaaelse af Retfærdiggørelsen som Meddelelse af en *habitus*¹.

Ved denne skarpe Afvisning af al menneskelig Fortjenstlighed, naar Talen er om subjektiv Frelse, har P. H. gjort op med den Semipelagianisme, der prægede *vetus theologia*, og godtgør sig som virkelig Fremskridtsteolog. Hvor denne Opfattelse af Tro, Retfærdiggørelse og Saliggørelse tilegnes, er Reformationens evangeliske Forstaaelse forberedt *positivt* og saa indtrængende, at man vel kan forstaa baade hans katolske Modstanderes Tale om, at han har vist sine tidligere Disciple Vejen til Lutherdom, og disses Paastand om hans »Frafald« fra Evangeliet, da han begyndte direkte at bekæmpe Lutherdommen. Paa den anden Side er netop denne Paastand ogsaa et stærkt Vidnesbyrd om, at denne Naadelære virkelig paa afgørende Maade allerede har præget hans Undervisning og Prædiken i 1519—22, hvilket iøvrigt ogsaa fremgaar af, at saavel hans Forstaaelse af ret Skriftfortolkning som hans Kvalitetsbedømmelse af Kirken som Indehaver af *magisterium* (Læreautoriteten) egentlig først finder sin fulde Forklaring ved denne hans Opfattelse af *pietas*.

Men hvor begrundet det end saaledes er at betegne P. H. som

¹) Saaledes Engelstoft S. 489.

en i dansk Kirkeliv afgørende Fremskridtsteolog, gælder det dog ogsaa paa dette Omraade, at han var kendemærket af Overgangs-teologiens Mangel paa Konsekvens. Netop dette følte de Disciple, der forlod ham. Hans Bundethed i *Praksis* til det overleverede fornægtede sig heller ikke her, og til Hævdelse af Trosvished og luthersk Forstaaelse af Barneretten og det almindelige Præstedømme naaede han ikke. Det Svar, der kunde give de »ængstede Samvittigheder« den fulde Fred, laa udenfor hans Synskreds, og derfor fattede han ikke, hvad der drev hans Disciple videre ad den anviste Vej, og betænkte sig end ikke paa at tilskrive dem alle Slags uværdige Motiver.

At følge disse Disciple laa i alt Fald ganske udenfor hans Tanker, ti hans Frelseslære havde sin afgjorte Begrænsning i hans Overbevisning om, at Guds Naade »findes alsomeneste udi den hellige Kirke« (II, 37). Men det vil sige i den bestaaende Kirke, som faktisk er den oprindelige Menigheds Fortsættelse, da Biskopperne jo er Apostlenes Arvtagere og sidder inde med Kirkemagten. Han kan derfor ogsaa betegne dem som Kristi Statholdere, selv om den »hellige Fader« i Rom som Peters Efterfølger er dette i særlig Grad¹. Vel stiftede Kristus et aandeligt Rige, de helliges Samfund (III, 70), og hvem der i den aktuelle Kirke hører hertil, véd vi ikke. Men Romerkirken er alligevel vor fælles »Moder og Herskerinde«, som vi alle er Lydighed skyldige (I, 180); den forvalter derfor Guds Naadegaver, og et Brud med den fylder P. H. med

¹) Det er betegnende for Forholdenes Indvirkning paa P. H., at han i sit Skrift, »Svar paa Kong Gustafs Spørgsmaal« (1528), viser afgjort Utilbøjelighed til at betone Pavens Eneherredømme. Baade Spørgsmaal 2 og 5 krævede Svar om »Pavens Herredømme«, men P. H. holder sig væsentlig til »Klerkeriets« og særlig Biskoppernes Myndighed; forbigaaende kan han pege paa, at Kirken ogsaa har haft gode Paver; men Hovedsagen er at fastslaa, at det kirkelige Embedes Myndighed bestaar, selv om »Helligheden« for Tiden mangler. Gode Prælater giver Gud af sin Naade, onde af sin strenge Retfærdighed, da vi ikke har forskyldt bedre! (II, 152). I Besvarelsen af Spørgsmaal 5, der specielt drejede sig om Paven, slutter P. H. med at udtale sin Tvivl om én Mands Styre kirkeligt og verdsligt, skønt han forinden har henvist til, at Kristus satte Peter til at være den Førstebiskop, alle skal være lydige.

Forfærdelse¹. Da han navnlig ved Læsning af Luthers »De captivitate Babylonica« (1520) blev klar over hans Stilling til den aktuelle Kirke og dens Hierarki, var hans Stilling til Lutherdom afgjort; og selv om P. H. vel næppe tilkendte Romerkirken en Midlerstilling i fuld katolsk Forstand, eftersom Kristus alene er Midleren mellem Gud og Mennesker (II, 44), stod det dog fast for ham, at den katolske Gejstlighed alene har Ret til at forvalte Naademidlerne.

Dommen over »Klerkeriet« hører derfor ene Gud til; »vi« er ikke dets Dommere, men det vore paa Guds Vegne, selvom Prælaterne er onde (II, 67). Foragt for gejstlig Øvrighed og Oprør mod Hierarkiets Myndighed straffer da Gud altid (II, 158). Som advarende Eksempel nævner P. H. Frafaldet fra Kristendommen i Asien og Afrika, der efter hans Opfattelse begyndte med »Klerkehad« (II, 182), og Gang paa Gang vender han tilbage til Birgittes Profetier om Tyrkernes Sejre over græske Lande, som hun saa som Guds Straf for Ulydighed mod Rom (II, 41. 201. 229. 297 f.). Hussitismen (»det bøhmiske Oprør«) er ham da ogsaa et tydeligt Vidnesbyrd om Straf for Kirkebrud. Overhovedet er Skisma et Vidnesbyrd om Kætteri: Kætterierne begynder i Virkeligheden med Ulydighed (II, 101). Brud med den bestaaende Kirke og dens Hierarki udelukker derfor for P. H. Frelsesmulighed. — Med Birgitte kan han iøvrigt ogsaa betragte det som et sikkert Tegn paa Antikrists Nærhed, at »Klerkeriet er kommet i stor Foragtelse og Haanhed« (I, 189).

Men af denne Kirkeopfattelse følger naturligvis, at den højst tiltrængte »Reformats« i Kirken maa udgaa fra det Hierarki, som har Kirkemyndigheden. Ti ligesaa lidt som P. H. anerkender, at de Gejstliges sædelige Mangler eller Forsømmelser er nogen gyldig Grund for Lægfolks Opsætsighed mod Embedet (II, 103), ligesaa-

1) Da P. H. 1524 oversatte Luthers »Bedeboek«, var det ham sikkert en stor Tilfredsstillelse, at Luther her endnu fastholdt, at »ingen kan vorde salig, uden han findes i dette Samfund« (Kirken paa Jorden), og »i dette Samfund og i denne Menighed er Syndsforladelse og ingen anden Sted« (I, 223).

lidt tilskriver han Lægfolket nogen Reformatjonsret. Man forstaar derfor, at Tanken om det almindelige Præstedømme, der paa-beraabtes som begrundende kirkelig Reformation paa Trods af Embedet, laa P. H. fjærn. Allerede Lægfolks »Tracteren af Biblen« var ham faretruende (II, 65 jfr. 62), selvom han erklærer, at han »ikke misunder Lægfolket den hellige Skrift« (ib. 59). — Fra Hierarkiet maa i alt Fald Reformterne udgaa; men paa den anden Side er P. H. ogsaa overbevist om, at Gud vil straffe dette, »hvis det ikke berammer nogen god Reformatz til den kristne Kirkes Forbedring« (II, 180).

Imidlertid er det ham ogsaa klart, at Reformterne ikke kommer, før en Bodsvækkelse er blevet en Kendsgærning, og den maa i Virkeligheden ogsaa omfatte Lægfolket. »Naar Christendoms Almue bliver hellig og god, . . . faar vi ogsaa dydige og fromme Præster« . . . »Helligheden faar vi, naar Gud vil« (IV, 27). Ogsaa udfra dette Syn paa Forholdene forstaar man, at P. H. betragtede det som sin særlige Opgave at vække Syndserkendelse og ved skarp Kritik af de kirkelige Brøst gøre Prælaternes Ansvarsfølelse levende. Ti han er ganske overbevist om, at Gud vil, at Klerkeriet *nu* skal reformeres til Pligt og Bod (II, 192). Med en brændende Nidkærhed som en af de gammeltestamentlige Profeter svinger han da Svøben over Prælaternes Forsømmelser og de aabenbare Brøst og Misforhold i Gejstligheden. Allerede i sin Universitetstid angreb han de slette Prælaters Havesyge, Luksus og Magtstræben samt Pluralitetssystemet som farlige Kilder til det kirkelige Forfald, og hans Tale fra 1517 om Simonien maa endda have haft selve Kurien som Maal for Kritiken. Gang paa Gang vender han i Skrifterne tilbage til Spørgsmaalet om Præsteopdragelsen og anholder Biskoppernes Forsømmelser med Hensyn til Skoler og »de renere Studier« som en Hovedgrund til de daarlige Tilstande. Fra Bibelhumanismen var det jo, han ventede den tiltrængte Forbedring. Ogsaa Manglerne i Fattigplejen og Hospitalsbetjeningen angriber han af al Magt, og overhovedet polemiserer han aldrig i Skrifterne mod Lutheranerne uden samtidig at give dem Ret i Angrebene paa Kirke- og Klostervæsenet, hvor der virkelig er Tale om For-

fald, Misbrug eller Forsømmelser. Hans Reformkatholicisme har sat tydelig Præg paa alt, hvad han har skrevet; men naar den fremtraadte med de strengeste Domme over det kirkelige Embede selv i de Skrifter, der var bestilt af Prælaterne, har man god Grund til at formode, at hans Udtalelser ikke har været mildere, da han i sin Universitetstid talte for egen Regning.

Grundsætningen er imidlertid stadig: »Misbrug ophæver ikke Brug« (II, 43), og derfor staar han alligevel som afgjort Forsvarer baade for Hierarkiet og Klostervæsenet (inclusive Tiggerordenene) ligesom for Kirkens nedarvede Gudstjenesteformer og hellige Handlinger og for alle dens Fromhedsanvisninger. Faste, Almisser, Pilegrimsfærd og andre Bodsgærninger er jo i sig gode pædagogiske Midler til Værn mod Synd eller Tvang af Kødets, selvfølgelig under Forudsætning af, at de gøres med det rette Sindelag. Under samme Forudsætning er Afladen, trods Misbrugen, der er blevet saa skæbnesvanger for Kirken, forsvarlig. Cølibat, Skærsild, Helgendyrkelse, Relikvietro kæmper han for med utrættelig Nidkærlighed. Det stod for ham som noget forfærdende, da man fra at paatale Vulgærkatholicismens Overtro gik over til Angreb paa de Hellige, men værst af alt var dog, da Angrebene videre rettedes mod Messerne. Først Kampen mod Lutherdommen førte ganske vist til Drøftelse af disse mange Enkeltheder, men P. H.'s konservativt kirkelige Grundbetragtning var ligesom hans Kritik givet forinden. Konservatismen var uløselig forbunden med hans Fromhedsopfattelse, der tilkendte alle de kirkelige Ordninger Værdi som Midler til at vække eller bevare sand *pietas*. Alt dette hørte vel ikke til de Bud, der var »af Nød« for Frelsen, men det var dog »sømmeligt« og efter Guds Vilje (jfr. S. 78). Var Sindelaget retvendt og præget af sand Pønitents og ægte Tro (som Tillid til Guds Naade og trofast Lydighed mod Guds Bud), kunde P. H. ogsaa af egen Erfaring vidne om det gavnlige ved alt dette.

Tilbage staar Spørgsmaalet om P. H.'s Syn paa Forholdet mellem Stat og Kirke. Det var selvfølgelig givet baade med hans Opfattelse af Kirkens Myndighed og hans Syn paa Lægfolkets Ret til Reform. Hans *Ideal* har utvivlsomt været Virkeliggørelsen

af et ægte Teokrati her paa Jorden. Rimeligvis har han vel ogsaa oprindelig fuldtud delt Højmiddelalderens Syn paa Pavemagten, der saa klart var fremsat af den hl. Bernard, for hvis Autoritet han havde saa dyb Respekt. Men skønt han senere udtrykkelig blev stillet overfor Spørgsmaalet om »Pavens Herredømme«, finder man ikke hos ham den berømte Lære om »de to Sværd«, som Paven skal besidde. Denne den hl. Bernards Lære havde dog Bonifatius VIII udtrykkelig proklameret som Dogme i Bullen »Unam sanctam«, og nylig havde det 5. almindelige Laterankoncil og Leo X's Bulle »Pastor æternus« (af 19. Dec. 1516) udtrykkelig stadfæstet Opfattelsen som Kirkens¹, og den ene Stat efter den anden havde bøjet sig for Proklamationen, ogsaa Danmark. Hvad P. H. angaar, modificeredes i alt Fald hans Opfattelse ved den stærke Vægt, han med Ny Testamente lagde paa, at alt kristeligt Herredømme maa være Udtryk for Kærlighedens Tjeneste og ikke for Magt-udfoldelse og navnlig heller ikke for »Gærrighed« (Pengebegær). Men Gang paa Gang indskærpes dog, at Paven skal lydes; selv overfor »onde Paver« gælder kun den Reservation, at de ikke kan kræve, at vi skal synde med dem. Alligevel er der noget meget paafaldende i hans nævnte Besvarelse 1528 af Gustaf Wasas Spørgsmaal om Pavens Herredømme (jfr. S. 82 Note 1); man kan næppe se bort fra, at det Brud, som dengang var indtraadt mellem Kurien og baade den danske og svenske Kirke, kan have virket med til den langt større Vægt, han her lægger paa Bispemagten. Dog ser vi, at han i sine sidste Skrifter atter klart peger paa Paven som Kirkens Styrer. — I hvert Fald er det dog givet, at hans Hovedinteresse knytter sig til Gennemførelsen af det rette Forhold mellem Prælater og Fyrster i det enkelte Land. Det er paa dette Omraade, han bestemt hævder Statens Pligt baade til at være Kirkens Mænd lydige og sikre »Kirkens Frihed«.

Denne teokratiske Ordning i en kristen Stat maatte det allerede ligge nær for ham at kræve ud fra hans Syn paa Hierarkiet baade som Forvalteren af de for vor Frelse nødvendige Naademidler og Hævderen af de mange »Raad«, der sigtede mod Syn-

1) C. Mirbt, Quellen zur Geschichte des Papsttums⁴, S. 252—3.

dens Bekæmpelse. Men foruden til Lydighedspligten henviser han til Historiens klare Vidnesbyrd om, at denne Ordning stadig har vist sig at være baade til Folkenes og Fyrsternes sande Held. »Aldrig stod Christendommen (∴: Kristenheden) udi saa god Pynte, som naar der var kærlig Endrægt imellem den gejstlige og verdslige Stat« (∴: Stand). Men at han hermed ikke tænker paa en Sideordning, viser hans følgende Ord om, at Aarsagen til Endrægtigheden var, at »de verdslige Fyrster var Christendoms Prælater lydige og hørsomme og lode sig af dennem sige og lære« (II, 106—7). Som særlig belærende Eksempler henviser han saa til Forholdet mellem Konstantin og Pave Sylvester, mellem Theodosius den store og Biskop Ambrosius og mellem Sven Estridsen og Biskop Vilhelm. Andetsteds (II, 199) møder vi samme Tanke og Henvisning, og her slaas fast, at, naar Verdens Fyrster var endrægtige med Kristi Statholdere paa Jorden (som altsaa for P. H. baade er Paver og Biskopper), da »forøgedes Christendommen«; og atter her peges paa Eksempler fra Historien, foruden til Konstantin og Theodosius til Jovinian, Pipin, Karl d. Store, hl. Knud og hl. Erik (jfr. ogsaa II, 153) — at deres »Lydighed« ikke just var Udtryk for den Forstaaelse, som Bonifatius og Leo proklamerede som nødvendig at fastholde for at blive frelst, er en Ting for sig; P. H.'s historiske Viden kunde næppe være anderledes. — Hans patristiske Studier havde iøvrigt lært ham, at allerede Apostlene hævdede Fyrsternes Lydighedspligt mod Kirkens Mænd som den rette Ordning. Som Vidnesbyrd herom henviste han til Kirkefaderen Ignatius, der som Evangelisten Johannes' Discipel »uden Tvivl ikke andet skrev, end han havde lært af de hellige Apostle«. Men Ignatius erklærer i sit Brev til Filippi (Kap. 4) (vel at mærke kender P. H. kun Ignatius-Brevene i den senere, forfalskede Form): »Præster, Messedegne, den menige Almue med Hoffolk og Fyrster, desligest og med Kejseren, skulle lyde Bispen!« (II, 197). — Hvor langt P. H. tænker sig, at Lydigheden skal gaa, viser hans Krav paa, at Bisper og Præster »ogsaa paa Verdens Vegne« (∴: i verdslige Sager) skal have »Magt og Raad« hos Herrer og Fyrster (II, 183).

Medens Statens Repræsentanter saaledes skal lytte til Gejstlighedens Raad, ja indrømme deres Prælater verdslig Magt, bør Fyrsterne afholde sig fra enhver Krænkelse af »Kirkens Frihed«, som denne besidder baade »med Magt og Stadfæstelse af menige Christendoms Samtykke« og »med Fyrsters Privilegier og Frihedsbreve og Beskærmelse med Haand og Mund« (II, 157). Kejser Konstantin er ogsaa her Typen paa den kristne Fyrste med ret Forstaaelse, ti han nægtede bestemt at »dømme paa Præsteskabs Sager« (II, 196). Det Spørgsmaal vedrørende Kirkens »Frihed«, som P. H. mest indgaaende drøfter, er dog Ejendomsretten til Kirkegodset og Tiendeindtægter. Han hævder, at Godset hidrører dels fra Stiftelser af rige adelige Biskopper, givet »til Klerkeriets Bestand og til at opretholde Lærdom i Kirken«, dels fra Gaver fra »Guds Venner«, ogsaa blandt Fyrster, bestemte ikke mindst til Fattigpleje. Her er hverken Tale om noget, »Klerkeriet« har røvet eller »fægtet sig til« (II, 156—7), og for »Klerkeriets Frihed« og Tiendens Indførelse har jo en Konge som hl. Knud taalt Martyriet (II, 158 og 190). Nu staar man imidlertid overfor Fyrster, der af »Gærrighed« strækker Haanden ud mod Kirkegodset, ja forlener deres Venner med »Kirkens Len og Embeder«. Overfor dette (ligesom overfor »Klerkeriets Foragt« og Oprør mod Hierarkiets Myndighed) er P. H. ikke i mindste Tvivl om, at Guds Straf og Hævn ikke vil udeblive, og den vil ramme baade saadanne Fyrster og de Lande, de behersker (jfr. S. 83), ti alt det, der forstyrrer »den kærlige Endrægtighed« mellem Stat og Kirke, er Tyranni, en Tilstand, hvor man »ikke anser Guds Lov og Ære, men Vælde og Magt«, hvad Gud selvfølgelig straffer. De Steder i Skriften, som taler om Guds Straf og Vrede mod »Gærrighed og syndig Rigdom«, gælder jo ligesaa vel Fyrster og den menige Mand som Klerkeriet (II, 149). Historien viser da ogsaa H. P., at det gaar Undertrykkere og Voldsmænd mod Kirken ilde. — Men ved Siden heraf er han ogsaa overbevist om, at Kirkeforfølgelse og Vold mod Hierarkiet er Straf fra Gud for Forfald og Synd i Kirken. Her aabenbares »Guds lønlige Raad«, ti Gud bruger »de onde Fyrster, hans Uvenner og besvorne Fjender« som sine Strafferedskaber (II, 180 f.). Saadan

var det allerede i den gamle Pagts Dage og saaledes i den nye. Men sluttelig gaar det selvfølgelig disse Udøvere af Guds Straf ilde. Han »ønsker derfor ofte af Gud, om der skal komme nogen Forfølgning mod Klerkeriet« (eftersom de saa længe forhale deres Pønitentze), at Gud dog ikke vil bruge nogen som sit Strafferedskab, »som jeg baade vil godt og er godt pligtig« (II, 181). — Men han er ogsaa overbevist om, at, »dersom vore Fyrster ville i denne Tid være Nerones, Domitiani, Juliani, Diocletiani og Maximiani, da skal os ikke fattes Martires«! (II, 187).

At P. H. allerede i sin Universitetstid havde dette Syn paa Forholdet mellem Stat og Kirke, fremgaar med al Tydelighed af den Oversættelse af Erasmus' Skrift om »Fyrstens Opdragelse«, som senere skal omtales, og som han til Advarsel tilegnede Christiern II. Her fandt han Billedet af den kristne Fyrste (der helt og uselvisk ofrer sig for sit Folks Velfærd og ser paa sin Myndighed som en »Kærligheds Tjeneste«, han har med Ansvar overfor Gud) tegnet med al ønskelig Klarhed og underbygget ved Henvisninger baade til Skriften og Historien, og paa den anden Side Billedet af Tyrannen, der kun tænker egoistisk paa sin Magt og Rigdom, krænker Ejendomsret og bruger Vold, ja foragter Kirkens og de gode Mænds Raad, der føler deres Ansvar overfor Gud. Men naar P. H. selv behandler dette Spørgsmaal, præges ogsaa hans Udtalelser her paa det stærkeste af det Formaal, som er uløselig forbunden med hans Lære: han vil som Vækkelses- og Domsprædikant slaa til Lyd for den rette *pietas*. Og netop dette, at det til syvende og sidst kommer an paa den rette »Pønitants«, og at denne kun kommer, naar Gud giver den, kan ogsaa forklare os den Resignation, hvormed han opfordrer til at bære de onde Fyrsters Herredømme (ligesom de onde Prælaters), saalænge de ikke tilraader nogen til at synde med sig (II, 104), eller som han kan udtrykke det: »Vi skulle lade os nøje med det Vejr, som nu blæser, indtil der kommer en anden Planet paa Himlen«! (II, 123). Da han i 1523 sluttede sig til Oprøret mod Christiern II, forsvarede han ogsaa dette med, at Kongen nødte til at synde med sig.

De Skrifter af P. H., hvorpaa den nu afsluttede Undersøgelse hviler, bærer i alt Fald for de størres Vedkommende stærkt Præg af de patristiske Studier, der ligger bag dem. Paa Mængder af Steder nævnes de berømte Fædre fra Oldkirken som Støtte for de fremsatte Tanker og talrige direkte Citater anføres. Navne som Clemens, Ignatius, Polykarp, Irenæus, Tertullian, Cyprian, Athanasius, Krysostomus, Ambrosius, Augustin og Hieronymus viser de Kilder, P. H. og Bibelhumanismen søgte Fornyelse hos. Ganske vist lader det sig ikke konstatere, i hvor høj Grad her overalt er Tale om en første Haands Viden, men et kan ikke nægtes, at disse Skrifter bærer Vidne om et gennemgribende Omslag i dansk teologisk Studium, hvad ogsaa den fuldstændige Ligeegyldighed for Middelalderens skolastiske Autoriteter understreger. I 1524 taler P. H. i sit Forsvarsbrev til Peder Iversen om, hvor stærkt hans offentlige Hverv og hans Studier lægger Beslag paa hans Tid. At Aarene 1519—22 for hans Vedkommende ikke i mindre Grad har været optaget af ivrige Studier, turde være hævet over enhver Tvivl. Hvor langt han var naaet i patristisk Læsning inden 1519, mangler vi Materiale til at bedømme, men at Forholdet til Universitetets humanistiske Kreds, selve Undervisningsvirksomheden og endelig det lutherske Spørgsmaal, som Christiern II's Indkaldelse af Mænd fra Wittenberg i 1520—21 gjorde brændende, har rejst Problemer, der nødte til nye indgaaende Studier, er forstaaeligt. Den Begejstring, P. H. vakte for »sinciora studia«, forudsætter et Arbejde, som ikke kan have været af ringe Omfang. Utvivlsomt har Erasmus været hans Hovedstøtte her, og det maa anses for givet efter den Veneration, P. H. stadig ofrer ham, at hans Udgave af det græske N. T. med den latinske Oversættelse (1516) tidlig har været i P. H.'s Hænder; men Erasmus har ogsaa drevet ham vidt i det Kirkefædrestudium, som de senere Skrifter vidner om. Cellen i Karmeliterkollegiet har huset en flittig Mand, der forstod, at den ny Tid, der var i Frembrud, stillede alvorlige Krav til Kundskaber paa de hidtil forsømte Omraader.

Resultaterne af disse Studier har det ovenfor udviklede søgt at fremstille. Kildematerialets Beskaffenhed gør, at Enkeltheder

muligvis er medtaget, der maaske først under den senere Kamp mod Lutherdommen har faaet Betydning for P. H. Men at det var Problemerne om Skriftens Autoritet og den rette Gudsfrygts Art, der optog P. H. i hans Universitetstid, og at hans Resultater paa disse Punkter blev som paavist, maa anses for givet. Paa begge disse Spørgsmaal gav han Svar, som tilfulde forklarer os, at baade Modstanderne af Bibelhumanismen og de Disciple, der forlod P. H., kunde paastaa, at han havde vist Vej til Lutherdommen. Men den historiske Betydning af P. H.'s Overgangsteologi er ikke udtømt med hans Indflydelse paa disse enkelte, som blev hans Modstandere, da han ikke drog deres Konsekvenser af de to teologiske Principer, som Lutherdommen gav ny Betydning ved at se dem i Lyset af Læren om Trosvished og det almindelige Præstedømmes Ret. Den største kirkehistoriske Betydning af P. H.'s Betonning af Skriftprincippet og af Naadelæren blev, at de efterhaanden gennemsyrede dansk Katolicisme saa stærkt, at der allerede i Frederik I's første Aar stod et betydeligt Parti af Gejstlige og Lægfolk, som haabede, at Bibelhumanismen kunde løse Vanskelighederne paa det kirkelige Omraade. Da Kirkens Prælater i 1526 overdrog P. H. at besvare det Brev, som Hans Mikkelssen lod udgaa med Christiern II's Oversættelse af det ny Testamente, blev hans Standpunkt (at Striden med Lutheranerne overhovedet ikke drejede sig om Skriften, saadan som de paastod, men om dens rette Fortolkning) Slagordet i vide Kredse, og Prælaterne stillede sig paa Herredagen 1527 paa dette nye Staasted. Kongen benyttede sig ganske vist heraf til Begrundelse for sin Tolerancestilling overfor Lutheranerne; men trods dette og ny Modstand mod P. H. fra gammelkatolsk Side lod Bibelhumanismen sig ikke slaa ned, og dermed trængte ogsaa P. H.'s Naadeforstaelse sig stærkere og stærkere frem i Gejstligheden og bidrog til Vulgærkatholicismens Overvindelse. Den danske Kirkes Brud med Paven siden 1526—27 mødtes med paafaldende LigeGYldighed i Gejstligheden, og selv i 1533 viste en Reaktion til Rom sig umulig for de katolske Magthavere, men alle var da enige om at fastholde Evangeliet som den danske Kirkes Grundlov, og den Fornydelse af Roskilde Stifts

Præsteskole, som Rønnov iværksatte, blev helt præget af Bibelhumanismen. Og 1536, da Christian III efter sin Sejr kunde skride til at nyordne den danske Kirke, blev den aldeles gennemgaaende Bibeholdelse af de forhaandenværende Præster det store Vidnesbyrd om, i hvor høj Grad Bibelhumanismen var blevet en virkelig positiv Forberedelse for Gennemførelsen af Reformationen. Tilægnelsen af Skriftprincippet og Naadelæren var det, som gjorde det muligt for Præsterne at vedblive deres kirkelige Tjeneste med ukrænket Samvittighed.

Som nævnt S. 45 maa Luthers Navn i alt Fald i 1519 have været kendt i de københavnske Humanistkredse. I og for sig ligger det nær at formode, at allerede forud enkelte Meddelelser om det stærke Røre, som var opstaaet i de kirkelige og akademiske Kredse i Tyskland, siden Luther den 31. Okt. 1517 opslog sine Teser om Afladen paa Slotskirkens Dør i Wittenberg, var indløbet til Kirke- og Universitetsmænd gennem Breve fra de ikke faa Danske, som i disse Aar studerede ved det kursachsiske Akademi¹. Flere af dem var fra Roskilde Stift, og enkelte angives udtrykkelig i Wittenberger-Matriklen som Baccalaurer eller Magistre fra Københavns Universitet og maa vel have haft Studiefæller eller Foresatte her, som de af og til korresponderede med; et Par var Cisterciensere og kan have haft Forbindelse med deres Ordensfæller i Karmeliterkollegiet. — Ligeledes er det højst sandsynligt, at tyske Boghandlere i disse Aar har ført enkelte Skrifter af Luther eller Modskrifter mod ham med sig i deres Salgspakker. Kunde de gøre det i 1524, som vi véd², er det vel ogsaa rimeligt for de tidligere Aars Vedkommende, eftersom Kætterprocessen mod den dristige Augustinereremit havde vakt saa stor Opsigt, og man ikke mindst i Humanistkredse stillede store Forhaabninger til den nye, fremragende Bibelteolog. — Men ingen Efterretninger herom foreligger.

Sikkert tør man dog paastaa, at Luthers Optræden og hans

1) Ny khist. Saml. I, 461—2; IV, 71; 4. R. III, 815—6.

2) Skrifter I, 187.

Meninger inden Udgangen af 1520 har været Genstand for Samtaler og Forhandlinger blandt Akademikerne ved Københavns Universitet. I Dec. 1520 blev nemlig Præsten Martin Reinhard fra Würzburg, der nylig var kommet fra Wittenberg, immatrikuleret til Studier i vort teologiske Fakultet¹. Ved Indførelsen i Matriklen blev udtrykkelig gjort den hædrende Tilføjelse, at han var »indkaldt paa Kongens Befaling« — hvorved der sigtedes til, at han var udset til en Stilling som kongelig Kapellan. Da Christiern II i Okt. 1520 sendte sin Sekretær Stephan Hopfensteiner i diplomatisk Ærinde til sin Onkel, Kurfyrsten af Sachsen, havde han tillige paalagt ham at indbyde en skikket tysk Gejstlig til at overtage en Stilling i Hofgejstligheden. Vedkommende skulde, som Instruksen for de kongelige Kapellaner udtrykkelig kræver, kunne »prædike Evangeliet«, et Vidnesbyrd om Kongens Interesse for Bibelstudiet. Hopfensteiner fik anbefalet Reinhard, der var villig til at træde i den danske Konges Tjeneste. Han havde kun studeret i Wittenberg siden August 1520, men maa antagelig have vist sin Forstaaelse for de nye Tanker, der førtes frem ved Universitetet af Luther, Karlstadt og Melanchthon, eftersom det sikkert er paa Universitetslærernes Anbefaling, at han blev antaget. Han maa selvfølgelig ogsaa have godtgjort sig som en dygtig Prædikant.

Efter sin Immatrikulation i København har Reinhard sikkert ikke alene hørt P. H.'s Forelæsninger, men haft Lejlighed til adskillige Samtaler med ham; og gennem ham har P. H. kunnet faa nøje Underretning om Luther. Upaatvivlelig har Reinhard ført de nyeste opsigtvækkende Skrifter af Luther med sig, som P. H. kan antages at have læst. Kort før Reinhards Ankomst til Wittenberg havde Luther udgivet sin »Sermon von den guten Werken« (Marts 1520) og »Von dem Papsttum zu Rom« (Maj), og i Aug. kom Skriftet »An den christlichen Adel deutscher Nation« med de mange Krav om positive Reformer. Inden hans Afrejse fra Wittenberg forelaa ogsaa det skarpe, dogmatiske Stridsskrift »De captivitate Babylonica« (Okt.) og det ikke mindst i etisk Henseende

¹) Overfor Kirkebruddet, 78 fg.

grundlæggende lille Skrift »Von der Freiheit eines Christenmenschen« (Okt.). — Hvad enten nu P. H. gennem Samtaler med Reinhard eller gennem Læsning af disse eller enkelte af disse Skrifter har lært den virkelige Luther at kende, er det forstaaeligt, at han staaende overfor dette Væld af nye Tanker har følt sig paa engang frastødt og draget. Her var meget, som førte langt udover, hvad han, som paa saa mange Maader var bundet i det overleverede, forstod som Skriftens og den rette Kirkelæres Indhold, men som dog samtidig vidnede om en *pietas*, han følte sig inderlig beslægtet med, ikke mindst, fordi Luther drev paa levende, personlig Kristendom udfra sin dybe Synds- og Naadesforstaaelse samt paa Reformer netop paa en Række Omraader, som ogsaa P. H. erkendte i høj Grad trængte til gennemgribende Udrensning og Fornyse. Naar han 1524 i det oftere nævnte Brev, som skal forsvare ham for Beskyldningen for at være Lutheraner, trods Betoningen af sin Afsky for det hæretiske hos Luther, erklærer, at han endogsaa *vehementer* billiger adskilligt hos denne, er det forstaaeligt, at han i 1520, inden Luther var sat i Band, kan have udtalt sin Sympati for Luther langt stærkere.

Men i Løbet af 1521 blev Stillingen unægtelig betænkeligere. Da Kongen i Febr. vendte tilbage fra Sverige, forbød han Universitetet at offentliggøre Bullen »*Exsurge domine*« af 15. Juni 1520, der truede Luther med Band, og gav Reinhard Ordre til at prædike offentlig i Fastetiden i Nikolaj Kirke¹. Kongens Forbud mod Universitetets Opslag af den pavelige Bulle, der allerede fordømte en stor Række lutherske Meninger og kritiske Udtalelser om kirkelig Lære som kætterske og paabød hans Skrifters Opbrænding², maa selvfølgelig have medført megen Diskussion og alvorlige Forhandlinger i Universitetets Lærerkreds baade om Kongens Standpunkt og om Luther. — Allerede nu, ikke mindst efter Blodbadet i Stockholm, var imidlertid Frygten for Kongens Voldsomhed saa stærk, at man ikke vovede at modsætte sig hans Vilje; men hvad Luther angaar, har utvivlsomt indflydelsesrige

1) Overfor Kirkebruddet S. 92 f.

2) C. Mirbt, Quellen zur Geschichte des Papsttums⁴, 1924, S. 257—9.

Kredse ikke tøvet med at tage bestemt Stilling mod al Dragelse mod Kætteren og tydelig ladet P. H. og andre, der vedblivende lagde Sympati med Reformatoren for Dagen, forstaa, hvordan gode Kirkemænd saa paa sligt. Ogsaa dengang forstod man jo Grundsætningen: *principium obsta!* Særlig tydeligt kom dette til Syne, da Reinhard's Prædikener i Fasten i Nikolaj Kirke, (hvad de senere Anklager mod Kongen efter hans Flugt viser) blev stærkt præget af en aggressiv luthersk Tone. Hans Svanings kendte Beretning om de københavnske Kannikers Medvirken ved den Latterliggørelse af Reinhard, som synes at have haft de ønskede Virkninger i de københavnske Borgerkredse, er sikkert historisk sand. I hvert Fald har det københavnske Kapitel nu været en virksom Central for Forargelsen over de nye Tanker, være sig i bibelhumanistisk eller i luthersk Form¹.

Allerede i Slutningen af Febr. rejste imidlertid Reinhard fra Byen, bemyndiget af Kongen til at indkalde nye Lærere til Universitetet. Christiern II havde dengang Planer baade om Ansættelse af Luther eller Melanchthon ved Universitetet og om Indkaldelse af Karlstadt for at virke som kongelig Raadgiver og Dommer i den paatænkte Appellationsdomstol til Behandling navnlig af gejstlige Retsager samt eventuelt prædike og docere ved Universitetet. De førstnævnte modtog ikke Indbydelsen; men Dr. Andreas Karlstadt gjorde det. Han kom i Slutningen af Maj til København, hvor hans Ophold imidlertid kun blev kortvarigt, næppe mere end en tre Ugers Tid². — Da ventede man allerede den pavelige Legat, som skulde undersøge Sagen vedrørende Kongens Voldshandlinger i Sverige (Blodbadet og særlig Biskoppernes Henrettelse), og Kongen modtog formentlig netop ved den Tid Efterretningen om Wormser-Rigsdagens kirkelige

¹) Med Hensyn til den senere, uholdbare Tradition om P. H.'s Medvirken som Tolk for Reinhard i Nikolaj Kirke jfr. min Bog »Overfor Kirkebruddet«, S. 95. — Ligeledes maa jeg henvise til denne angaaende H. P. Resens forvirrede Beretning om Reinhard's Disputats om Luthers »De captivitate«, ligesom med Hensyn til Resens Omtale af et Brev fra P. H. til Biskop Ove Bille, med Gendrivelse af Reinhard's formodede Teser (ib. 96—99).

²) Overfor Kirkebruddet, S. 109.

Resultat: Kejsers Stadfæstelse af den egentlige Bandbulles Exekvering og hans Udstedelse af Akterklæringen mod Luther¹. Hvis Christiern II (hvad iøvrigt næppe er sandsynligt) virkelig en Tid har haft eller billiget kirkelige Reformplaner, som gik udover Reformkatholicismens og Bibelhumanismens Krav, har han i alt Fald allerede i Maj opgivet sin Tilslutning til saadant, ti det blev udtrykkelig paalagt Karlstadt ikke at angribe Pavens Myndighed (ganske vist, som Karlstadt paastod, »uden Kongens udtrykkelige Samtykke«). Stærkest bevidnes imidlertid Kongens Standpunkt ved, at den nye kirkelige Reformlovgivning, paa hvis sluttelige Form der nu arbejdedes, afgjort er præget af Bestræbelsen for at holde sig paa Reformkatholicismens Grund. — Da Karlstadt alligevel lod sine antikatolske Meninger komme til Orde i direkte Angreb paa Romerkirken, vel ogsaa som Prædikant, blev han øjeblikkelig Genstand for en saadan Behandling, at han var yderst veltilfreds med at kunne slippe ud af Danmark under Paaskud af, at han skulde ordne sine Forhold og hente sit Bibliotek. Dette bevidner han selv i det »Forhør«, han blev underkastet d. 24. Juni, da han var vendt tilbage til sit Hjemland. Ikke for nogen Pris vilde han tilbage til sin Tjeneste hos Christiern II; før vilde han forlade alt og drage ud i den vide Verden »paa Guds Naade«! Den Rædsel, han saaledes gav Udtryk for »vor ayner Person«, der sikkert kun kan være Christiern II selv, kaster klart Lys over danske Regeringsforhold i disse Aar, hvor saa meget afhang af Kongens Lune og den øjeblikkelige Politiks Krav, men ikke mindst af hans stadig voksende Afhængighed af »Moder« Sigbrit og hendes Kreds. Med Karlstadts Bortrejse var imidlertid Christiern II's Forhold til Wittenberg til Ende. Det skulde først genoptages, da han var en landflygtig Mand. Men antagelig har der nu ikke mere været Tale om Hindring fra hans Side med Hensyn til Pavebullens Offentliggørelse. I alt Fald har den egentlige Bandbulle været kendt i Danmark siden Legaten de Potentias Komme i Efteraaret. — Hvad Kongen angaar, stillede han sig efter sit Besøg i Nederlandene, hvor han traf sammen med Mænd

¹) ib. 124.

som Wolsey og Erasmus og med Carl V's humanistiske Omgivelser, klart paa det Stade, at Brud med Pavestolen skulde undgaas, og de nye Love, der udstedtes i Slutningen af Aaret, er, som sagt, tydelig præget heraf. — Ganske vist havde Universitetet stadig et »Levn« af Forbindelsen med Wittenberg, den »Græker«, Mathias Gabler, som var kommet til København kort før Karlstadt, og hvis Indkaldelse som Universitetslærer skyldtes Præsten Reinhardts Bestræbelser, men hans toaarige Virksomhed her understreger kun, at Humanismen vedblivende havde Kongens Støtte.

Karlstadts Optræden og endnu mere Kendskabet til Pavens endelige Bandbulle fra Jan. 1521 er sikkert blevet afgørende for P. H.'s Stilling til Lutherdom. Han var stadig Genstand for Mistanke, men forsvarede sig nu med, at hans tidligere Sympati med Luther var forbi, og at han nu ikke længere læste Luthers Bøger. Dette fremgaar ogsaa af et Brev, han skrev i Aug. 1521, til sin Provincial, Dr. Anders Christensen. Vi kender det kun af H. P. Resens Omtale¹, men hans Referat af det tyder i høj Grad paa Brevets Ægthed. Resen gengiver Indholdet saaledes: »P. H. beklager sig over Mistanke fra adskillige, fordi han hidtil har yndet Luther, læst hans Skrifter og misbilliget Munkenes Taabeligheder«. Brevet kan næppe være foranlediget ved Mistro fra Dr. Anders Christensens eller overhovedet fra karmelitisk Side; i alt Fald valgte Ordenen snart efter (formentlig i Slutningen af Aaret eller i Begyndelsen af 1522) P. H. til Provincial. Det har været Folk ved Universitetet og i Kapitlet, han sigtede til. Referatets »hidtil« (*hactenus*) synes at vise, at P. H. nu hævdede, at han ikke mere rørte ved Luthers Bøger. Det svarer godt til hans Paastand 1524 i Brevet til Peder Iversen, hvor han siger, at fra det Øjeblik, han lærte Bullen at kende, ophørte han med at læse noget af Luther² (efter hvad tidligere er omtalt, en noget tvivlsom Omgang med Sandheden). Men selve Sagen, at det særlig lutherske var fordømmeligt, stod nu fast for ham, og hans Ængstelse da og senere for at blive slaaet i Hartkorn med »Lutheri« eller overhovedet for at

¹) Lutherus triumphans, jfr. Kirkehist. Saml. 4. R. I, 47.

²) Skrifter I, 178.

mistænkes for Kætteri, var utvivlsomt ægte nok. Det maa derfor have været ham en stor Lettelse, at man efter Karlstadts Bortrejse ikke med Grund kunde rejse Klage over Universitetet for virkelig Lutherdom.

Men ogsaa paa anden Maade maa den Kendsgærning, at hverken Reinhard eller Karlstadt vendte tilbage, have været ham en Tilfredsstillelse. Der er Grund til at antage, at P. H. har næret en oprigtig Hengivenhed overfor Christiern II. Muligvis har hans afgjort nationale Indstilling allerede vakt hans Sympati for den folkeligt interesserede Konge. At Karmeliterkollegiet skyldte Kongens Gavmildhed sin Virkeliggørelse, og at han selv derved havde faaet en Virksomhed, som havde hans fulde Kærlighed, maa i alt Fald have næret hans Hengivenhed for Kongen. Men dertil kom hans Overbevisning om, at Christiern II virkelig for Alvor ønskede *sinceriora studia* fremmet og Kirkelivet fornyet ved en virkelig evangelisk Forkyndelse. P. H.'s Forbindelse, gennem Universitetets Humanistkreds, med den kongelige Sekretær Christiern Winter maatte bestyrke ham i denne Tro; men afgørende var aabenbart, at Kongen ogsaa personlig havde vist ham en saa stor Interesse, at han ligefrem, som han selv siger 1524, mente at have en »Ven« i ham. Vi har her aabenbart Vidnesbyrd om et Karaktertræk hos P. H., som ikke mindst skulde vise sig farligt for ham, da han siden aktivt deltog i de politiske og kirkepolitiske Stridigheder. Gang paa Gang (ikke mindst da han 1523 sluttede sig til Oprørspartiet) lagde han tydelig for Dagen, at han med sine fremragende og ofte skarpsindige Forstandsevner forbandt en udpræget naiv Godtroenhed, som let svækkede hans Dømmekraft med Hensyn til Forhold og Personer, navnlig naar han i disse formodede at have fundet en Støtte for de Idéer, som havde grebet ham, og for hvis Virkeliggørelse han selv med hele sit lidenskabelige Temperament var villig til at sætte alt i Vove.

For hans Hengivenhed for Kongens Person har sikkert dennes Indkaldelse af Lutheranerne været en Prøvelse. Men nu kunde han atter aande op. Kongens Brud med Wittenberg maatte nu anses for en Kendsgærning. Lutheranernes Optræden og Udtalelser

kunde altsaa med Grund opfattes som en Illoyalitet fra deres Side, som ikke burde tilregnes Kongen. I dette Syn maatte P. H. føle sig bekræftet, da de nye Love, som længe havde været under Udarbejdelse i Kancelliet, endelig udstedtes i Slutningen af Aaret. Ganske vist manglede Landsloven, som mest greb ind i kirkelige Forhold, Rigsraadets Billigelse; men om P. H. har været vidende herom og særlig om Prælaternes Modstand mod den, er uvist¹. I alt Fald kan det næppe betvivles, at Lovene, trods de Bestemmelser i dem, som traadte Kirkens nedarvede Rettigheder nær, maa have fundet P. H.'s Bifald. De indførte højst tiltrængte kirkelige Reformer, bar Vidnesbyrd om en Stræben mod gode, sædelige Samfundsforhold; de var loyale baade overfor Kuriens og den hjemlige Kirkes Rettigheder, og det var umiskendeligt, at en virkelig Reformkatolik og Bibelhumanist havde sat sit Præg paa dem. Har P. H. mon ikke følt, at der var taget endog stærke Hensyn til hans egne Ønsker?

Desværre har vi ikke Landsretten i den autentiske Lovform; men selv i den Skikkelse, hvori den foreligger for os (som kan antages endog at indeholde Punkter, der blev udeladt i den endelige Form, f. Eks. Indgrebet i Præsternes obligate Cølibat)², godtgør den i høj Grad det berettigede i Indledningens Paastand om, at den vil fremme »den hellige Kirkes, hendes Prælaters og Klerkeriets Ære og Værdighed«. — Bortset fra Oprettelsen af en Appelret, der skulde »ende« visse gejstlige Processager, som hidtil kunde indankes for Kurien, bærer Lovene ikke Vidnesbyrd om nogen Tendens til at ville gøre Indgreb i Pavens Rettigheder. Kirkeligt betryggende maatte det i alt Fald være, at der ved denne Domstol skulde dømmes efter kanonisk Ret og »Kejserloven«, to af P. H. anerkendte Normer. Kongen krævede ingen Magtforøgelse for sig med Hensyn til de kirkelige Embeders Besættelse hverken overfor Paven eller det hjemlige Hierarki, heller

¹) Saafremt den autentiske Lovtekst har indeholdt Kap. 141, stilledes iøvrigt en »Granskning« og eventuel Revision af Rigsraadet i Udsigt.

²) At P. H. i alt Fald 1530 af sædelige Grunde fandt Ændringer i Cølibatskravet ønskelige, viser Skrifter III, 174 jfr. 166.

ikke finansiell Berigelse paa Kirkens Bekostning. Biskoppernes politiske Rettigheder rørtes der overhovedet ikke ved, og med Hensyn til deres kirkelige Myndighed var Indgrebene dikteret af virkelig Interesse for Kirkens Vel. Den udvidedes endog, for saavidt som deres reelle Tilsynsret med Klostrene nu indskærpedes. Særlig Vægt var lagt paa Kravet om, at Biskopperne varetog deres kirkelige Pligter og optraadte paa sømmelig Vis. Hele det aandelige og sædelige Tilsyn med Gejstligheden blev stadig forbeholdt dem, men det paabødes dem ogsaa bestemt at sørge for, at Menighederne fik deres tilbørlige kirkelige Betjening. Derfor blev de Gejstliges Residenspligt paabudt¹⁾, og det blev nu fra Statens Side indskærpet, at det var Sognegeistlighedens Pligt at prædike baade Evangelium og Epistel. Skolerne krævedes reformeret, for at Menighederne kunde faa veldannede Gejstlige, der ogsaa var hjemme i deres Ny Testamente. Med Hensyn til Ordinationerne fornyedes Oldkirkens strenge Aldersbestemmelser samt Bispens Pligt til at skaffe Ordinanderne sømmelige økonomiske Levevilkaar. Embeder med Sjælesorg maatte nu kun gives præsteviede. Om Indgreb med Hensyn til Lære, Gudstjeneste og Sakramentsforvaltning var der (bortset fra Bibelinteressen og Ordinationsbetingelserne) ikke Tale. Baade Votivmesser og Helgendyrkelse og ægte katolske Bønner respekteredes fuldtud. Ligesaa de gængse Fromhedshandlinger. Tiggeriet viste Landsloven ganske vist udpræget Uvilje overfor, men stadfæstede alligevel de fire Tiggerordeners Rettigheder i saa Henseende. Visse Indskrænkninger i den kirkelige Rettergang fastsloges, men Kirkens Bandsret og dens Dom paa alle religiøst sædelige Omraader haandhævedes. Dens Ret til Godsforøgelse begrænsedes, men heller ikke paa en saadan Maade, at der var Tale om virkelig Kirkeuvenlighed. Ubehageligst i økonomisk Henseende virkede maaske Forbudet

¹⁾ Skrifter I, 179 viser, at P. H.'s Angreb paa »Pluraliteter« tidlig har udsat ham for Angreb fra gammelkirkelig Side; men Embedsophobningen umuliggjorde netop den Gejstliges Nærværelse paa det Sted, hvor hans Embedspligt skulde varetages. Paabud om Residens sigter saaledes mod samme Maal som P. H.'s Angreb.

mod Gejstliges Driven Købmandsskab, noget som imidlertid ogsaa P. H. var afgjort Modstander af. Ikke alene for Skolernes, men ogsaa for Universitetets Trivsel vistes en Interesse, der maatte glæde ham, idet det forbødes at studere udenlands, før man havde taget Baccalaurgraden i København. For at blive Rektorer ved Domskolerne stilledes Krav om videnskabelig Promotion ved Universitetet, og andre Købstadskolers Rektorer skulde være prøvede dér eller af en Katedralskolerektor. Endelig kan nævnes, at Landsloven paa flere Punkter bar Vidnesbyrd om Humanitetsbestræbelser, der maatte minde P. H. om Erasmus' Krav (herom senere).

En Række Punkter i Lovene viste klart, at de vilde staa paa god kirkelig, men ganske vist reformkatolsk Grund¹. Naar Oprørs-partiet i 1523 kastede sig over disse Love som »ugudelige« og lod dem opbrænde, vidner det om en Fanatisme, hvis økonomiske Motiver er mere forstaaelige end de religiøse. Men nu skulde alle Sporene af Christiern II's Regering udslettes! — Der skulde dog kun gaa faa Aar, inden de danske Prælater stillede sig paa samme bibelhumanistiske Standpunkt med Hensyn til Kravet om Menighedernes Betjening med evangeliske Prædikener; og man gik endda faktisk paa vigtige Punkter videre end den afsatte Konge i Brud paa gammel kirkelig Ordning. Ved Bestemmelsen 1526 om Ophør af Konfirmatsafgiften til Paven ved Prælatembeders Besættelse hidførte man den danske Kirkes afgjorte Isolation fra Kurien, og ved Indrømmelser til de verdslige Stormænd 1526 og 1527 billigede man langt føleligere Indgreb i Kirkens økonomiske Rettigheder!

Der skulde ganske vist heller ikke gaa lang Tid hen, inden ogsaa P. H. betragtede disse Love som Vidnesbyrd om Christiern II's ugudelige »Tyranni«. Da forglemte han ganske deres ægte reformkatolske Præg og de Punkter, som maaske endda netop

¹) Med Hensyn til Loven og dens Enkeltheder maa iøvrigt henvises til »Overfor Kirkebruddet« S. 139—196. Landretsudkastets Indgreb overfor Cølibatet maa antages at høre til de Punkter, der var bortfaldet i Lovens endelige Form.

skyldte ham selv deres Optagelse. Da saa han ogsaa bort fra alt, der kunde berøve Kongen Ansvar for Wittenbergernes Optræden i 1521, og disse Begivenheder stod nu i samme Lys for ham, som for det Rigsraad, der i Frederik I's Haandfæstning erklærede, at Kong Christiern »den himmelske Gud til Fortørnelse og mange simpel og enfoldig Undersaatte til Vildfarelse [havde] tilstedt og opholdt aabenbarlige Kættere udi hans Naades kongelige Stad København, som haver prædiket og lært den menige Mand imod den hellige kristelige Tro og den hellige Romske Kirke, alle kristne Menneskers aandelige Moder«¹. — Men i 1521 var han Begivenhederne nærmere og følte ingen Trang til at betragte dem gennem det Forstørrelsesglas, han gjorde saa flittig Brug af i 1523. I 1521 manglede han endnu det skarpe Blik for de mange, enfoldige Undersaatters Fare for at vildføres; og Tallet paa »den menige Mand«, som overhovedet sad inde med de sproglige Forudsætninger for at forstaa de to Tyskeres faa Prædikener og deraf »vildføres«, forekom ham ikke truende. I alt Fald faldt det ham ikke dengang ind, at »hans Ven« Kongen her havde paadraget sig et saa tungt Ansvar, da han jo opdagede Kætteriet og tog Afstand fra det. Der foreligger da heller ikke mindste Spor af, at P. H. dengang følte sig forpligtet til at retlede hverken de vildførte »enfoldige« Kristne eller sine Studerende i den Anledning. P. H. er et udpræget Eksempel paa, hvor stærk »Forvandlingens« Lov kan være.

Trods den Prøvelse, Wittenberger-Affæren kan have været for hans Hengivenhed overfor Kongen, forstaar man da, at den alligevel kunde vare ved. Vanskeligere er det unægtelig at fatte, at en saa udpræget Tilhænger af Kirkens Ret og den teokratiske Samfundsopfattelse, der tilmed kæmpede for Genrejsning af en Gudsfrygt, som krævede af Fyrsten ligesaa vel som af den ringeste kristne Mand en Livsførelse og Virken, der svarede til ægte apostolsk Tro, vedvarende kunde hænge ved en Konge, som Aar efter Aar netop havde handlet i øjensynlig Modstrid med denne

¹) Aarsberetninger for det kgl. Geheimearchiv II, 67.

Forstaaelse af Kristendommens Krav og en kristen Fyrstes Pligt. Hvorledes var det overhovedet muligt for en Mand som P. H. at bevare sin Hengivenhed for den Konge, der havde foranstaltet det Stockholmske Blodbad, hvor endog to Biskopper henrettedes? Havde P. H. ikke hørt om Voldsdaaden mod Abbeden og Munkene i Nydala Kloster, altsaa mod Cisterciensere, som Karmeliterne følte sig saa nær knyttet til? Og hvorledes havde ikke Christiern II behandlet høje Prælater! Allerede som ung, da han styrede Norge, havde han kastet Hamarbispen Karl i haardt Fængsel »uden Dom og Ret«, som det blev sagt, fordi denne som en from og god Mand formanede ham til at ophøre med sit tyranniske og »hedenske« Levesæt. Ikke bedre var der handlet med Odensebispen Jens Andersen, som var kastet i Fængsel ogsaa »uden Dom og Ret«, og hvis Gods stadig var beslaglagt af Kongen. Paa Ærkesædet i Lund havde Kongen, efter Ærkebiskop Birgers Død 1519, indtrængt sin Sekretær Jørgen Skodborg mod Kapitlets Ønske, men da denne modsatte sig Kongens Krav paa Bornholm og andre af Lundekirkens Besiddelser, havde Christiern II uden videre afsat ham og tvunget Kapitlet til at efterkomme hans Vilje, og nylig i Nov. 1521 havde en Mand, som P. H. foragtede af hele sit Hjærte, Afladskræmmeren Arcimbolds gamle Hjælper, Didrik Slaghäck, den Mand, som P. H. ansaa for Kongens onde Aand og den egentlige skyldige i Rædslerne i Sverige¹, med Kongens Vilje, sat sig i Besiddelse af Ærkesædet. Muligvis havde P. H. endnu ikke hørt om, at Norges højtagede Ærkebiskop Erik Valkendorf havde begivet sig i Landflygtighed, fordi han følte sit Liv truet af Sigbrit, som stadig forfulgte ham med sit Had, siden han stillede Krav til Kongen om den nu afdøde Dyvekes Fjernelse. Men han kunde ikke være uvidende om en Række andre brutale Handlinger overfor Kirkens Mænd, som Kongen dog efter P. H.'s Opfattelse havde særlig Pligt til at værne, hvad han ogsaa havde besvoret i sin Haandfæstning. Selv Rettigheder og Privilegier, som var stadfæstede »ved Kirkeloven og Kejserloven«, altsaa de Retskilder, som P. H. højagtede, og som Kongen netop lod den nye Landslov

1) Skrifter VI, 84.

stadfæste som Normer for Dom i gejstlige Sager, var alvorligt krænkede. Hertil kom rystende Vidnesbyrd om Kongens Grusomhed og Vilkaarlighed mod verdslige Stormænd, og nu lød fra alle Stænder bitre Klager over de tunge Byrder, som ikke mindst Krigen mod Sverige havde krævet, og som Oprøret dør syntes at skulle forøge. For en opmærksom Iagttager som P. H. var det tunge Anklager, der kunde rettes mod Kongens Regimente, og han har senere, da hans Syn paa Kongen ændredes, ikke haft Vanskelighed ved at sammenstille et »Register«, som ikke alene omfattede saadanne Punkter, men en Række andre. Men det Billede af »Blodhunden, Edsbryderen og Tyrannen« Christiern II, han da i fanatisk Ensidighed tegnede i Skibykrøniken, har vel netop Interesse ved at stadfæste den gamle Erfaring om, at det stærkeste Had vokser frem af skuffet Kærlighed og Naivitet.

Naar P. H. alligevel paa det daværende Tidspunkt af sit Liv kunde overse eller undskylde de nævnte Kendsgærninger og bevare sin Hengivenhed for Kongen, skyldes det sikkert baade hans Tro paa, at Kongens sande Karakter var en anden, end disse Handlinger lod formode, og hans Overbevisning om, at de virkelig skyldige i disse Voldsgærninger var de onde Raadgivere, der havde ham i deres Magt. At Christiern II ejede Egenskaber, som for Livet knyttede Mænd, der sad inde med mere nøgtern Opfattelsesevne end P. H., til ham, er notorisk. Der er med Grund henvist til den urokkelige Trofasthed, hvormed en Række Mænd, ogsaa saadanne, om hvis Karakter, der ikke kan rejses Tvivl, hang ved Kongen, da han i sin Landflygtighed var i alvorligste Nød. Det var sikkert ogsaa med oprigtig Sorg, at adskillige af Rigets Stormænd opgav Kongens Sag i 1523, og flere gjorde det først under Tvang, og da de forstod, at Fædrelandets Tarv under de ændrede Forhold maatte gaa forud for deres personlige Følelser. Men mest af alt viser det store Parti, som stadig med Haab saa hen til Kongens Tilbagekomst og ventede gode Tider deraf, de mærkelige Evner, han maa have ejet til at skabe sig Hengivenhed. Betegnende er ogsaa, at en Mand som Ærkebiskop Erik Valkendorf, der saa haardt som nogen havde været Genstand for Kon-

gens Hensynsløshed, kort før sin Død kunde hævde i sin Svarskrivelse til det danske Rigsraad¹: »Hans Naade er dydelig og god nok, naar han blot haver gode Raadgivere«. Sin Lidelsehistorie tilskrev han som saa mange Sigbrit og undskyldte Kongen: »Min naadige Herre frygter hende selv og vil eller tør ikke sige hende imod (som hun siger), men hvad hun vil have frem, det tager Fremgang — desværre, det er kun altfor sandt og næsten hver Mand vitterligt«.

Netop denne Opfattelse delte P. H. Mod Sigbrit, der havde bundet Kongen til sig ved at ofre sin egen Datters Ære, har han vel allerede tidlig som streng Etiker haft dyb Aversion; det har næppe heller været ham kært, at Karmeliterkirken i Helsingør blev Dyvekes sidste Hvilested. Men siden Sigbrit havde faaet en Magt over Kongen, som blev afgørende for hele hans Styre, var P. H., som saa mange, opfyldt af glødende Had til denne Kvinde og hele hendes Kreds. Paa dette Punkt skiftede han ikke Mening. Trods sin haarde Dom over Kongen i Skibykrøniken glemmer P. H. dog ikke at understrege, at »denne ugudelige og trolddomskyndige Kvinde« var »den egentlige Aarsag« til Kongens »ugudelige og grusomme Skændselsgærninger, samme Konge og alle Rigets Indbyggere til evindeligt Skade«². Og da Kongen 24. Januar 1522 lod Didrik Slaghäck henrette og brænde, skrev P. H. samme Dag — skønt det dog var en af Paven stadfæstet Ærkebiskop, der led denne forsmædelige Død — ogsaa »uden Dom og Ret« — »saadan Straf fortjener alle, som besmitter og fordærver Fyrsters Sind med falske Meninger«!

Der kan da ikke være Tvivl om, at P. H. lige til den Begivenhed indtraadte i 1522, som med ét Slag gav ham et helt nyt Syn paa Christiern II, i sin naive Tro baade paa Kongens alvorlige Vilje til at fremme Reformkatholicismens Tanker og paa hans specielle Yndest for ham selv, har kunnet skyde alt det i Baggrunden, som tegnede et andet Billede af Kongen. Han var overbevist om, at man her stod overfor Handlinger, der ikke fremgik af den i

¹) Allen, De tre nordiske Rigers Historie 1497—1536, III, 2, 125.

²) Skrifter VI, 93.

og for sig »dydige og rettænkende« Fyrstes egen Vilje, ja heller ikke alene var en Virkning af slette Raadgiveres Indflydelse over en i Virkeligheden svag Mand, men ligefrem skyldes en Forhekselse. Sigbrit var, som han senere skriver i Skibykrøniken, *malefica*, troldomskyndig, og hun beherskede derved ikke blot Kongen, men ogsaa de ugudelige Mænd, hun havde faaet anbragt som Kongens nærmeste Raadgivere. Om dette Syn paa Sigbrit var P. H. ikke ene¹.

Skønt der unægtelig ikke foreligger meget Materiale, hvorudfra vi kan bedømme, med hvilken Ret P. H. stod i den For-
mening, at Kongen i de Aar, der her behandles, var hans »Ven«, véd vi dog saa meget om Forholdet mellem Christiern II og P. H., at man ikke har Vanskelighed ved at forstaa, at P. H. i det oftere nævnte Brev fra 1524 kunde skrive: »*factus est idem tyrannus mihi ex olim amico capitalis inimicus*«.

Muligvis har P. H. oftere haft Lejlighed til Samtaler med Kongen. Vi véd, at denne undertiden overværede akademiske Handlinger paa Universitetet². Muligvis har P. H. ogsaa flere Gange prædiket paa Slottet, saaledes som vi véd, at han gjorde det i 1522. I nævnte Brevs Omtale af en enkelt Henvendelse fra Kongen til P. H., med Begæring om hans Votum, antydes, at saadant oftere har fundet Sted. — Men i alt Fald er P. H.s egen Opfattelse af Forholdet klar nok.

Det første Vidnesbyrd, vi har om et nærmere Forhold mellem P. H. og Kongen, er dennes Oversendelse til ham af et os ubekendt Skrift, antagelig paa Latin eller Tysk, som han ønskede oversat og vel sagtens udgivet. P. H. siger herom i den Fortale til Kongen, som han indleder sin Oversættelse af Erasmus' »*Institutio principis christiani*«³ med og daterer d. 24. Jan. 1522, at »to Aar forleden«, altsaa vel i Begyndelsen af 1520, hvilket atter vil sige, da det store Krigstog til Sverige netop skulde be-

¹) Allen, II, 90—1; V, 290.

²) Werlauff, Kiøbenhavns Universitet, 1850, S. 72.

³) Skrifter I, 5 flg.

gynde, bragte Dr. Alexander (Kongens Læge og P. H.'s medicinske Kollega ved Universitetet Alexander Kinghorn) ham en Bog, »bedendes (enddog at Eders Naade mer skulde have budet)« om, at han vilde oversætte den. — Herpaa begyndte han da straks og gjorde nogle Ark færdig, som Kongen fik til Gennemsyn og ogsaa læste. Dette maa da sikkert være sket inden April 1520, da Christiern II rejste til Sverige for at deltage i Krigen¹. Da P. H. intet tilføjer til sin Bemærkning om Kongens Læsning, maa man vel ogsaa antage, at denne har været tilfreds med P. H.'s Arbejde og har ønsket det fortsat. — Dette skete imidlertid ikke; ti nu, da P. H. læste videre, gjorde han den Opdagelse, at Bogen »mer lærte at gøre Synd end at bedre og aflægge den«, — hvad han siger, Kongen let kan faa bekræftet af »vise Mænd«, »selvom Folk, der ikke har Forstand paa, om den er ond eller god, har prist den«! — Saa bestemte han sig ganske simpelt for at lægge dette Skrift til Side, indtil han fik talt med Kongen om Sagen. Om han overhovedet har kunnet faa Foretræde for denne før hans endelige Hjemkomst fra Sverige i Febr. 1521, er maaske tvivlsomt. Kongen var ganske vist paa to korte Besøg i København i Juni og i September 1520, men har vel da været stærkt optaget af Regeringssager og af Krav, som Krigen stillede. I alt Fald forløb der rum Tid efter P. H.'s Opgivelse af den ham paalagte Opgave, inden det faldt ham ind, at han paa anden Maade kunde tjene Kongen. Herom siger han: »Desimellem kom mig den Bog i Sinde, som Dr. Erasmus fra Rotterdam havde skrevet til højbaarne Fyrst Karl, som den Tid var Konge i Spanien« (»Institutio principis christiani«), og da den baade var præget af Forfatterens store Lærdom og havde et saa ægte kristeligt Indhold, at P. H. ikke tvivlede om, at den »er digtet af den Helligaand«, gav han sig til at oversætte den i den Overbevisning, at »han ikke kunde gøre noget bedre efter den Tro og Kærlighed, han er sin Konge og Fædreland pligtig«. — Da P. H. nu udtrykkelig siger, at Oversættelsen skete »i stor Hast«, og da han, efter Fortalens Dato at dømme, først var færdig med Arbejdet i Jan. 1522, synes heraf at fremgaa, at han næppe kan have begyndt

1) Allen, Anf. Skr. III, 2, 222.

paa Oversættelsen af dette nye Skrift før tidligst efter Karlstadt-Affæren, og det er fuldtud muligt, at ikke blot Kongens Voldshandling mod Skodborg, men ogsaa hans Overdragelse af Ærkestolen til Slaghäck allerede da havde fundet Sted. I hvert Fald maa Stockholmerblodbadet og de andre svenske Voldshandlinger og den pavelige Legats Komme for at kræve Kongen til Regnskab derfor forlængst have været ham bekendt. — Tænker man herpaa og paa de Kvaler, Kongens Styre i det hele dog maa have beredt P. H., og læser man Fortalens Understregning af, at Erasmus' Bog lærer en Fyrste at regere sit Rige kristeligt, og af, at den særlig egner sig til at belyse nuværende Regeringstilstande, eftersom den vover at sige Konger, »hvad de vel burde vide, men ingen tør minde dem om«, falder der et skarpt Lys over P. H.'s Valg af denne Bog til Oversættelse. Der gaar overhovedet en Tone gennem hele denne Fortale, som minder om en Sjælesørgers Tale til en Mand, om hvem han véd, at han trænger til alvorlig Formaning; og Bogens Indhold stadfæster unægtelig Indtrykket af, at Valget af denne Gave til Kongen netop maa skyldes en saadan Opfattelse.

Skønt Fortalen overhovedet ikke taler om, at P. H. havde faaet Kongens Billigelse til sit nye Oversættelsesarbejde, er det dog maaske rimeligt at antage, at P. H. har forelagt Christiern II sin nye Plan. I alt Fald maa han dog vel paa et vist Tidspunkt have tilbageleveret den uoversatte Bog og samtidig have gjort Rede for sig. Den Tillidsfuldhed, der præger Fortalen, tyder i alt Fald paa, at P. H. stadig tror sig i uforandret Besiddelse af Kongens Velvilje. Kongens Interesse for den uoversatte Bog maa altsaa paa dette Tidspunkt have tabt sig; han har ikke ladet P. H. mærke, at han følte sig krænket ved hans Egenraadighed. Valget af Erasmus' Skrift kunde han desuden ikke have nogen Forhaandsuvilje imod. Nylig havde han gjort den berømte Nederlænders personlige Bekendtskab, og det maa vel ogsaa have interesseret ham at høre, at den Bog, P. H. nu oversatte, var dediceret hans Svoger Kejseren.

Der har været gættet paa, at den Bog, Dr. Kinghorn bragte

P. H. fra Kongen, var Machiavellis berømte »Il principe«. ¹ Den udkom vel først i Trykken 1532 sammen med Machiavellis øvrige »Opera«; men Christiern II kan selvfølgelig godt have besiddet en Afskrift i latinsk Oversættelse. Det sidste er i alt Fald nødvendigt at antage, da P. H. ikke forstod Italiensk. — Formodningens Støtte er: dels Sandsynligheden for, at den unævnte Bog har haft en politisk eller retsfilosofisk Karakter, da P. H. valgte at oversætte et Skrift af dette Indhold; dels Slutningen ud fra Christiern II's Karakter og hans hensynsløse, politiske Magtstræb, der unægtelig kan forklare en Interesse for »Il principe«, dels endelig P. H.'s forstaaelige Forargelse over Bogen. — Imidlertid turde netop P. H.'s Omtale af den Bog, han skulde oversætte, tale stærkt mod Hypotesen. Selv om han virkelig ikke, før han gav sig til at oversætte, har løbet den igennem, maa det dog betegnes som højst usandsynligt, — hvis det virkelig var »Il principe«, der var Tale om, — at han først efter at have oversat »nogle Kvaterner« kunde opdage Forfatterens afgjorte Uoverensstemmelse med hans egne religiøs-etiske Begreber. — Har det ukendte Skrift, som sandsynligt er, været af politisk Indhold, ligger det, under Hensyn til det Tidspunkt, det blev sendt P. H., vel nærmest at formode, at det var en Bog, som egnede sig til Agitation for Kongens Krav paa Sverige. Mere kan næppe siges om den.

Erasmus' Bog kender vi derimod, og vi har ikke alene bevaret P. H.'s Oversættelse fra 1521—2 i Manuskript (Skrifter I, 3—159), men ogsaa hans Revision af denne, der blev trykt 1534 (ib. V, 93—256). Originalen udkom første Gang i Maj 1516. Denne Ud-gave kan P. H. dog næppe have benyttet. Han omtaler i sin Fortale til Oversættelsen, at Bogen var tilegnet »Fyrst Karl, som den Tid var Konge i Hispanien«. Det var den senere Kejser imidlertid endnu ikke, da Erasmus i Marts skrev Dedikationen i Original-udgaven. Men i 1518 udgav Erasmus atter selv sit Fyrstespejl, nu bestemt for Karls unge Broder Ærkehertug Ferdinand, og gjorde i en ny Fortale Rede for, hvorfor en Tilegnelse til daværende

¹) Saaledes allerede P. H.'s første Biograf, Chr. Olivarius, i hans »De vita et scriptis Pauli Eliæ«, 1741, S. 48.

Kong Karl ikke længere var passende. — Før 1518 kan P. H. da næppe have lært Bogen at kende. Paa den anden Side tyder vel hans Ord, »desimellem kom den Bog mig i Sinde« o. s. v., paa, at han havde læst den et godt Stykke Tid, forinden det faldt ham ind, at den maatte egne sig til Formaning og Belæring af Christiern II. — Naar man nu bemærker den Overensstemmelse, der er mellem visse Bestemmelser i Christiern II's Landsret og Erasmus' Bog¹, synes der at være Grund til at antage, at Udarbejderne af nævnte Reformlov har læst Bogen og ladet sig direkte paavirke af Erasmus' Tanker paa flere Punkter. Forholdet kan da enten være, at P. H. allerede, medens man i Kancelliet endnu drøftede Lovens Indhold, har ejet Bogen og eventuelt i Samtaler med den kongelige Sekretær Christiern Winter paavirket ham, eller at Winter har ejet den og laant den til P. H., for Eksempel engang i Foraaret 1521. Senere paa Aaret (muligvis først i November), da han pintes af Tankerne om, hvorledes Kongen kunde frigøres fra sine slette Raadgivere, dukkede Bogen op i hans Erindring, og det slog ham, at dér havde man jo det udmærkede Middel til at sige Kongen, hvad »Kongen burde vide«, men »ingen turde paamine« om².

Ser man nu paa Bogen, maa man ogsaa indrømme, at den var som skabt til at sige det, P. H. ønskede sagt til Christiern II. Selvom meget af Bogen er affattet *in usum delphini* og kun tager Sigte paa en ung Prins, der endnu skal opdrages, kan Erasmus med god Grund kalde den »En kristen Fyrstes Lære«, da den paa ingen Maade holder Opdragelsen og »Regimentet« — den regerende Fyrstes Styre — ud fra hinanden. Erasmus har overhovedet

¹) Erasmus indskærper, at det er Bispernes Pligt at prædike Guds Ord (S. 143 jfr. Landslovens Kap. 1); han bekæmper Embedsmænds og Dommers Ret til Bøder (S. 123, 134, jfr. Loven 47—48, der henlægger dem til Gudstjenester og fattige Syge); han kæmper mod, at Ejendomsretten til Vrag tilsidesættes (S. 126; Loven 135 og 139 viser samme Interesse); han er Fjende af Tiggeri (S. 120; jfr. Loven 112); forkaster Livsstraf for Tyveri af nødvendig Føde (S. 73; jfr. Loven 73); Fyrsten bør sørge for øde Lands Genopdyrkning (S. 145; jfr. Loven 100). Jeg minder ogsaa om den fælles Skoleinteresse og i det hele om Aandspræget.

²) Erasmus' Ord (S. 89), der gentages i P. H.'s Fortale.

villet belyse Regentens samfundsmæssige Pligter og høje Ansvar. Han gør det paa en Maade, der er yderst betegnende for ham som Skribent, idet Bogen i samme Grad vidner om hans Beherskelse af Oldtidens filosofiske, historiske og digteriske Literatur og om hans Forhaabninger om at føre Bibelhumanismens Syn paa Samfundsforhold frem til Sejr. Begge Dele har vakt P.H.'s Beundring. Men paa Erasmus' Tanker om Forholdet mellem den kristne Fyrste og hans Folk byggede han vel sin Tro paa, at Bogen egentlig var »digtet af den Helligaand«, og derfor vel ogsaa sit Haab om dens Virkekraft.

Erasmus viser sig, trods sine aristokratiske Ideer om de Personer, der repræsenterer Videnskab og Dannelse, politisk set som en renlivet Demokrat. Hans samfundsmæssige Grundbetragtning er: alt for Folkets Vel! Menneskene er, som han udtrykker det, født fri af Naturen, og Trældom er opkommen mod Naturen (S. 61). Enhver kristen Regent bør derfor forstaa, at Undersaatterne ikke kan behandles som Trælle eller Kvæg (jfr. S. 152). Overhovedet er Folket ikke til for Fyrstens Skyld, men omvendt. Folket bestaar da ogsaa, selv om Fyrsten ikke er der; det opholder ham, og ikke han det (S. 130). Ud fra sit Kendskab til græske Oldtidsforhold har han maaske egentlig størst Sympati for en Republik (S. 130), men fremhæver dog, at netop Folket valgte de første Konger, ganske vist for deres store Dyders Skyld (S. 55). Nu kræver i alt Fald de aktuelle Forhold, at det er Fyrstespørgsmaalet, der maa behandles, og saaledes, at ogsaa Fyrsten bøjer sig for Maksimen om Folkets Velfærd som hans Hovedformaal. Helst saa Erasmus vel, at Fyrsten blev valgt; saa var der en Mulighed for, at den bedste og dygtigste fik Regimentet; men desværre kan jo ogsaa en valgt Fyrste skuffe (S. 12). Staar man imidlertid overfor Arvefyrstedømmet, bliver Spørgsmaalet om den tilkommende Regents rette Opdragelse saa meget vigtigere.

Bogens Formaal er da Belæring om den rette Opdragelse af en ung Fyrste saaledes, at han kan komme til at føle sig som Folkets Tilsynsmand og Tjener og i hele sin Virken fremme dets Velfærd, men Bogen holder iøvrigt, som sagt, ikke Opdragelses-

spørgsmaalet og Behandlingen af den regerende Fyrstes Pligter skarpt ude fra hinanden. — Først behandles Spørgsmaalet om Valget af den unge Fyrstes Opdrager og Lærer (S. 13). Med Hensyn til dennes Virksomhed er Erasmus som Humanist og Pædagog klar over, at den personlige Paavirkning og Eksemplet betyder langt mere end Bøger, ligesom han fremhæver, at Karakterdannelse og Levevisdom er mere end Kundskaber og Færdigheder. Opdrageren maa derfor i lige Grad kunne tale til sin Lærlings Hjærte og Forstand; han skal danne hans Karakter og befæste ham i den rette Handlemaade og Livsførelse. Netop denne Form for Pædagogik er særlig nødvendig, naar det drejer sig om Opdragelse af et Menneske, af hvem hele Samfundets Trivsel i saa høj Grad vil komme til at afhænge; men da det drejer sig om en Mand, der skal herske over kristne Folk, maa Opdragelsens første Formaal være at danne Fyrsten til en virkelig Kristen.

I Spidsen stilles da Kravet om den unge Mands tidlige Kendskab til »den hellige Læst«, Evangelierne om Kristus, men saaledes, at hans Kærlighed til Jesus Kristus vækkes sammen med en Trang og Lyst til at efterfølge ham (S. 20 f. 27 f. 30 jfr. S. 90). Eleven skal lære at forstaa, at Sjælen er mere end Legemet (S. 59), og de aandelige Værdier højere end alt timeligt. Han skal derfor føres til at elske Dyden for dens egen Skyld og forstaa, den har sin Løn i sig selv (S. 21—22). Han maa føres til Erkendelse af, at alt det timelige er forgængeligt, saa han ikke hænger ved Rigdom, Magt og Ære (S. 22). Han maa ikke tro, at man er Kristen, fordi man er døbt og hører Messe eller deltager i andre ydre kirkelige Handlinger (S. 28). Kristus kræver, at man har ham kær af Hjærtet og viser det i Efterfølgelse. Men en Fyrste vinder »Guds Venskab« ved at være sine Undersaatter »en god og salig Fyrste« (S. 29); han maa lære at indse, at ingen Pestilens er skadeligere end den onde og daarlige Fyrste (S. 32). Hvad kan saaledes være værre, end at fri Mennesker skal tjene en Mand, der beherskes af Ukyskhed, Hastighed, Gærrighed og Hovmodighed? (S. 37).

Hermed er Erasmus naaet til Centrum i sit »Fyrstespejl«, Skildringen af den rette Fyrste og Tyrannen, som han ikke

mindst belyser med Historiens Eksempler. Alt er sat ind paa at vække Afsky for Tyrannen, men denne er ikke defineret efter kanonisk-teokratisk Opfattelse. Erasmus tager sin Udgang fra Aristoteles' Opstilling af de to Modsætninger (S. 39), men understreger selvfølgelig, at den gode kristne Fyrste maa overgaa en hedensk. Fyrsten skal besidde Magt, Visdom og Godhed i For- ening; for Tyrannen er Magten det afgørende. Tyrannen ser alt under Synspunktet sin egen Fordel og Magtforøgelse, lad det saa gaa Folket, som det vil! Han plager det med haarde Byrder, ja interesserer sig endog for at vække Splid i det og trænger de gode Elementer til Side; han bruger slette Raadgivere, er fuld af Svig og elsker Krig (S. 42 f.). Den gode Fyrste derimod elsker sit Folk og sætter sig som Maal at bringe det til at elske sig (jfr. S. 97), ti han ser aldrig paa sin »Profit« eller overhovedet paa sig selv. Han er Fredens Mand (S. 53). Den kristne Fyrste er Guds Afbillede paa Jorden (S. 36), ti han forstaar, at han kun øver en betroet Tilsynsgæring og har i denne stadig Kristus som Forbillede (S. 69). Kristeligt Regimente er en »Kærligheds Befaling« (S. 59).

Efter at han specielt har paavist Smigerens Fare for en Fyrste (S. 81 jfr. S. 29) og advaret mod, at den unge Fyrste faar Kammerater eller Tjenere, der ødelægger ham ad den Vej, og tillige berørt Vigtigheden af Skriftefaderens Embede (S. 84), nævner han de Bøger, som særlig egner sig til den unge Fyrstes Opdragelse (90 f.). Ved Siden af den tidligere nævnte »Læst« i N. T. stiller han nu de gammeltestamentlige Visdomsbøger og anbefaler dernæst særlig Oldtidsforfattere som Plutark, Seneca og Cicero. Men ikke mindst maa Historikere som Herodot og Xenofon gennemgaaes for ham, ti her staar man overfor Virkeligheden og lærer Fortidens Store at kende, baade de gode og onde. Ofte læres mest af Væmmelsen ved de onde; de »store Mænd« var nemlig ofte »Røvere« (S. 91). Men den unge Fyrste maa ogsaa lære sit Folk og Land samt dets Lov og Ret at kende, saa hans Fædrelandskærlighed udvikles (S. 96), og Undersaatterne kommer til at elske ham (S. 97). — Erasmus venter den Indvending rejst mod disse Synspunkter for Fyrstens Opdragelse, at saadan opdrager man en »Skolemester og Vis-

mand« (S. 23), men ikke en Regent; og andetsteds formoder han, at man vil mene, at han ved sine Krav til Fyrstens Liv og Virksomhed viser Foragt for hans »Fyrstelighed« (S. 129); men saadanne Indvendinger har ingen Værd. »Fyrstelighed«, saadan som Tiden forstaaer den, er ikke Fyrsters sande Ære; den gode Personlighed og hans Virken i Fredens Tjeneste er og bliver det vigtigste. — Resten af Skriftet behandler de tre Spørgsmaal, der særlig er betydningsfulde med Hensyn til Fyrstens Regimente: Lovgivning, Administration og Stillingen til Krig og Fred.

Erasmus' Stilling til Lovgivning er meget forbeholden, da Erfaringen viser ham, at det vigtigste i Grunden er den praktiske Brug af Lovene : Dommernes og Administrationens Anvendelse af dem (S. 124). Egentlig er det nok, at Fyrsten er en levende Lov (S. 114), : at Regeringen gør Folket Ret og Skel og skaber og opretholder gode Vilkaar for dets Trivsel; men den bør ogsaa opdrage det til at elske Dyd og forstaa Betydningen af den rette Livsførelse (S. 103), hvorfor han her særlig fremhæver Skolerne som Samfundsværdi (S. 105). Men skal der gives nye Love, bør de være kortfattede og forstaaelige for den almindelige Mand, saaledes at Folket kan befries for »Jurister og Advokater«, som Erasmus har et særlig godt Øje til, da de er umættelig pengegriske (S. 131). I alt Fald maa Lovene ikke være som Spindelvæv, der vel fanger Fluer, men lader de store slippe igennem (S. 127)! Overhovedet burde Love ikke udelukkende straffe de slette, men ogsaa belønne de gode (S. 117). I dette Afsnit viser han iøvrigt sin Uvilje mod Tiggeri, som helt bør forbydes, og mod de ørkesløse Klostre (S. 120). Speciel Interesse har han for Straffelovgivningen, hvor han stiller sig kritisk overfor en Straffetilmaaling, der ikke nøje svarer til Brødens virkelige Betydning. En fattig, der stjæler det Brød, han mangler, straffer man rigoristisk med Døden, medens Synder, som ødelægger hele Samfundet, som Hor, gaar fri (S. 123). Der hersker ogsaa gale Meninger om »Pinens« Værdi som Straffemiddel. Man burde heller belære Synderne end pine dem, ti deraf forbedres de ikke (S. 118). Han viser sig overhovedet forstaaende for, at »prevention« er bedre end »cure«. — Særlig behandles Lovenes

Stilling til Handel og Skibsfart, forsaavidt som han er en ivrig Modstander af Told og Sise og af Datidens Bestemmelser om Retten til Vrag. Hvad der særlig forarger ham, er den økonomiske Fordel for Staten eller dens Embedsmænd, som flyder af Lovenes Bestemmelser paa disse Omraader, ligesom at »Kongens Fadebur« tilegner sig fremmedes Gods, naar de dør i hans Land (S. 125); Fyrsten bliver saaledes ikke bedre end en Tyv. Told og Sise, mener han, stammer fra Afgifter, der var en rimelig Ydelse for, at Fyrsten effektivt værnede Handelsmænd, men nu er de blevet til en Plyndring (S. 126), og han betragter derfor ogsaa Toldere med særlig Uvilje; de er »ørkesløse« (S. 125). At Vraggods konfiskeres eller tilfalder Embedsmænd, viser en Foragt for Ejendomsretten, som han alvorlig tager Afstand fra (S. 126).

Det andet Punkt, han særlig behandler, er Fyrstens Embedsmænd, ved hvem Regering og Administration udføres i Praksis. Det betones meget stærkt, at den gode Embedsmand er den, som »har sin egen Sjæl kær« (S. 134), hvis Handlemaade altsaa betinges af hans Ansvarsfølelse som Kristen. Fyrsten bør i hvert Fald ikke vælge sine Embedsmænd af Hensyn til deres Fødsel og Rigdom, men paa Grund af deres Karakter, Visdom og Dygtighed. Med særlig Forargelse vender han sig mod Købet af Embeder (S. 134). Embedsmænds Indtægter fra dem, som er dem undergivne, er farlige. Bedst er, at Fyrsten lønner sine Embedsmænd, og særlig Dommere bør være fastlønnede (S. 134). At de Bøder, de idømmer, tilfalder dem, er forkasteligt (S. 123). Gang paa Gang fremhæves Modsætningen mellem »gamle Dage«, da alt var bedre, og »nu«.

Det tredje Spørgsmaal, han særlig fremdrager og aabenbart navnlig interesserer sig for, er Fyrstens Stilling til Krig og Fred (S. 135 flg.). Erasmus er afgjort Pacifist. Allerede under Behandlingen af Fyrstens Opdragelse er der lagt stor Vægt paa at bibringe ham Forstaaelse for Fredens Velsignelse og dæmme op for enhver Ærgærrighed i Retning af Berømmelse ved Krigsførelse. Det hører netop til Kendemærkerne paa Tyrannen, at han af Magtsyge ser bort fra Undersaatternes sande Vel og paalægger dem haarde

Byrder for at kunne føre Krige. Flere Gange viser han ogsaa sin Foragt for Landsknægte og »Hofmænd«. Særlig dvæler han indgaaende ved Krigens Forfærdelighed (S. 137). Dertil kommer det absolut forargelige i, at Kristne kæmper mod Kristne. Hvordan tror man, at Tyrker og Saracenere taler om os, naar de hører om Usamdrægtigheden mellem kristne Fyrster (S. 155)! Nu oplever man det vederstyggelige, at Biskopper, hvis Gærning dog skulde være at prædike Guds Ord (S. 143), ikke blues ved at være med i Hærene og holde Messe; Kristi Legem kommer saaledes til Stede blandt »Helvedes Ting«, og det i begge de fjendtlige Lejre, som om Kristus stred mod sig selv! (S. 156). Men Kristus har jo prædiket Fredens Lov (S. 141), og den skal holdes af Kristne. Vel fordømmer Kirkeloven ikke al Orlog, hvad Augustin somme Steder »giver Magt«, og Bernard kan endda prise »Hofmænd«; men Kristi og Apostlenes Ord maa dog være afgørende (S. 150 f.), og det bør være Gejstlighedens Pligt at belære Folk, saa de drages bort fra Krig (S. 156). Erasmus er saa afgjort Pacifist, at han ogsaa udtaler sin bestemte Uvilje mod Kampen mod de vantro. »Kristi Ven-skab« vindes ikke ved, at Fyrsten sender en Flaade ud mod Tyrkerne (S. 29). Han spørger, i Anledning af Datidens Krige mod Tyrkerne, om man da tror, at Kristendommen faar Udbredelse blandt disse ad den Vej? Missionen bør, som i Oldtiden, ske ved Forkyndelse og Belæring. Ved Martyrium for Kristus vindes Sjæle, ikke ved Landsknægte (S. 157). Selv overfor Tidens stadige »Tyrkerfare« synes Forsvarsmomentet ikke at spille nogen Rolle for ham, skønt han dog andetsteds viser dets Nødvendighed (jfr. nedenfor om Fyrstens »Officium«). Iøvrigt anbefaler han Voldgift (S. 152) og mener, at Biskopper og vise Mænd her burde tages i Brug som Mæglere. Særlig gaar han ind paa Spørgsmaalet om »Pagt« mellem Folk og minder her om, at der bestaar en fast og evig Pagt mellem alle kristne Folk (S. 135); men desværre er de Pagter, som nu sluttes mellem Fyrster, ofte netop Anledninger for disse til nye Krige. Her behandler han særlig Spørgsmaalet om Fyrsters Giftermaal med fremmede Prinsesser (S. 138), da Medgiftsspørgsmaalet ofte har været Paaskud til Krig. Det er derfor et Spørgsmaal, om

Folket er tjent med disse Fyrsteægteskaber. — I dette Afsnit af Bogen er indskudt en særlig Redegørelse for *officium regis* (S. 144 f.), der opregner de Fredens Gærninger, Erasmus anser for den gode Fyrstes rette Hæder. Han nævner blandt andet: onde Sæder skal nedlægges ved god Lov, forkrænket Lov skal rettes, ond Lov afskaffes; gode Embedsmænd holdes i Agt; Almuen mindst muligt besværes med Afgifter; Ugærninger skal vel straffes, dog med allermindste »Blodstyrtning«; aabne Byer bør befæstes, Broer og Vandløb holdes i god Stand; Huse, som er bestemt til alment Gavn, bør bygges samt Kirker. Særlig anbefales det Fyrsten at sørge for Byernes Hygieine af Hensyn til Pestfaren. Han skal ogsaa lade »øde Jord« genopdyrke o. s. v. »Saadanne Sysler anstaar en Konge meget vel, og han kan i dem saaledes forlyste sig, at han har Tidsfordriv og ikke har Krig behov eller Dobbelt«!

Hele denne saa stærkt moraliserende Bog er gennemvævet med Citater eller Henvisninger til klassiske Filosofer, Historikere og Digtere. Den vrimler særlig med Udtalelser af Plato og Aristoteles; Seneca ynder Erasmus ogsaa at citere. Fra Xenofon og Plutark henter han mange belærende Eksempler; men ikke mindst Heroerne hos Homer (som han aabenbart har elsket højt) og Vergil bruges flittigt til at levendegøre hans Moraliseren. Dertil kommer endelig Rækker af Oldtidens gode eller onde Konger og Kejsere, der fremdrages til Belæring. — Overfor Citaterne fra de nævnte Forfattere staar egentlig Apostlene og de gammeltestamentlige Profeter i anden Række, og mærkelig nok spiller Oldkirkens Fædre, som dog saa stærkt understregede Sjælens store Værdi fremfor det legemlige, ingen Rolle for hans Belæringer her. Man kunde dog f. Eks. have ventet, at Augustins »Civitas« var inddraget i Behandlingen af den kristne Fyrstes Pligter; men her har vel Middelalderens Fortolkning af Skriftets Tanker frastødt Erasmus. — De afgørende Synspunkter er dog hentet fra Skriften, og Hovedbetragtningen gør ikke Bogens Titel til Skamme. P. H.'s Begejstring for den er da fuldt forstaaelig, navnlig naar hans særlige Formaal med Oversættelsen tages i Betragtning. Skulde nogen kunne redde Kongen, maatte det være den vise Erasmus.

Her var alt det sagt, der burde siges; læste Kongen denne Bog, maatte ogsaa han forstaa, at Skriftets egentlige »Digter« var den Helligaand!¹.

Hvad selve Oversættelsesarbejdet angaar, er tidligere nævnt, at P. H. af gode Grunde gaar udenom det Græsk, Erasmus af og til indfletter i sin Tekst. Hvad Oversættelsens Dansk angaar, udtaler P. H. i Fortalen sin Beklagelse over, at det bærer Mærke af hans Ukyndighed i »kunstelig Snak og mærkelig Tale efter danske Maals Ejendom«, og henviser til sin tidlige Klostergivning som Grunden hertil. Men han undskylder sig ogsaa med, at Arbejdet er udført i Hast, hvilket unægtelig ogsaa føles adskillige Steder. Da han i 1534 udgav Bogen i Trykken, underkastede han den derfor et ret grundigt Eftersyn, ti Hastværket var ogsaa Grund til, at han hverken »renlig kunde udskrive det [det danske Maal] eller sætte det udi den Pynte, som alting burde at staa [i]«². Meningen haaber han dog at have truffet.

Da han her klart nok sigter til sin Sprogbehandling og ikke til Manuskriptets Skrift, kan denne Udtalelse ikke komme i Betragtning som Argument for, at det Haandskrift, vi har bevaret af Oversættelsen fra 1521—22, er det, som var bestemt for Kongen. Det er unægtelig ikke »sat i den Pynte«, som kunde være ønskelig; men netop dette viser klart, at i alt Fald det ikke var bestemt for Kongen. Det er et Forarbejde, der vel giver os den Tekst, P. H. blev staaende ved, men kun derved, at han ved en Mængde egenhændige Rettelser i den af en Medhjælper skrevne Bog har tilvejebragt Forlægget for den Renskrift, Kongen skulde have³. — Mod at dette Eksempel var tiltænkt Kongen, taler ogsaa et Par latinske Tilføjelser til den danske Tekst. Den ene staar allersidst i Bogen og meddeler paa samme Maade, som man plejede det i Middel-

¹) Ganske interessant minder P. H.'s katolske Biograf om den bekendte katolske Historiker Johs. Janssens Dom om Erasmus' Bog; han erklærer den for manglende »al dybere kristeligt Grundlag«! (L. Schmitt S. 7₂).

²) Skrifter I, 8 (»dog at stor Hast var og en Sag, for hvilken jeg kunde hverken renlige udskrive et heller og sætte et o.s.v.«).

³) Jfr. Skrifter I, 285.

alderens Haandskrifter, at Bogen nu til Ende, samt at Oversættelsen skyldes P. H.¹. Allerede en saadan Meddelelse paa Latin synes mærkelig i en Bog paa Dansk, og dens Indhold er ganske overflødig paa Grund af Fortalens Redegørelse for Oversættelsens Fremkomst. Dens omhyggelige Meddelelse af P. H.'s fulde »Titel«: »den ærværdige Fader, Danmarks Provincialmester og den hellige Teologis Baccalaur«, strider tilmed afgjort mod P. H.'s Praxis i hans øvrige Skrifter. Tilføjelsen har sikkert i alt Fald ikke i den Form været at finde i Eksemplaret til Kongen. Den hører, om jeg saa maa sige, Privatlivet til og er Udtryk for den Glæde, hans Sekretær følte ved, at Arbejdet nu var naaet til Ende. — Men endnu mindre kan man tænke sig den latinske Tilskrift, som staar efter Fortalen og meddeler Datoen for denne, medtaget i Renskriften til Kongen. Dagen betegnes saaledes: »24. Jan. i Herrens Aar 1522, paa den Dag, da vi saa Mester Didriks begrædelige Udgang paa Baalet — til hvilken Straf alle de er værdige, som besmitter og fordærver Fyrsternes Sind med falske Meninger o. s. v.«².

At P. H. har følt Trang til i sit Eksempel at markere, hvor mærkeligt det traf sig, at han just paa den Dag, da den Mand henrettedes, han ansaa for et af de skadeligste Individier i Kongens Omgivelser, kunde fuldføre det Arbejde, han havde begyndt i Haabet om derved at befri Christiern II fra hans onde Raadgivere, er meget forstaaeligt. Det har sikkert staaet for ham som et klart Tegn paa, at nu vilde Gud hjælpe! Men at han, der i Fortalen netop understregede den forsigtige Vej, han efter Erasmus' Anvisning vilde følge ved at lade en Bog sige det, man ikke vover at sige en Konge, skulde være saa taabelig at opirre den Mand, han ønskede at vinde, ved en Tilføjelse, som udtrykkelig understregede, at Kongens Sind var blevet fordærvet, er urimeligt at antage. Denne Tilføjelse hører, som en Paamindelse til ham selv, absolut

¹) *Explicita est hic Christiani principis institutio auctore Erasmo Rotherodamo in danicam linguam versa per reuerendum patrem prouintialem Datie magistrum Paulum Helie Carmelitam, sacre theologie bacchaureum: Anno domini MDxxij.*

²) Dette gentages omtrent ordret i Skibykrøniken (Skrifter VI, 85) og er et af de vigtige Vidnesbyrd om, at P. H. er Krønikens Forfatter.

»Privatlivet« til, hvad iøvrigt ogsaa Formen viser ved dens Slutning: »*et cetera*«. — Vi har imidlertid god Grund til at være tilfreds med de to latinske Meddelelser, ti uden dem vidste vi ikke, at P. H. i Januar 1522 var Karmeliternes Provincial, og heller ikke, hvornaar Arbejdet med »Den kristne Fyrstes Lære« var tilendebragt. Ganske interessant er jo ogsaa, at Tilskriften efter Fortalen synes at vise, at P. H. som Øjenvidne har været til Stede paa Gammeltorv ved Slaghäcks Henrettelse. Det er endelig ogsaa første Gang, vi faar hans teol. Baccalaurograd udtrykkelig bevidnet.

Det bevarede Eksemplar af Oversættelsen kan altsaa ikke være det for Kongen bestemte Haandskrift. Og dette kan altsaa først være fremstillet senere end 24. Jan. 1522. Naar det har foreligget i Skønskrift, ved vi ikke, vel næppe før ind i Marts eller April. Men denne Renskrift har vi ikke, og en ydre Bevidnelse om dens OVERRÆKKELSE findes heller ikke. For saa vidt kan Tvivl rejses, om OVERRÆKKELSEN virkelig har fundet Sted. Jeg kan dog ikke tro andet. Sagen var P. H. af yderste Vigtighed; han havde sat et stort Arbejde ind paa sin Oversættelse og mente netop derved at godtgøre for Kongen, at han ikke alene var hans Ven, men en sand »tro Raadgiver«, der, som den hl. Bernard udtrykte det, »havde sin egen Sjæl kær«, d: kun handlede udfra sit Ansvar overfor Gud. Hvorfor skulde han saa opgive en Plan, som han maaske saa som Guds Indskydelse og sikkert troede kunde føre Kongen ind paa den rette Vej. Mod manglede P. H. i alt Fald ikke. Han har to Gange senere vist det netop overfor sin Øvrighed: 1530, da han paa Biskoppernes Opfordring imødegik »Malmø-bogen«, men i sit Modskrift ogsaa talte de alvorligste Advarsels- og Domsord til disse Prælater om i Tide at omvende sig¹; og i 1532, da han i sin »kristelige Formaning til Rigsraadet« unægtelig ogsaa godtgjorde sig som den frygtløse Vækkelsesprædikant og Sjælesørger. Og vil man sige: Forholdet var dog noget andet med en Mand af Christiern II's Karakter, maa man erindre, at P. H. virkelig dengang regnede med hans »Venskab« og formodede, at hans Brud med Wittenbergerne og nu Slaghäcks Henrettelse var

¹) Jfr. Skrifter III, 275.

Vidnesbyrd om, at han selv ønskede at betræde en ny Vej. Men iøvrigt kan man henvise til den dristige Prædiken, han ud paa Sommeren holdt for Kongen, og som han i alt Fald troede satte ham i Livsfare. — Jeg ser da ingen Grund til at tvivle om, at Kongen fik den ham tiltænkte Bog. Om den har tiltalt ham og »forbedret« ham, er jo noget andet! Det første er næppe rimeligt — det Billede, som Bogen tegnede af den pacifistiske Hersker, der ofrer alt for Folkets Vel, var saa diametralt modsat Christiern II's politiske Maal og Regimente, at man vel snarest kunde tænke, at han, ogsaa trættet af Erasmus' evindelige Moraliseren, hurtigt har lagt Bogen til Side; til at lade den trykke følte han sig i alt Fald ikke fristet¹. — Og »Forbedringen« — ja den udeblev jo. Ingen Tid var Sigbrits Magt over Kongen mere kendelig end netop i dette sidste Aar inden hans Flugt. — Paa den anden Side har Kongen endnu ikke ladet P. H. mærke nogen Uvilje, trods Bogens indirekte Afbildning af ham som Tyran. Han har vel været overlegen nok til at anerkende P. H.'s gode Sindelag overfor ham og betragte hans trohjærtede Forsøg paa at optræde som hans Sjælesørger som politisk ufarligt, saalænge Bogen ikke kom videre.

Det andet Vidnesbyrd, vi har om et nærmere Forhold mellem de to Mænd, er Kongens Opfordring til P. H. om at afgive et Votum om Luther. I det nu saa ofte nævnte Forsvarsbrev fra 1524 fortæller P. H., at Christiern II »fordum indtrængende afæskede mig en Udtalelse om, hvad jeg mente om Luther og Luthers kirkelige Lærdomme« (*dogmata*). Han besvarede Spørgsmaalet i et Brev til Kongen, hvoraf han citerer følgende Stykker²: »Hvad Luther skriver om Morallivet er kynisk, fordi han fingerer Forargelse over alles Moral,« fremdeles: »det er ikke min Sag at fælde Dom om andres Moral, da en Tjener ikke kan være Dom-

¹) 1935 fandtes et Par Blade af et andet Tryk end det hidtil kendte fra 1534. Da de imidlertid ogsaa, efter Typerne, maa være udgaaet fra Hans Barths Trykkeri i Roskilde, kan de umulig tilhøre en Udgave fra Christiern II's Tid (jfr. Skrifter V, 331).

²) Skrifter I, 178—9. P. H. siger udtrykkelig i det foregaaende, at han vil citere Brudstykker af sine egne Breve. Hans Svar til Kongen kan da ikke være afgivet mundtlig ved et Foretræde.

mer over en Medtjener. Derfor siger Paulus: enhver skal bære sin egen Byrde. Men hans [Luther's] Skrifter imod kirkelig Fromhed, den romerske Pave og Kirkens vedtagne hellige Handlinger anser jeg for saa kætterske, at de umuligt kunde være det i højere Grad.« Og P. H. tilføjer saa: »Paa Grund af dette Svar og mit Frisprog i mange Tilfælde blev denne Tyran i den Grad dødsfjendsk mod mig efter fordum at have været mig en Ven, at jeg af Frygt for mit Hoved maatte flygte til Jylland.«

Tidspunktet for Afgivelsen af dette Votum er saaledes ikke nævnt, og det kunde i og for sig ligge nær at formode, at det maatte henføres til Febr. 1521, forud for Kongens Forbud mod Offentliggørelsen af Bandtruselbullen mod Luther. Men da P. H. næppe dengang vilde have udtalt en saa stærk Forkastelsesdom over Luther, og da han saa klart sætter Svaret i nær Tidsforbindelse med sin Flugt fra København, maa hans Votum sikkert være afgivet en Gang i Foraaret eller Forsommeren 1522. I første Tilfælde kan det maaske netop være afkrævet ham, da han overgav Kongen sin Oversættelse af Erasmus' Skrift. I dette Tilfælde kan man formode, at Kongens nye Interesse for Luther hænger sammen med et Selvstudium af de Bøger af Reformatoren, som vi ved Hopfensteiner havde købt til Kongen¹. I sidste, at det skyldes Kendskab til Luthers Tilbagevenden til Wittenberg fra »Fangenskabet« paa Wartburg (Marts 1522) og hans kraftige Optræden mod Karlstadt og Sværmerne med Krav om Ophør af de indførte Kultændringer og med hans stærke Betoning af Lydigheden mod Landsherren. Dette kunde se ud som Luthers egen Desavouering af hans Lære om det almindelige Præstedømmes Ret og det kristne Menneskes Frihed og vække Haab om, at han nu var villig til at anerkende den bestaaende Kirke og dens Autoritet. Her var da vel Grund til et Spørgsmaal om Luther og hans Lære. Men hvad enten nu dette eller noget andet var Foranledningen, maa man stille sig skeptisk overfor P. H.'s Formening i 1524 om hans Svares Virkning paa Kongen. — Der er her Grund til at gøre opmærksom paa den Betydning, Brevet til Peder Iversen har for

¹) Overfor Kirkebruddet, S. 135.

Forstaaelsen af visse Sider ved P. H.'s Personlighed. Det er i udpræget Grad et ægte »document humain«. Det vidner om, at en øjeblikkelig Situation kan faa P. H. baade til at tilsløre den fulde Sandhed vedrørende ham selv og kaste vildledende Lys over Begivenheder. Det er videre et klart Eksempel paa, at hans Intelligens og Dømmekraft ikke alene kan svækkes, som tidligere paa-peget, af hans i og for sig tiltalende Godtroenhed overfor Personer, som har vakt hans Hengivenhed, men ogsaa, naar øjeblikkelig Ophidselse sætter ham i stærk Bevægelse. — Brevet var fremkaldt ved Beskyldningen for at være Lutheraner og »have været det lutherske Partis Hjælper og Forsvarer«. Han er oprørt over denne Beskyldning, men vedkender sig dog uden Betænkelighed, at han, trods sin Afsky for det ægte lutherske, i højeste Grad (*vehementer*) billiger adskilligt hos Luther, som er for godt til at kalde luthersk. — Naar han saa skal godtgøre sin fuldstændige Uberørthed af dette ægte lutherske, fremhæver han først, at han vel i sin Tid har læst noget af Luther, men vel at mærke, inden denne begyndte »at rase«, og før Paven ved sin Bulle forbød Læsningen af hans Skrifter. Fra det Øjeblik ophørte han selvfølgelig dermed (hvad faktisk ikke var Tilfældet); iøvrigt levnede hans Embedsforretninger og Studier ham heller ikke Tid dertil! Som det egentlige Bevis paa hans fuldstændige Uberørthed af det virkelig lutherske fortæller han saa om sit Votum til Christiern II, aabenbart uden at gøre sig klart, at dette dog kun kunde vidne om hans afgjorte Forkastelse af Luther paa omtalte Tidspunkt, men ikke om, hvorvidt han tidligere havde vist sig som »Forsvarer af Partiet«, saalidt som om, hvorvidt man senere uden Grund opfattede ham som hemmelig Lutheraner. Men mærkeligt er hans Tillid til, at han ved at fortælle om Kongens Vrede mod ham i Anledning ikke alene af dette Svar, men af hans Friprog ved mange andre Lejligheder, kan godtgøre sin Uberørthed af det lutherske! Og naar han sluttelig ligesom triumferende tilføjer: »Nævn mig, om du kan, kun én . . . som med saa stor Fri-modighed satte sig op mod hans Tyranni baade i Tale og Skrift«, er Logiken helt gaet tabt, med mindre man gaar ud fra som en

Kendsgærning, at Christiern II var Lutheraner! Det er muligt, at P. H. med »og Skrift« sigter til Fortalen til »Den kristne Fyrstes Lære« — men hvad dette eller andre Vidnesbyrd om hans Mod overfor Kongen i og for sig havde med hans Stilling til Luther at gøre, har P. Iversen sikkert ligesaa lidt forstaaet som vi. Men dertil kommer, at Formen for Udtalelsen maa bibringe Læseren den Forestilling, at der er en afgjort Forbindelse mellem den Vrede, hans Votum om Luther fremkaldte, og hans Flugt; men i Skibykrøniken omtaler han en hel anden Begivenhed (hans senere Prædiken for Kongen), som med god Grund maa anses for Aarsagen til hans Flugt. At P. H.'s Luthervotum i særlig Grad skulde fremkalde Kongens Vrede, er i alt Fald efter vort Kendskab til Kongens daværende Standpunkt lidet troligt. Om virkelig den senere »forvandlede« P. H. selv har troet det, maa staa hen — i alt Fald har han troet paa, at hans Erklæring herom væsentlig forstærkede Argumentationen overfor P. Iversen! Endnu kan tilføjes, at det muligvis kun skyldes P. H.'s Tilbøjelighed til at male med stærke Farver, at han taler om sit Mod og Frisprog overfor Kongen i »mange« Tilfælde.

Allerede hans første Biograf Chr. Olivarius mente dog at kende endnu et Tilfælde, der vidnede om P. H.'s Dristighed overfor Christiern II. Han byggede her paa Historikeren Hans Svanings Bog »Vita Christiani II.«², i hvilken det fortælles, at saavel P. H. som Christoffer Ravensberg og »mange andre«, da Kongen forespurgte dem om Fortolkningen af den hl. Birgittes Spaadom om »den 6. Konge«, hævdede, at den virkelig gjaldt ham, saa han »for Alvor maatte frygte for Landflygtighed og Lænker«. Her sigtes til Kap. 78 i Birgittes »Revelationes extravagantes« (»Efterslettet« af hendes Aabenbaringer), hvor hun som »Mund« for Kristus profeterer om 6 svenske Konger (som skulde komme efter Magnus Smek), af hvilke den sjette skulde »sætte Jord og Hav i Uro, bedrøve de enfoldige og udgyde uskyldigt Blod«. »Han har lagt

1) De vita et scriptis Pauli Eliæ, 1741, S. 50—1. L. Schmitt, Paulus Heliä (S. 12) anfører ogsaa Historien som vidnende om P. H.'s Mod.

2) Jfr. Udgaven 1670 S. 144 flg.

Tiden for min Straf i sine frække Hænder. Hvis han derfor ikke hurtigst agter derpaa (∴ omvender sig), skal mine Domme komme ham nær, og han skal efterlade Riget i Trængsel« (*relinquat regnum in tribulatione*), hvilket saa nærmere beskrives ved, at Kristus ikke alene vil hjemsøge dette Rige, men ogsaa rige og store Byer (Hansestæderne?). »Daarer skal herske og Oldinge og Vismænd ikke løfte Hovedet; Hæder og Sandhed skal styrtes til Jorden, indtil han kommer, som vil forsone min Vrede«.

Rimeligvis har man efter Stockholmerblodbadet og Oprøret mod Christiern II fremdraget denne Profeti først i Sverige og fortolket den om Kongen, idet man oversatte »relinquat regnum« ved »forlade Riget« (= miste Riget ∴ Sverige). Svaning beretter nu, at de danske Biskopper i Forbitrelse over Reinhardts lutherske Prædikener lod Spaadommen udsprede i Haabet om, at Kongen frivillig vilde flygte fra Danmark! Kongen gjorde sig imidlertid kun lystig over Birgittes »Drømme« og brød sig ikke om, at Profetien fortolkedes om ham. Heller ikke de nævnte Mænds Advarsler agtede han paa, men »plejede under Latter at spørge dem, hvad Birgitte havde drømt om hans Tilbagekomst«! — Svaning mente saaledes ikke, at Christiern II tog P. H. og de andre deres Udlægning ilde op; tvertimod, han morede sig derover. Olivarius derimod har først opfattet det som en Dristighed, der paadrog P. H. Kongens Vrede (han har ikke tænkt paa, at Christoffer Ravensberg, der skal have delt P. H.'s Syn, vedblev at være i Naade!).

Spørgsmaalet er imidlertid, hvad Værdi Svaning har som Kilde¹. Han blev født 1503 og var Pebling i Københavns Skole i de Aar, der her behandles; han har i sin Bog bevaret Træk, der vidner baade om Selvsyn og god Tradition, men ogsaa om, at han ofte kan fare med løs Snak. Som Historieskriver er han i alt Fald Forvirringens Mand, fordi han ganske vilkaarlig konstruerer historisk Sammenhæng udfra sit politiske og kirkelige Standpunkt, hvortil kommer, at hans Syn paa Begivenheder i høj Grad bestemmes af de formodede Motiver, han tillægger de handlende Personligheder. Allerede Hans Gram var da klar over, at

¹) Ellen Jørgensen, Historieforskning S. 88—9. — Overfor Kirkebruddet S. 68 f.

man maa stille sig mistænksom overfor Svanings Opfattelse af Begivenhedernes »Circumstantier«. — Den Sammenhæng, Svaning her laver mellem Reinhards Prædiken og Biskoppernes Udbredelse af Profetien, mangler afgjort al Værd; og naar han mener, at de derved haabede at faa Kongen til at flygte, kan dette overhovedet kun have nogen Sandsynlighed for sig for enkelte af Prælaternes Vedkommende, og vel at mærke paa et sent Tidspunkt. — Men selve Sagen, Fortolkningen af Profetien som gældende Christiern II, er utvivlsom historisk sand; og at Kongen har forhandlet med ansete Mænd, som delte denne Tro, uagtet han selv forholdt sig vantro overfor Birgittes »Drømmerier«, er i alt Fald ogsaa bevidnet af P. H. Det er derfor muligt, at Svaning netop ud fra P. H.'s Omtale heraf i Skriftet mod Hans Mikkelsen (1527) har sluttet, at Karmeliterlektoren ogsaa var med til at advare Kongen. P. H. siger nemlig dèr: »Mange af Birgittes Profetier, der stødte paa Christiern II's Tid, ere og fuldkomne (hvilket han dog ikke troede, der det hannem sagdes) og særdeles den Profeti om de seks Konger, blandt hvilke han uden Tvivl (som mange mene) var den sjette« (II, 42). Senere i samme Skrift læser vi videre: »Han selv sagde for nogle af sine Venner, at en Profet varede hannem, at han skulde vorde landflygtig af Danmark, men skulde komme igen og faa Overhaand over dennem, som ham uddreve, og straffe hver ved sine Gærninger«. Denne »Profet« er P. H. dog overbevist om, var en Løgneprofet! (II, 89). — Der er, som det vil ses, ikke fuld Overensstemmelse mellem P. H. og Svaning, og navnlig kan denne ikke have sin Viden om Ravensberg fra P. H.; han maa altsaa i hvert Fald have øst ogsaa af en anden Kilde. Dette kan nu have været Folkesnak, men det er dog ikke udelukket, at Svaning, som i 1539 blev ansat som Professor i Rhetorik i København, kan have sin Viden om Ravensberg fra denne selv. Han boede nemlig til sin Død 1543 i Roskilde, hvor han var Kannik og stadig viste sin Interesse for Studiernes Repræsentanter. Ravensberg kan da maaske, naar han omtalte Sagen, have nævnt sin gamle Kollega P. H. som én af Kongens Advarere.

Af den Maade, P. H. omtaler Sagen, kan man i alt Fald ikke

slutte, at han ikke selv troede paa Fortolkningen af Profetien. »Som mange mener« udtrykker ikke Tvivl for hans Vedkommende (hvad de foregaaende Ord tydelig viser), men hans Overbevisning om her at være enig med mange. Videre kan han selvfølgelig godt have tænkt paa sig selv med Ordene: »det sagde hannem«, og vi ved jo, at han netop selv tidligere betragtede sig som hørende til Kongens »Venner«. Man forstaar samtidig saare vel, at P. H. i 1526—7 ikke i et saa at sige officielt Skrift til Offentligheden kunde ønske ligefrem at minde om, at han havde hørt til disse. Og i et Skrift, der skulde udgaa i Biskoppernes Navn, og hvor han derfor stadig maatte bruge »Vi«-Formen, kunde han iøvrigt heller ikke godt pludselig sige: »Jeg har selv hørt, at han sagde o. s. v.« Forsaavidt kan altsaa Svanings Formodning godt være rigtig.

Heller ikke kan man argumentere mod den udfra det usandsynlige i, at P. H. vilde løbe den Risiko, det maatte være at hævde Troen paa Birgitte overfor Kongen. Den Mand, som holdt den Prædiken, der straks skal omtales, kan vel ogsaa have vist saa meget Mod i en Samtale om Profetien; desuden: Ravensberg løb jo overhovedet ikke nogen Fare ved at sige Kongen, hvad han troede. P. H. har sikkert heller ikke, hvis han virkelig har drøftet Profetien med Kongen, glemt at understrege for denne sin fulde Overbevisning om, at slige Truselsprofetier altid har »Vilkaar«, o: kun træder i Kraft, hvis paagældende ikke omvender sig. — I sit Skrift til Gustaf Wasa (1528), hvor P. H. Gang paa Gang netop vendte tilbage til Birgittes Profetier og ligesom i Skriftet mod Hans Mikkelsen hævdede, at adskillige af dem gjaldt den daværende Nutid og dengang levende Mænd, glemte han ikke klart og tydeligt at tilføje: »Gud taler altid saadant med Vilkaar«; omvender man sig, vil Profetiens Opfyldelse bortfalde. Men han beklager ogsaa, at »store Hanser« gjerne overhører saadanne alvorlige Advarsler, medens jævne Folk er mere lydhøre (II, 298). Antagelig tænker han her ogsaa paa Christiern II.

Naar jeg alligevel er utilbøjelig til at tro, at Svaning har Ret i, at P. H. hørte til dem, som indtrængende bad Kongen agte paa den svenske Seerskes Ord, er det, fordi det forekommer mig,

at al Sandsynlighed taler for, at de omtalte Samtaler først er ført i 1523 og paa det Tidspunkt, da Opstanden bredte sig med rivende Fart, og Kongen, i voldsomt Sindsoprør efter de frugtesløse Forhandlinger med Oprørerne, som en aandelig nedbrudt Mand vaklede om fra én Beslutning til en anden, fra ét Syn paa Sagerne Stilling til det ganske modsatte. I 1523 forstaar man, at Oprørspartiet kunde se sin Fordel ved at udbrede en Fortolkning af Birgittes Profeti som gældende ogsaa Danmark, og paa dette Tidspunkt er det rimeligt, at virkelige Venner af Kongen af Hensyn til det Røre i Folket, som netop Profetien foraarsagede, mente at maatte tale rent ud til ham om deres Overbevisning. Man forstaar ogsaa, at Kongen dengang snart i gammelt Overmod henviste Birgittes »Drømmerier« til Ammestuen, snart vaklede, men ogsaa henviste til, at en »Profet« havde trøstet ham med, at han skulde komme tilbage og kunne tage Hævn. — Det er dog i alt Fald øjensynligt, at P. H. tænker sig Samtalen med »Vennerne« om »Løgneprofetens« Ord foregaa paa et Tidspunkt, da Kongen kunde tænke paa Hævn over dem, som »uddrev« ham, altsaa efter Oprørets Begyndelse og Fremgang. — Men da var P. H. forlængst ikke mere i Kongens Nærhed. Han opholdt sig i Jylland og var traadt i nær Forbindelse med den Kreds, hvorfra Oprøret var udgaaet. Muligvis har han netop selv hørt til dem, som nu ivrigt udsprede den Fortolkning af Profetien, hvis nu forestaaende Oplydelse maatte understrege for alle, hvilke Værdier der var givet Kirken i den hl. Birgitte! Og hvem véd, om ikke Christiern II's sidste fatale Beslutning i Virkeligheden blev taget under Profetiens Indflydelse!

Tilbage staar det mærkeligste Vidnesbyrd om P. H.'s Fri-sprog overfor sin »Ven« Kongen, den Prædiken, der førte til Afslutningen af hans Ophold i København og dermed til Ophør af hans første Lærervirksomhed ved Universitetet.

Han omtaler selv Begivenheden i sin Skibykrønike i Anledning af, at han fortæller om en Prædiken, han i 1526 holdt for Frederik I paa Københavns Slot (VI, 109—11). Efter denne Præ-

diken blev han ikke alene udsat for Haan og Spot, men for Trusler og muligvis Vold, i alt Fald mente han selv i sin Ophidselse at have været Døden nær! Saa slutter Beretningen med at sige: »Paa samme Dag i Herrens Aar 1522, da Broder Paulus Helie prædikede paa nævnte Slot, i den vidtberygtede Tyran, Kong Christierns Nærværelse, om Herodes og hans Bolerske Herodias' Grusomhed, blev denne Fyrste saa fornærmet over hans Frisprog, at han næste Fredag tilbagekaldte den Gave af St. Jørgens Hospital og dets Godsbesiddelse, som han havde givet Karmeliternes Kollegium (hvilket samme Paulus den Gang var Forstander for) til evig Eje.«

Det forbavser unægtelig, at P. H. her kun omtaler Prædikenens Eftervirkning for Kollegiets Vedkommende, men ikke med et Ord nævner, at Cæsars Vrede ogsaa ramte ham selv. Man maa imidlertid lægge Mærke til, at Grunden, hvorfor de to Prædikener omtales, er, at P. H. vil godtgøre begge Kongernes Troløshed, deres Foragt for givet Ord. Den Sætning, som forbinder Beretningen om de to Prædikener, siger derfor: »Saadan var den Tids Fyrsters Troværdighed, saadan den Ære, man viste Gejstlige«. I det ene Tilfælde brød Kongen et udtrykkelig givet Lejde, i det andet et Tilsagn om en Gave »til evindelig Tid«. Til at belyse Fyrsters Mangel paa Respekt for Gejstlige kunde ganske vist P. H.'s »Livsfare« i 1522 have tjent, men rimeligvis har en bestemt Forskel mellem de to Begivenheder bevirket, at han ikke nærmere gik ind paa at paavise Ligheden paa dette Punkt, og Hovedsagen var ham i hvert Fald at belyse Fyrsternes aabenlyse Troløshed. — Dertil kommer, at Skibykrøniken overhovedet kun i paafaldende ringe Grad sysselsætter sig med sin Forfatters personlige Forhold. Den er vel et endog særdeles stærkt personlig præget Memoireværk, men P. H. selv nævnes dog overhovedet kun to Gange i den. Den ene Gang er, da Karmeliterkollegiets Stiftelse og Landskronakapitlets Udnævnelse af dets Beboere omtales. Her har ganske vist hans Had til sine utaknemlige Disciple, der var en Hovedanledning til, at baade han selv og overhovedet Bibelhumanismen blev mistænkt, bragt ham til at gøre en stærkt personlig Tilføjelse til den oprindelige Tekst. Den anden Gang er

Beretningen, der her behandles. — Men ejendommeligt er, at det ikke falder P. H. ind i Anledning af Omtalen af Herredagene 1526 og 1530 at omtale, at han selv dengang øvede en meget betydelig Indflydelse paa Prælatpartiets Holdning, og endnu mærkeligere er, at han end ikke nævner sit Navn i Forbindelse med Processen 1533 mod Hans Tausen, hvor han dog spillede en Hovedrolle som Angriber af dennes Nadverlære. Skibykrøniken viser dermed klart, at det ikke var dens Forfatters Formaal at sætte sig selv et Æresminde¹.

Trods det mærkelige Faktum, at P. H. altsaa ikke i Skibykrøniken omtaler Christiern II's Vrede mod Prædikanten eller sin efterfølgende Flugt med ét Ord, kan der dog ikke være Tvivl om, at hin Prædiken »om Herodes og Herodias' Grusomhed« blev den virkelige Grund til det endelige Brud paa Forholdet mellem Kongen og ham. I Brevet fra 1524, hvor det for ham gjaldt om at overbevise sin Avindsmand om, at Kongens Vrede mod ham skyldtes hans Afsky for virkelig Lutherdom, lagde han vel Vægt paa sit Votum mod Luther som første Aarsag til Kongens Forbitrelse, men sagde dog ikke ligefrem, at selve hans Livsfare og Flugt skyldtes Erklæringen. Der forelaa, indrømmede han, ogsaa andre Tilfælde af »Frisprog«, og netop fordi han undlod nærmere at omtale disse, kunde han give sin Læser Indtryk af, at ogsaa hans Dristighed ved den Lejlighed, som bragte ham i Livsfare, godtgjorde hans Aversion mod Luther! Det gjorde imidlertid Prædikenen om Herodes og Herodias ikke, og netop derfor nævner han den ikke udtrykkeligt i Brevet. Men med vor Viden om denne forstaar man Sandheden vedrørende Brevets »andre« Tilfælde.

Den nøje Sammenhæng mellem Prædikenen paa St. Hansdag 1522 og P. H.'s Flugt anser jeg altsaa for en Kendsgærning; men et Spørgsmaal er, paa hvilken St. Hansdag den skæbnsvangre Tale, som afbrød hans Virksomhed i København, i Virkeligheden

¹) Noget andet er, at hans stærke Trang til at meddele sin personlige Vurdering af Begivenheder og Forhold kan give sig Udslag i Brug af »Jeg«-Form i Krøniken, jfr. VI, 109: »*Ego vero non potui mihi non persuadere, quin ultio divina illis (Lutheranere som Mogens Gjõe) immineret.*«

er holdt. Da den satte et saa afgørende Skel i hans Liv, har dette Spørgsmaal selvfølgelig biografisk Interesse. Var det i Juni eller i August 1522, at Katastrofen indtraadte? Skibykrøniken nævner ingen Maaned; den daterer kun hans Prædiken 1526 til St. Hansdag og hævder saa senere, at Prædikenen 1522 holdtes paa samme Dag ligesom paa samme Sted, Københavns Slot. — Nu har, som bekendt, Kalenderen to St. Hansdage: Festen 24. Juni for Døberens Fødsel, hvortil Evangelieteksten, som det bl. a. kan ses af »Missale Hafniense« fra 1510, var Lukas 1, 57—68, og Festen for hans *Decollatio* (Henrettelse) d. 29. August med Evangelietekst fra Markus 6, 17—29. — Skibykrøniken synes nu ved sin tydelige Karakteristik af Indholdet af Prædikenen 1522 (»Herodes' og Herodias' Grusomhed«) unægtelig at pege paa, at denne Prædiken maa være holdt 29. August. Og paa den anden Side giver Krøniken os en Meddelelse om P. H.'s Prædiken i 1526, der ligesaa klart peger paa Teksten til 24. Juni! Han var nemlig i 1526 udtrykkelig opfordret til at udtale sig om Lutherdommen, og dertil gav Teksten om Døberens Henrettelse i alt Fald ingen naturlig Anledning, medens man let forstaar, at Teksten fra Lukas 1, med Zakarias' Lovprisning af Gud, som nu besøger sit Folk og virker dets Forløsning, kunde give fortræffelig Anledning til Udtalelser om Lutherdommens Krav paa at repræsentere en saadan Frigørelse.

Selve Skibykrønikens Omtale af de to Prædikener Indhold vækker saaledes Tvivl om Rigtigheden af Henførelsen af dem begge til samme Dag i Betydningen samme Dato. — Nu er det imidlertid hævet over enhver Tvivl, at Prædikenen 1526 holdtes d. 24. Juni, ti paa denne Dag var Frederik I virkelig i København, medens han d. 29. Aug. opholdt sig i Esrom¹; og hvad Prædikenen for Christiern II angaar, kan denne meget vel være holdt baade d. 24. Juni og 29. Aug., ti Kongen opholdt sig vitterlig begge disse Dage paa Københavns Slot². — Det kan da synes, at Spørgs-

¹) Frederik I's danske Registranter (ved Kr. Erslev og W. Møllerup), 1879. S. 101 og 112.

²) Jfr. *Regesta diplomatica historiæ Danicæ* I n. 7016 jfr. 7017 samt 7067-8.

maalets Løsning maa blive: begge Prædikener er dog holdt 24. Juni, men P. H. har i 1522 simpelthen ikke holdt sig til sin foreskrevne Tekst, eller rettere han har, da han talte om den Opgave, som var givet den nyfødte Johannes, ogsaa mindet om Resultatet af Døberens Virksomhed for dennes eget Vedkommende og her indflettet nogle Ord om slette Raadgiveres onde Indflydelse paa svage Fyrster. Antagelsen, at P. H. egenmægtig skulde have skiftet Tekst, anser jeg i alt Fald for ganske udelukket; dertil var han for lovlydig mod kirkelig Orden. Missalets Perikoper stod fast for ham.

Men ganske beroliget ved denne »lette Løsning« af Spørgsmaalet bliver man dog ikke. Datidens Prædikener, og ikke mindst, hvor der som her er Tale om en Bibelteolog, var stærkt bundne til Teksten, og Skibykrøniken giver jo unægtelig et stærkt Indtryk af, at Teksten var Mk. 6: »Herodes' og Herodias' Grusomhed« var hele Prædikenenens naturlige, tekstmæssige Indhold. — Dertil kommer, at Forholdene i Danmark og ikke mindst i København unægtelig taler særdeles stærkt for, at Prædikenen er holdt 29. Aug. Baade P. H.'s og Kongens Ophidselse havde dengang en højst forstaaelig Baggrund.

Ved Gustaf Wasas Rejsning af det svenske Folk efter Stockholmerblodbadet var ikke alene Sverige gaaet tabt for Kongen, men et Samvirke mellem Lybeck og de Svenske var begyndt, som i høj Grad var farligt for Danmark. Netop medens Christiern II beredte sig til et nyt Tog til Sverige og ved tunge Skattepaalæg i den Anledning vakte voksende Forbitrelse mod sig i Danmark, truede den mægtige Hanseby Kongen med ligefremt Fredsbrud. Under disse Omstændigheder maatte det i høj Grad være Christiern II magtpaaliggende at sikre sig Hertugdømmernes Bistand. Men her stødte han imidlertid paa afgørende Modstand fra sin Farbroder, Hertug Frederik, og den holstenske Adel. Mellem Kongen og Hertugen havde Forholdet aldrig været godt. Hertugen kunde med god Grund klage over gentagne, følelige Krænkelser fra sin Brodersøns Side. I 1521 naaede hans Harme mod Kongen Højdemaalet, da denne under sit Besøg i Nederland fik Kejseren

til at overdrage ham og hans Efterkommere Forleningsretten til Holsten. Dette følte Hertug Frederik ikke alene som en Uret af Rang, men som en blodig personlig Fornærmelse. Nu nødte altsaa de alvorlige politiske Forhold Kongen til at søge Underhandlinger med Hertugen¹. I Slutningen af Juni 1522 rejste han til Slesvig og var borte fra København i seks Uger. Paa et Møde med Hertugen erklærede denne, at Spørgsmaalet om Hertugdømmernes Stilling under en eventuel Krig mellem Danmark og Lybeck maatte forelægges det samlede Ridderskab. Paa et paafølgende Møde med dette, udtalte saa Ridderskabets Talsmand, Henrik Rantzow, sig kort og godt for, at et eventuelt Fredsbrud med Lybeck maatte blive Kongerigets egen Sag; i Hertugdømmerne ønskede man at være neutrale. Dog vilde man først afgive endeligt Svar efter en Forhandling med Hertug Frederik, som ikke var til Stede ved dette Møde. Svaret blev, til Kongens Forbitrelse, ganske som Rantzow havde givet det! — De Forsøg paa Mægling dels med Lybeck, dels med Hertugen, som Kongens Svoger, Kurfyrst Joachim af Brandenburg, der var kommet til Holsten, og andre gjorde, faldt ligesaa slet ud, set fra Kongens Standpunkt. Forhandlingerne med Lybeck var ganske resultatsløse, og de med Hertugen førte kun til, at denne rejste baade gamle og nye Stridspunkter. Det endelige Resultat her blev det Forlig i Bordesholm, som begge Fyrster beseglede 13. Aug. 1522. Men det betegnede et afgjort Nederlag for Kongen; han maatte opgive Retten til Holstens Bortforlening, maatte betale sin Farbroder en stor Sum Penge, gøre flere Indrømmelser med Hensyn til sin Domsret og sine Toldrettigheder i Hertugdømmerne m. m. samt love ny Under søgelse af andre Klager fra Hertugen; og hvad Spørgsmaalet Lybeck angik, maatte Kongen finde sig i Hertugdømmernes Neutralitet.

Yderst oprørt over dette Nederlag vendte Kongen da ved Midten af August tilbage til København, hvor han imidlertid med Toget til Sverige for Øje havde faaet samlet en Hær af indkaldt dansk Mandskab, som laa i Lejr udenfor Staden i Solbjærg By. Da havde Lybeck allerede uden Krigserklæring begyndt Fjendtlig-

¹) Allen, De nordiske Rigers Historie III, 2, 246 ff. og 291 ff.

hederne i Samvirke med Svenskerne. 16. August indtog Mandskabet fra den forenede lybske og svenske Flaade Hammershus Slot paa Bornholm og befriede ved denne Lejlighed den fynske Biskop, Jens Andersen, som Kongen holdt fængslet dør. Derefter sejlede Flaaden op til København, hvor den laa nogle Dage, men ikke vovede Landgang. Derefter gik det videre op gennem Sundet, og 23. August »afbrændte Lybækkerne Helsingør«, hvis Borgere var flygtet fra Byen. Da en Landgang i Skaane hindredes af den nye udvalgte Ærkebiskop Johs. Weze, sejlede Flaaden tilbage gennem Sundet og lagde sig paany truende udenfor Hovedstaden. I denne herskede forstaaeligt nok i den Anledning stærkt Røre, der ikke mindst gav sig Udslag i Stemningstilkendegivelser overfor Sigbrit, som, selv efterat hendes Kreatur Didrik Slaghäck i Januar havde maattet undgælde som Syndebuk for Voldshandlingerne i Sverige og Oprøret, vedblivende havde Magten over Kongen. Selv Folk af de højeste danske Kredse var allerede dengang saa opfyldt af Rædsel for hendes Had til sine politiske Modstandere, at de følte Sværdet hængende over Hovedet, naar de stævnedes til Forhandlinger med Kongen. Det fortaltes endog senere, at Rigsraader gik til Skrifte, inden de mødte frem paa Slottet.

Men ogsaa i de lavere Lag var Forbitrelsen over »Sigbrit Moder« voksende. Svaning¹ har opbevaret os Fortællingen om hendes uheldige Forsøg paa at besøge Lejren ved Solbjærg, da Kongen var derude for at inspicere Tropperne. Da hun til Fods var naaet til St. Jørgensgaard ved Peblingsøen, mødte hun et Par Væbningsfolk, som uden videre kastede hende i Søen! Efter Svaning skal den ene have raabt til den anden: »Hej Bror, her har vi den Skurk, som har forført vor Konge med onde Raad og ikke holder op med at daare ham, til hun faar ham fordrevet fra Landet!« Hvortil den anden svarede: »Ja, lad os faa hende af Vejen og befri vor Konge for Faren!« — Men netop, som de havde kastet hende i Søen, kom Kongen tilbage fra Solbjærg, fik reddet Sigbrit, og lod hende køre tilbage til København. Soldaterne blev grebet og kort efter hen-

¹) Joh. Svaning, Vita Christiani II lib. III, cap. III, 1-2 (Udg. 1670 S. 409 ff.).

rettede. Men da Sigbrit kom til Byporten, blev hun atter Genstand for et fornyet Attentat! — Hvorledes det nu end forholder sig med Enkelthederne i Historien, vidner den i alt Fald klart om Ophidselsen og Hadet mod Sigbrit, og dette faldt sikkert ikke til Ro, fordi den lybske Flaade d. 30. August lettede Sejl og opgav at tænke paa Landgang. — Men har P. H. d. 29. August holdt en Prædiken, der tydelig sigtede Sigbrit for at øve en lignende Indflydelse paa Kongen som Herodias paa Herodes, er det let forstaaeligt, at den i høj Grad kunde vække den i Forvejen irriterede Konges Vrede. For P. H.'s eget Vedkommende behøver man ikke at tænke paa, at bestemte Regeringshandling fra Kongens Side særlig har opægget ham; allerede hele Panikstemningen i disse Dage og ganske særlig det, at hans Haab til Virkningerne af Erasmus' Bog var slaaet fejl, kan tilstrækkelig forklare, at han nu følte sig drevet til direkte ved »Frisprog« at forsøge at »omvende« Kongen. — Om ogsaa Efterretningerne om Helsingørs Brand har bidraget til at sætte hans Sind i lidenskabelig Bevægelse, er en Sag for sig. Da vi ikke véd noget om, at Karmeliterklostret havde lidt Overlast, kan man vel se bort herfra. Men at han som »Kongens Ven« følte sig ligesaa forpligtet som hine Soldater til at faa Kongen reddet fra Sigbrits Indflydelse, har ogsaa været Motiv nok.

Hvad han i det enkelte har sagt i Prædikenen, kan vi selvfølgelig ikke fastslaa. Men at han skulde have hentydet til Kongens Forhold til den afdøde Dyveke, ligger i alt Fald ganske fjærnt; heller ikke tror jeg, at han i mindste Maade har antydnet, at han selv ventede sig Johannes Døberens Skæbne, og om Sigbrits Navn overhovedet er nævnt, anser jeg for mere end tvivlsomt. Det rimeligste er, at han har holdt sig til at understrege det, som Erasmus' »Fyrste« havde behandlet, og Teksten lagde nær: Skadeligheden af onde Raadgiveres Indflydelse paa en Fyrste, som tilmed skal være en kristen Fyrste. Enhver, der hørte en saa naturlig Udlæggelse af Teksten har under de daværende Forhold forstaaet, hvem der tænkedes paa!

Selvfølgelig maa det indrømmes, at noget Bevis for, at Prædikenen holdtes paa Døberens Halshuggelsesdag, ikke dermed er

ført. Men jeg nægter ikke, at det forekommer mig det sandsynligste. Vil man sige: Skibykrønikens Ord om »samme Dag« som Talen i 1526 maa dog staa ved Magt, da det er ganske usandsynligt, at P. H. kunde huske fejl i en saadan Sag, som angik ham selv personlig, skal jeg villig indrømme, at heller ikke jeg tror dette. Vel har vi Vidnesbyrd om mærkelige Forglemmelser for P. H.'s Vedkommende. Skibykrøniken henfører en Begivenhed som Stockholmerblodbadet, der dog antagelig har gjort stærkt Indtryk paa P. H., til 1521; og i et af sine Skrifter (II, 153) synes P. H., der dog sikkert paa den Tid forlængst havde skrevet sin latinske Oversigt over Middelalderens danske Konger, at kalde Valdemar Sejr for Erik Ejegods Søn! — Men noget andet er det selvfølgelig, naar der er Tale om en af hans egne og vigtigste Oplevelser. Forglemmelse her tror jeg ganske vist ikke paa. Men jeg tør ikke overse, at P. H., hvor streng Moralist han saa var, navnlig naar det gælder Gærrighed, Hovmod og Utugt, var mindre nøjeregnende, naar det gjaldt den absolute Sandhed. Brevet fra 1524 vidner herom, og adskilligt mere fra hans senere Liv. Jeg vil være meget tilbøjelig til at mene, at han ikke har følt sig samvittighedspint ved at skrive, at de to Begivenheder, som han oplevede paa samme Sted og begge Gange i Kongens Nærværelse, begge fandt Sted paa »samme Dag«, naar det dog faktisk i begge Tilfælde drejede sig om en St. Hansdag.

Men der er Grund til at bemærke, at P. H., da han fortæller os om de to Prædikener, ikke drager den Parallel, som skulde synes at ligge nær, naar han baade vilde fortælle om de to Kongers Troløshed og om deres Mangel paa Respekt for Gejstlige. I 1526 var han umiddelbart efter sin Prædiken udsat for Forhaanelser og Trusler om Vold, ja mente sig i Livsfare. 1522 tales der jo intet om sligt, da han overhovedet undlader at tale om sig selv. Men dette kan muligvis ogsaa tyde paa, at der her ikke forelaa nogen slaaende Parallel, eller med andre Ord, at han St. Hansdag 1522 overhovedet ikke led nogen Overlast lige efter sin Prædiken om Herodes og Herodias. — Hvorfor lod Kongen ham ikke fængsle, mens han havde ham paa Slottet, hvis han virkelig øjeblikkelig

for op i Vrede over Munkens Dristighed? Det er en Kendsgærning, at P. H. slap bort uden Overlast. Det synes endog at være det sandsynligste, at P. H. først, da Kongen tilbagekaldte sit Gavebrev, er blevet klar over, at han definitivt var faldet i Unaade og deraf sluttede, at hans Liv nu ogsaa var i Fare. Tidspunktet for Gavebrevets Tilbagekaldelse omtaler han omhyggeligt, skønt Dateringen af dette Faktum dog skulde synes ret ligegyldig. — Den naturligste Sammenhæng forekommer mig da at være den, at Kongen vel var oprørt over Prædikenen, men dog har betænkt sig paa at vække yderligere Harme mod sig ved en Afstraffelse af P. H. Men Sigbrit har, efterat hun havde hørt om Prædikenen, pustet til Ilden, og Virkningen heraf blev Gavebrevets Tilbagekaldelse. P. H. har imidlertid hørt om hendes Forbitrelse og har som saa mange andre nu følt sit Liv truet. Straks efter at have faaet Efterretningen om det Stød, der rettedes mod Karmeliterkollegiet, og som selvfølgelig indbefattede, at Grundlaget for hans Universitetsstilling var borte, har han da forladt Byen, nu overbevist om, at Kongen var blevet »hans Fjende«. — Dermed blev imidlertid ogsaa hele hans Syn paa Christiern II ændret, og de kommende Aar skulde vise, hvor skaanselløst han nu bedømte sin tidligere »Ven« og hele hans Virke. Nu var det en Kendsgærning, at Christiern II var »Tyran« — ja »facile princeps tyrannorum«. P. H. saa nu paa ham som den, der vilde forlede sit Folk til Synd med sig, og da Oprøret i 1523 begyndte, var han mere end villig til at træde i Oprørspartiets Tjeneste!

Skibykrøniken siger, at Gavebrevet blev taget tilbage *proxima sexta feria* efter St. Hansdag, altsaa en Fredag. Er Prædikenen holdt 24. Juni, der i 1522 faldt paa en Tirsdag, skete Tilbagekaldelsen den 27. Juni; er den holdt d. 29. Aug., der faldt paa en Fredag, bliver Datoen for Tilbagekaldelsen først 5. Sept.; begge Dage var Kongen i København. — Allerede som Provincial for Karmeliterne maa Kollegiets Tab af St. Jørgensgaard selvfølgelig have været et haardt Slag for P. H., men dertil kom det Indgreb i hans personlige Virksomhed, som det betød. Der er imidlertid ikke Grund til at antage, at Kollegiet selv er blevet lukket. P. H.'s

Omtale af sig selv som dettes *primus regens* forudsætter Kendskab til en *secundus regens* efter ham. Jeg antager, at det er blevet Wormordsen, som vi iøvrigt ogsaa senere ser virke som Lærer ved Universitetet. I hvert Fald maa P. H. inden sin Bortrejse have betroet en Ordensbroder Tilsynet med Kollegiets Alumner og deres Studier; men saa sparsomme er vore Kilder til Karmeliterordenens Historie, at dette ogsaa er den eneste Handling, man kan pege paa, at P. H. som Provincial har foretaget sig, efter at Provinskapitlet 1521 eller 1522 havde betroet ham dette Hverv!

Det nye Afsnit af sit Liv, som P. H. begyndte med sin Flugt, skulde føre ham til direkte Deltagelse i det politiske Liv. Efter det hidtil udviklede vil man imidlertid forstaa, at hans Evner og Karakter afgjort henviste ham til Prædikantens og Lærerens Gærning. Deltagelsen i det politiske Liv skulde derfor, saadan som han nu engang var anlagt, berede ham alvorlige Skuffelser. Han skulde ganske vist komme til at godtgøre sig som den fremragende Polemiker baade i politisk og religiøs Henseende, men Hovedresultatet maatte blive Nederlag ikke alene paa Grund af hans ensidige og fanatiske Bedømmelse af sine Modstandere, men særlig paa Grund af hans bristende Menneskekundskab. Hvor meget han end kom til at færdes mellem de Mænd, der holdt Danmarks Skæbne i deres Haand, viste det sig, at det, at han »af Barndom havde været i Kloster«, havde sat et saa afgørende Præg paa ham, at det udelukkede ham fra at blive en virkelig Fører. Ikke uden Grund er det derfor blevet sagt, at hans Liv trods hans store Evner blev en Tragedie.

